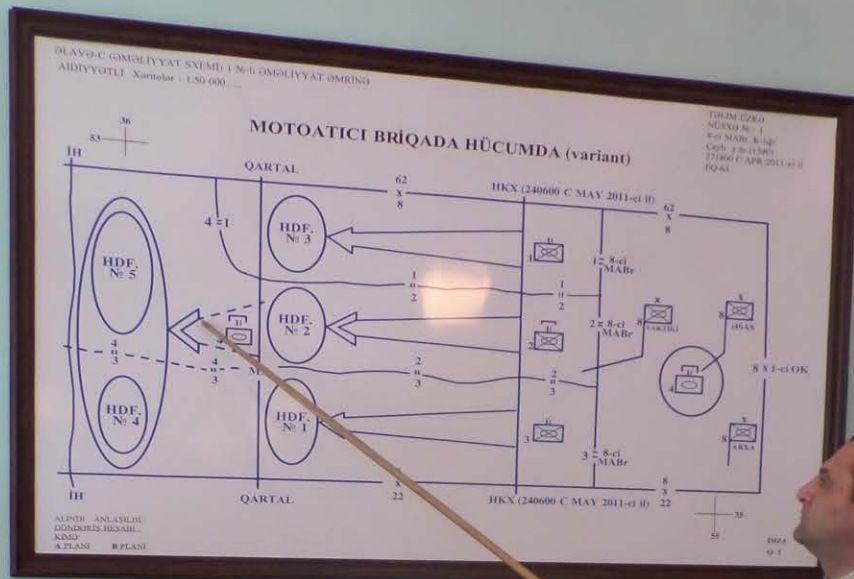
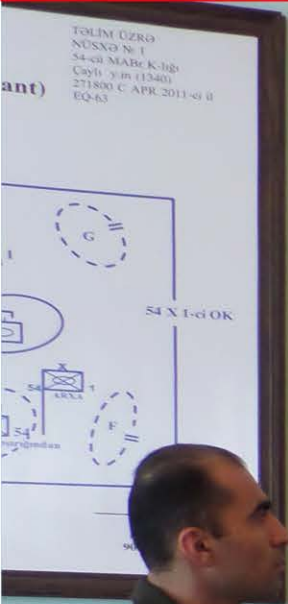

QÜVVƏT ELMDƏDİR, ELMƏ DOĞRU!

AZİMUT

«HƏRBİ BİLİK» JURNALININ ELMİ-NƏZƏRİ BÜLLETENİ №1, 2015

Q Ü V V Ə T E L M D Ə D İ R, E L M Ə D O Ğ R U !

AZİMUT

№ 1 (8) YANVAR-FEVRAL 2015-Cİ İL

« HƏRBİ BİLİK » JURNALININ HƏRBİ ELMİ-NƏZƏRİ BÜLLETENİ

— M Ü N D Ə R İ C A T —

BAŞ REDAKTOR

Polkovnik-leytenant

Zakir HÜSEYNOV

**BAŞ REDAKTOR MÜAVİNİ,
MƏSUL İCRAÇI**

Polkovnik-leytenant

İsmayıl ABDULLAYEV

REDAKSIYA KOLLEGİYASI

**H.PİRİYEV
Z.HÜSEYNOV
E.MÜŞTEHİDZADƏ
B.QULİYEV
R.İSMAYILOV
F.QULAMOV
B.GÖZƏLOV
S.BABAYEV
C.AĞAYEV
M.ABIYEV**

Redaksiyaya daxil olmuş əlyazmalar, fotolar, illüstrasiyalar geri qaytarılmır. Müəllif hərbi elmi-nəzəri və tarixi faktlara görə məsuliyyət daşıyır. Bülletəndə verilmiş materiallar redaksiya kolleqiyası tərəfindən müzakirə olunur.

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

MOTOATICI BÖLMƏLƏRİN HÜCUMU İ. MƏHƏRRƏMOV	2
ARTİLLERİYANIN HÜCUMDA TƏTBİQİ V. XƏLİLOV	10
ORDU KORPUSUNUN HÜCUM ƏMƏLİYYATINDA ZENİT-RAKET BRİQADASININ FƏALİYYƏTİ N. ƏLİYEV	17
İRİ ŞƏHƏRLƏRİN MÜDAFİƏSİ ZAMANI KƏŞFİYYAT N. MURADOV	22
HAVA KƏŞFİYYATININ APARILMASI ZAMANI RADİOLOKASIYA VASİTƏLƏRİNİN ROLU T. VƏLİYEV	26
DAĞ VƏ KEÇİDLƏRDƏ HÜCUM ƏMƏLİYYATININ PLANLAŞDIRILMASI VƏ APARILMASI E. CAHANGİROV	32
DAĞLIQ ƏRAZİ VƏ ONUN XÜSUSİYYƏTLƏRİ, İQLİM VƏ HAVA ŞƏRTLƏRİNİN ƏMƏLİYYATA TƏSİRLƏRİ HAQQINDA S. NİFTƏLİYEV	40
QIŞ ŞƏRAİTİNDƏ HÜCUMUN HAZIRLANMASI VƏ APARILMASI E. ƏLİYEV	48
FORTİFİKASIYA QURĞULARININ TƏYİNATI VƏ NÖVLƏRİ M. SƏFTƏROV	53

MADDİ-TEXNİKİ TƏMİNAT

MADDİ VƏSAİTLƏRİN DAŞINMASI, SIRADAN ÇIXMIŞ SİLAH VƏ TEXNİKALARIN TƏXLİYYƏSİ VƏ TƏMİRİ C. İMANOV	60
HÜCUMDA MADDİ-TEXNİKİ TƏMİNATIN HAZIRLIĞI VƏ İDARƏ EDİLMƏSİNİN TƏŞKİLİ H. MUSAYEV	65
MOTOATICI (TANK) HİSSƏ VƏ BÖLMƏLƏRİN DAĞLARDƏ DÖYÜŞ ZAMANI MADDİ VƏ TİBBİ TƏMİNATIN TƏŞKİLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ Ə. QASIMOV	72

YENİ HƏRBİ TEXNOLOGİYALAR

AĞILLI TEXNOLOGİYALARIN HƏRBİDƏ TƏTBİQİ V. MUSTAFAYEV	77

MOTOATICI BÖLMƏLƏRİN HÜCUMU

Polkovnik İdris MƏHƏRRƏMOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: hücum döyüşü, yaxın döyüş, dərin döyüş, geri bölgədə döyüş.

Ключевые слова: наступательный бой, ближний бой, глубокий бой, бой на заднем участке.

Keywords: attack combat, close combat, deep combat, rear area combat.

düşməyə qarşı işə təqib etmə aparılır.

DAĞLIQ ƏRAZİDƏ HÜCUM

Dağlıq ərazidə briqada hücumunun

HÜCUM DÖYÜŞÜNÜN ÜMUMİ ƏSASLARI

Hücum – briqadanın taktiki fəaliyyətlərinin əsas növlərindən biridir. O, düşməni darmadağın etmək və əhəmiyyətli rayonları (hədləri, obyektləri) ələ keçirmək məqsədilə keçirilir. Darmadağın dedikdə düşməyə əl bir zərbə başa düşülür ki, o tam və ya qismən öz döyüş qabiliyyətini itirmiş olsun.

Briqadanın hücum məqsədlərinə bir sıra taktiki tapşırıqların yerinə yetirilməsi ilə nail olunur ki, onlardan da əsasları aşağıdakılardır:

- atəş üstünlüyünün qazanılması;
- düşmənin qoşunlarla və silahlarla idarəetmə sisteminin pozulması;
- düşmənin hava zərbələrinin dəf edilməsi;
- döyüş düzülüşü elementlərinin irəliləməsi və açılması;
- təyin olunmuş hücum zolağında (cavabdehlik zonasında) düşmənin darmadağın edilməsi;
- əks-həmlələrin (əks-zərbələrin) dəf edilməsi;
- hücumun inkişaf etdirilməsi və düşmənin əhəmiyyətli rayonlarının (hədlərinin, obyektlərinin) ələ keçirilməsi.

Vəziyyətdən və verilmiş tapşırıqlarının şərtlərindən asılı olaraq briqada müxtəlif ərazidə müdafiə olunan, geri çəkilən və ya hücum edən düşməyə qarşı fəaliyyət göstərə bilər. Müdafiə olunan düşməyə qarşı hücum döyüşü, hücum edən düşməyə qarşı üz bəuz döyüş, geri çəkilən

planlaşdırılması və aparılması zamanı aşağıda göstərilənlər nəzərə alınmalıdır:

- yolların məhdud sayda olması və ya olmaması, dağlarda hərəkətin çətinləşməsi;
- görünməyən sahələrin və gizli yaxınlaşma istiqamətlərinin çoxluğu;
- düşmən tərəfindən çoxpilləli atəş və maneələr sistemi olan eşelonlaşdırılmış müdafiənin qurulması;
- dağ uçqunlarının və qalaqlarının süni yaradılması imkanları;
- mühəndis təchizatını çətinləşdirən daşlıq ərazilərin üstünlük təşkil etməsi;
- dərələrdə və dərin vadilərdə zəhərləyici maddələrin uzun müddət qalması;
- dağların ekranlaşdırma xüsusiyyəti;
- gecə və gündüz temperaturların kəskin dəyişməsi və havanın seyrək olması.

Dağlarda hücum, yandan ötüb keçmə dəstələri və taktiki hava desantının tətbiqi ilə, aviasiya dəstəyi altında dağ silsilələri, vadilər və yollar boyu aparılır. Yol qovşaqları, hakim yüksəkliklər, dağ aşırımları və keçidləri uğrunda mübarizə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Hücum tempi adi halda olduğundan aşağı ola bilər.

Briqadanın cari tapşırığı düşmənin birinci eşelonunda müdafiə olunan taborları darmadağın edərək taktiki dərinlikdə əhəmiyyətli hədləri və aşırımları (obyektləri) ələ keçirməkdən, **sonrakı tapşırığı** – düşmən ehtiyatlarını darmadağın

ŞƏKİL 1. BRIQADANIN DAĞLIQ ƏRAZİDƏ HÜCUMU

edərək müdafiənin dərinliyindəki əhəmiyyətli rayon və hədləri, aşırımları (obyektləri) ələ keçirməkdən ibarət ola bilər. Dağlıq ərazidə hücumun aparılması zamanı bölmələrin müstəqil fəaliyyətinin təminatına xüsusi diqqət yetirməlidir. Bölmələrin sürətlə irəliləməsini təmin etmək üçün hər bir istiqamətdə maneə-ləğv etmə dəstəsi və ya qrupu yaradılır.

Hücumun təşkili zamanı briqada komandiri əlavə olaraq təyin edir:

- aşırımların, tunellərin, keçidlərin, yol qovşaqlarının və digər əhəmiyyətli obyektlərin ələ keçirilmə qaydasını;
- çətin keçilən ərazilərin daf olunması üzrə tədbirləri;
- qoşunların arxa və cinahlarının qorunması üzrə tapşırıqları;
- istiqamətdən yayınmamaq üçün səmtləşmə qaydalarını;
- yandan ötüb-keçmə, ön və reyd dəstələri,

kəşfiyyat bölmələri və taktiki hava desantı ilə etibarlı rabitənin təmin olunması üzrə tədbirləri.

Qarşılıqlı əlaqənin təşkilində briqada komandiri əlavə olaraq dəqiqləşdirir:

- əhəmiyyətli hədlərdə və aşırımlarda (obyektdə) müdafiə olunan düşməne atəşlə zərərvermə qaydasını;
- yandan ötüb-keçmə, ön və reyd dəstələrinin, taktiki hava desantının fəaliyyət istiqaməti və qaydalarını, onların aviasiya və artilleriya ilə dəstəklənməsi qaydalarını əsas qüvvələrlə görüşmə hədlərini;
- əhəmiyyətli hədlərin və aşırımların (obyektlərin) ələ keçirilməsi üzrə birinci eşelon bölmələrinin fəaliyyət qaydasını.

Dağlıq ərazidə hücumun gedişi zamanı idarəetmə məntəqələri adətən əsas zərbə istiqamətində fəaliyyət göstərən bölmələrə daha yaxın olur.

Atəşlə zərərvermə düşmənin müdafiəsinin çoxpilləli düzülüşə malik olması və zərər vurulacaq

məhv edir. Müdafiənin dərinliyindəki hakim yüksəkliklərin və dağ aşırımlarının (obyektlərin) ələ keçirilməsi üçün taktiki hava desantı hakim yüksəkliyə və ya onun yaxınlığına endirilir, enmə meydançasındakı düşməni məhv edir, manevr həyata keçirərək müdafiə olunan bölmələrin cinahlarına və arxasına çıxır və qətiyyətli həmlə ilə ərazinin əhəmiyyətli hissələrini (hakim yüksəklikləri, dağ aşırımlarını və ya digər obyektlə-

obyektlərin dərələrdə və yüksəkliklərin arxa yamaclarında yerləşməsi nəzərə alınmaqla həyata keçirilir. Əlavə olaraq artilleriya atəşləri qar və daş uçunları törədə bilər.

Düşmən müdafiəsi eyni vaxtda bütün mərhələlərdə atəş altına alınır və atəşin əsas hissəsi hücum istiqamətlərindəki yollar üzərində, aşırımlarda və hakim yüksəkliklərdə olan dayaq məntəqələrinə yönəldilir. Aşağı qatda müdafiə olunan düşməni atəşlə zərərvermə əsasən düzünə tuşlama vasitələri ilə həyata keçirilir; ikinci qatda artilleriya, minaatan, tank və piyadanın döyüş maşınlarının (zirehli transportyorların) atəşləri; növbəti pillələrdə aviasiya zərbələri ilə həyata keçirilir.

Artilleriya, bir qayda olaraq, motoatıcı və tank bölmələrinin gücləndirilməsi üçün onlara əlavə olaraq verilir. Dəstəkləyən aviasiya ilk növbədə, artilleriya atəşlərinin çatmadığı ərazilərdə düşmən qoşunlarına zərbələr endirmək üçün tətbiq edilir. Hər tabor taktiki qrupuna aviasiya yönəldicisi ayrılır.

Birinci eşelon tabor taktiki qrupları atəşlə zərərvermənin nəticələrindən faydalanaraq ilk növbədə hakim yüksəklikləri və dağ aşırımlarını (vacib obyektləri) müdafiə edən bölmələrin dayaq məntəqələrinə cinahlardan və arxadan həmlə edərək onları ələ keçirirlər. Bu zaman tanklar və piyadanın döyüş maşınları (zirehli transportyorlar) bölmələrin irəliləməsinə mane olan düşməni atəşlə

ri) ələ keçirir.

Vəziyyətdən asılı olaraq motoatıcı bölmələr tankların və piyadanın döyüş maşınlarının (zirehli transportyorların) atəş dəstəyi olmadan da hücum edə bilərlər. Vadilərə və dağ yaylalarına çıxan zaman bölmələr düşmənin əks-həmləsini dəf etməyə hazır olmalıdırlar.

Hücum zamanı bölmələrin və texnikanın aşırımların qarşısında və aşırımlarda, tunellərdə, cıdır və keçidlərdə, maneələrin qarşısında və dərələrdə toplaşmasına yol verilmir. Hücum gedən bölmələrin cinahlarının yandan ötüb-keçən düşmənin mümkün zərbələrindən qorunması üçün tədbirlər görülür.

Briqadanın ikinci eşelonu əsas zərbə istiqamətində birinci eşelona yaxın məsafədə hissə-hissə hərəkət edərək yerdəyişmə həyata keçirir.

Dağ çayları əsasən dayaz yerlərdən və körpülərdən keçilir. Hücum zamanı dərələr, bir qayda olaraq mövcud olan və qurulmuş keçidlərdə istifadə edərək keçilir. Motoatıcı bölmələr böyük çayların və dərələrin qarşı tərəfinə helikopterlər vasitəsi ilə də atıla bilərlər.

HÜCUM DÖYÜŞÜNÜN ÜMUMİ ƏSASLARI

Hücum, müharibənin qəti nəticə əldə etmək növüdür, komandirin öz iradəsini düşməni qəbul etdirməyin əsas vasitəsidir. Vəziyyət və şərtlər müdafiə olunmağı tələb etsə də, hər hansı bir səviyyədəki düşmən qüvvələrini məhv etmək üçün

hücuma keçmək tələb olunur. Hətta müdafiədə təşəbbüsün əldə edilməsi və saxlanması üçün hücum döyüşü tələb olunur.

Hücumin məqsədi düşməni darmadağın etmək və vacib rayonları (hüdudları, obyektlərini) ələ almaqdır. Bu məqsəd bütün vacib olan vasitələrlə, qəti həmlələrlə düşmənin məğlub edilməsi, onun yerləşdiyi mövqelərin

dərindən qoşunların sürətlə irəliləməsi, onun canlı qüvvəsinin məhv edilməsi və götürülməsi, silahların, hərbi texnikasının, müxtəlif obyektlərinin və qeyd olynmuş rayonların (xətlərin) tutulması ilə əldə olunur.

Hücüm döyüşü komandirin təşəbbüsü əldə saxlamasını və öz iradəsini düşməyə zorla qəbul etdirməsini, döyüşün gedişinə istiqamət verməsini, düşmənin zəif tərəflərindən və sürətlə dəyişən vəziyyətlərdən faydalanmasını və hadisələrin gözlənilməyən inkişafının qarşısının alınmasını təmin edir. Hansı səviyyədə olursa olsun, təşəbbüsü hücumla ələ alan tərəf düşməyə təzyiq davam etdirir.

Hücüm döyüşündə sürətlə irəliləyən hücum qüvvələri kəşfiyyat birliklərinin əldə etdikləri nəticələrdən və ya düşmənin müdafiə mövqelərindəki ara boşluqlarından edilən uğurlu yoxlama hücumlarından sonra bu ara boşluqlarından sürətlə keçməli və sürətli qüvvə yerdəyişməsi ilə girmələri genişləndirib, müvəffəqiyyətlərdən faydalanmaqla, döyüş düşmənin geri bölgəsinin dərinliklərinə çatdırılaraq, düşmənin əhəmiyyət kəsb edən qüvvələri məhv edilməli və ya bölgələr nəzarət altına alınmalıdır.

Müasir döyüşlərdə üstünlük öncədən ələ keçirilməli və mümkün olduğu qədər uzun müddət əldən verilməməlidir. Əgər imkan daxilindədirsə, düşmən qüvvələrinə qarşıdan hücum edilməsindən qaçınılmalıdır. Bunun əvəzinə cəbhədən bəzi birliklərlə düşmənin əsas qüvvələri təsbit

edilərək tank və mexanizə birliklərdən ibarət qüvvələrlə düşməni mühasirəyə almağa əlverişli münasib yan və gerilərinə hücum edilməlidir. Xüsusən hücumda əsas hücumun aparılacağı yer və vaxtla əlaqədar düşmənin aldadılmasına diqqət yetirilməlidir.

Hücüm döyüşü, komandirin döyüş niyyəti çərçivəsində təbəçilikdəki birlik komandirlərinin təşəbbüslərindən fəal bir şəkildə istifadə etmələri, hücumu şiddətlə tətbiq etmələri, vaxtında və yerində güc mərkəzinin yaradılması döyüşün sürətinin davam etməsi və düşmən müdafiəsinə sürətli və dağıdıcı bir zərbənin endirilməsi ilə xarakterizə olunur.

HÜCUMUN KONSEPSİYASI

Hücüm konsepsiyası, döyüş sahəsi daxilində dəstək bölgələrimizdən düşmənin dəstəyinin təmin edildiyi mənbələrin olduğu yerlərə qədər, təmas xəttinin hər iki tərəfindən olduqca geniş bir sahəni əhatə edir. Taktiki döyüş sahəsi, birləşdirilmiş yaxın, dərin və geri bölgə döyüşünü əhatə edən bütün sahə ilə, qarşıdakı döyüşə təsir edə biləcək düşmən bölgəsini əhatə edir. Hücum konsepsiyası hər bir silahdan, vasitədən və mövcud döyüş gücünü artıran elementdən, düşməyə gözlənilmədiyi bir istiqamətdən güclü bir zərbə endirərək, onun müvazinətini pozmaq və yenidən təşkilatlanmasının qarşısını almaqla, təşəbbüsü ələ almaq üçün istifadəni tələb edir. Əməliyyat və

taktiki səviyələrin hər ikisində təşəbbüs, çeviklik, dərinlik və sinxronlaşdırma hava-quru döyüşü konsepsiyasının əsasını təşkil edir.

Taktiki döyüş:

Taktiki döyüşün istiqamətləndirilməsi və idarə edilməsi: Hava-quru döyüşləri taktiki hücumları düşmənin zəif tərəflərinə yönəldən, əsas səyləri

sürətlə istiqamətləndirən və müvəffəqiyyətləri sürətlə artıran cəld bir əməliyyatdır. Hücum edən, təşəbbüsü əldə saxlamaqda davam edir və düşmən müdafiəsinin bütövlüyünü pozur.

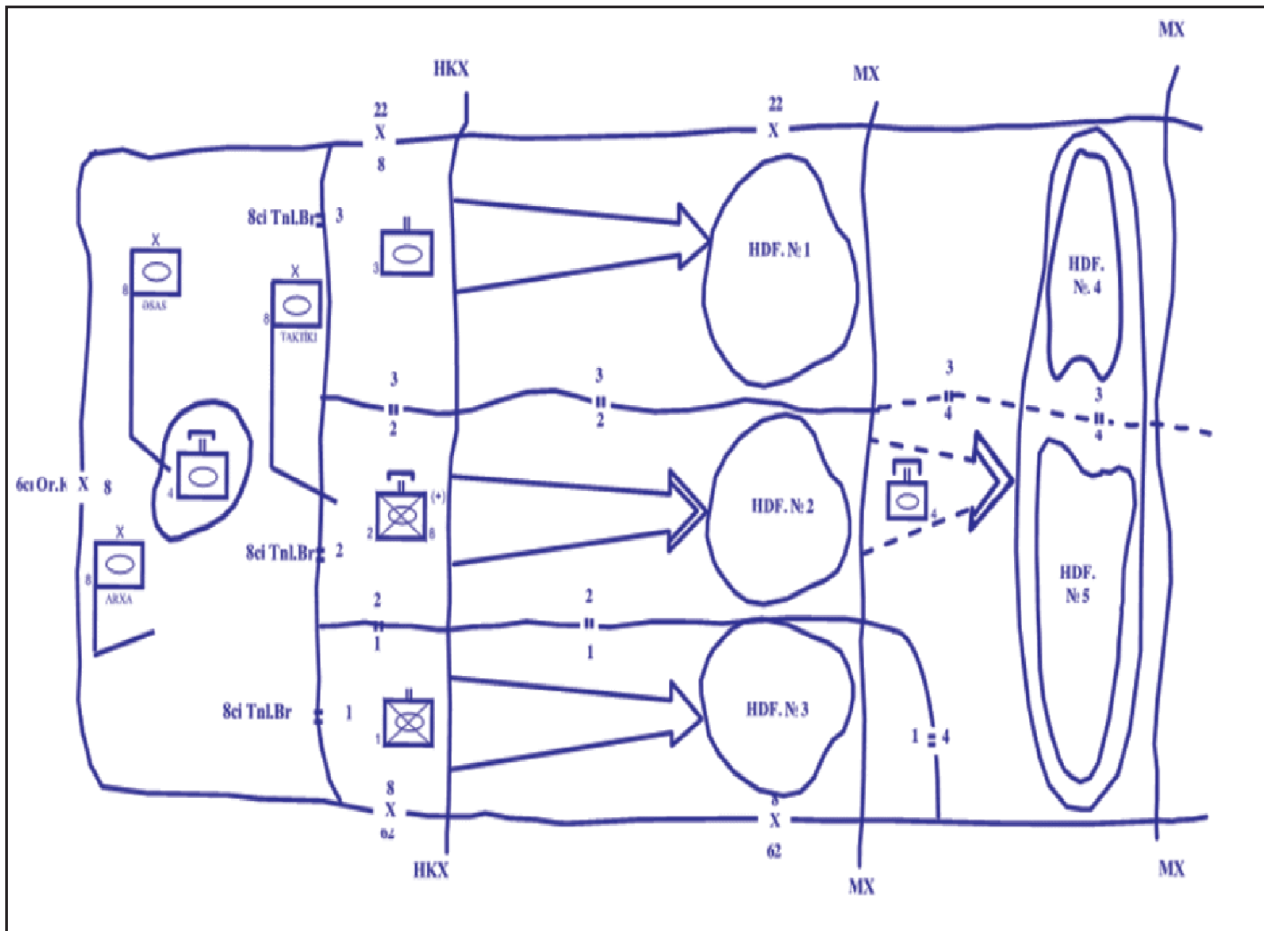
Yaxın döyüş: Taktiki səviyyədə komandir yaxın döyüşü manevr, atəş və əngəllərlə düşmən cəbhəsinin yan və gerisində yüksək döyüş gücü toplayıb yaradır. Komandir düşmənin döyüşə qoşulan qüvvələrinə qarşı öz qüvvələrini dərinliyə istiqamətləndirir və geri bölgədə öz hərəkət sərbəstliyini qoruyaraq döyüşür. Taktiki səviyyədə briqada və daha kiçik birliklər düşmənin yanlarına, gerisinə və dəstək birliklərinə hücum üçün manevr edirlər. Bunu edərkən təşəbbüsü əldə saxlamağı davam etdirir, müvəffəqiyyətləri inkişaf etdirməyə səy göstərir.

Dərin döyüş: Bu zaman komandir öz əsas döyüş planını, müvəffəqiyyətini məhdud edən dərinlikdəki müəyyən düşmən qüvvələrinə qarşı dərin döyüşlə dəstəkləyir. Təmas vəziyyətində olmayan düşmən qüvvələrinə qarşı həyata keçiriləcək yaxşı zamanlanan dərin döyüş müvəffəqiyyət üçün vacibdir. Uğurlu dərin döyüş, düşmənin döyüş sərbəstliyini məhdudlaşdırır, öz qüvvələrimizin xeyrinə döyüş tempini dəyişdirir və yaxın döyüşü faydalı istiqamətə yönəldir. Dərinlikdə döyüş planının bir hissəsidir və birləşdirilmiş taktiki cəhdlərin bir hissəsi olaraq düşmənin seçilmiş zəif yerlərinə hücumla yerinə yetirilir. Briqada və daha kiçik birliklər adətən ayrılıqda də-

rin döyüş həyata keçirmirlər. Ancaq bu birliklər taktiki planlamalarda və döyüşdə düşmənin sonrakı qüvvələrini nəzərə almalı öncədən normal mühafizə tədbirlərini görmək üçün basqını önəmləli və düşmənin sonrakı qüvvələrini, döyüş üçün ən əlverişli yer və vaxtı seçdiklərinə inandıraraq aldatmalıdırlar. Dərin döyüş bir qayda olaraq ordu və korpus tərəfindən əməliyyat sahəsində yerinə yetirilə bilər. Hücumda dərin döyüş başlanğıcda dərinlikdə müdafiə olunan birlikləri təcrid edir, hərəkətsiz hala gətirir və zəiflədir. Hücumun davamında düşmənin müntəzəm müdafiə üçün yenidən təşkilatlanması önəmlənərək ehtiyatlarının hərəkəti dayandırılır və müdafiə olunan birliklərin geri çəkilməsinə mane yaradılaraq dərin hədəflərə qarşı döyüş davam etdirilir. Dərin döyüş qəti nəticə üçün fürsətlər yaradır. Düşmənin döyüşə cəlb etdiyi qüvvələrinin vacib bir vaxtda gücləndirə bilməsinin qarşısı alınarsa, hissə-hissə məğlub edilməsi mümkün olur.

Geri bölgədə döyüş: Bu zaman komandir döyüş sərbəstliyini qoruyaraq və döyüşün fasiləsiz dəstəklənməsini təmin edərək, döyüş planının həyata keçirilməsində iştirak edir. Komandirin geri bölgədə müdafiəsi üçün qüvvələrini əhatə edir. Döyüşün ümumi ehtiyacları və geri bölgə döyüşü üçün öncəlikləri təyin edir. Ehtiyatlar üçün lazım olan yollara döyüş xidmət dəstəyi birliklərinə geri icrasında ən böyük əhəmiyyət verilməlidir. Qovşaqlar, tunellər, körpülər, sur-

ŞƏKİL 2. TANK BRİQADASININ HÜCUMU

sat anbarları və yanacaq doldurma nöqtələri kimi bəzi əsas obyektlər və mövqelər də xüsusi qorunma tələb edir. Hava hücumundan müdafiə və yerüstü hücumlardan mühafizə eyni dərəcədə vacibdir və hər ikisi diqqətlə planlaşdırılmalıdır. Çox vacib məsələ geri bölgədəki gerçək vəziyyətin aydınlaşdırılması və mühafizəsi üçün etibar edilə biləcək sistemin yaradılmasıdır.

Mühüm təminat maddələrinin səpələnmiş halda saxlanması itki riskini azaldır, lakin eyni vaxtda paylama asanlığını və sürətini də çətinləşdirir. Bu səbəbdən, komandir öz gerisindəki düşmən təhlükəsini mütəmadi olaraq yenidən qiymətləndirməli və bu təhlükənin və öz taktiki vəziyyətinin dəyişikliyinə görə, geri bölgə döyüşünü təşkil etməlidir.

Hava zərbələrinin, hava hücumunun, partizan döyüşünün sızmaqda olan birliklərin və hücum həyata keçirən düşmən qüvvələrinin təhlükələri səbəbindən, geri bölgədəki bütün birliklər özləri-

ni müdafiə etmək üçün plan hazırlamalı və lazım gəldikdə döyüşə girməlidirlər. Səpmə minalar, atəşlər və maneələr ehtiyatların, topçu birliklərinin və istehkamçıların hərəkətlərini əngəlləyir. Quru qoşunlarının aviasiya birlikləri elastikliyə malik olduqlarından, geri bölgə təhlükələrinə, xüsusilə hava desantı, taktiki hava desantı birliklərinə qarşı istifadə edilə biləcək ən münasib qüvvələrdir.

Yan mühafizəsi. Hücum edən qüvvənin komandiri hücumu inkişaf etdirdikcə yanlardakı artmaqda olan təhlükəyə əhəmiyyət verməlidir. Komandir yan təhlükəsizliyinə görə cavabdehliyi hücum edən birliklərə həvalə edə və yan mühafizə qüvvələri təyin edə bilər. Bəzən də irəliyə hərəkəti davam etdirmək üçün müvəqqəti olaraq yan mühafizəsindən imtina etmək vəziyyətində ola bilər. Hücum sürəti, müdafiənin təsirini daha az təsirli hala salacağından, bu vəziyyət müəyyən bir dərəcəyə qədər təhlükəsizliyi təmin edə bilər.

Örtmə qüvvələri, patrullar, yan mühafizə qüvvələri tərtiblənmiş ehtiyatlar, atəş gücü ilə açıq yanları və birliklər arasındakı boşluqları doldururlar.

Hücum döyüşünün xüsusiyyətləri:

Məqsədlərindən asılı olmayaraq, müvəffəqiyyətli hücum döyüşünün xüsusiyyətləri basqın, sürət, elastiklik və cəsarətdir.

Basqın. Basqın düşməyə gözlənilmədiyi vaxtda, gözlənilmədiyi yerdə və gözlənilmədiyi bir şəkildə zərbə endirməkdir. Ən vacib məsələ, düşmənin tamamilə xəbərsiz yaxalanmasından çox, təsirli şəkildə əks-hücum keçməsinin yubandırılmasını təmin etməkdir.

Sürət, gizlilik, çaşdırma, gözlənilməyən döyüş gücündən istifadə, radioelektron təhlükəsizlik, təsirli kəşfiyyat və kəşfiyyata qarşıqoyma, taktiki döyüş üsullarında vaxtaşırı edilən dəyişikliklər basqına kömək edən amillərdir. Basqın, düşmənin təzyiqini yubandırır, onun idarəetmə və nəzarət sisteminə hakim olur, silahlarının təsirini azaldır və şəxsi heyətində psixoloji şoklar yaradır. Bununla düşmənin döyüş gücü təməmindən yox edilir. Basqın hücum edənə lazım olduğundan daha az qüvvələrlə müvəffəqiyyət əldə etmə imkanı verir.

Döyüş başlandıqdan sonra tam basqın təmin etmək çətinidir. Müasir müşahidə və xəbərdarlıq sistemləri bunu daha da çətinləşdirir. Bununla belə, basqın, məlum və asan irəliləmə imkanı verməyən istiqamətlərdən, pis havada, düşmənin gözlənilmədiyi vaxtda və qüvvələrlə əldə edilə bilər. Bundan başqa basqın döyüşün sürəti və ya aparılması əsaslı şəkildə dəyişdirilərək də təşkil edilə bilər. Bu məqsədlə hava-desant birliklərinin, hava ilə daşınan qüvvələrin və ya xüsusi əməliyyat qüvvələrinin düşmən dərinliyində tətbiqi qəti və qəfildən, düşmənin təhlükə altında olması hissini artırır, qorxu və qarışıqlıq yaradır. Basqın, aldatma, saxta hərəkət və həmlə ilə düşmənin həyəcəyə saxlanılması təmin edilərək əldə edilə bilər.

Həqiqətən də, bütün müasir hücum döyüşləri ani toplanma və bunun ardınca gələn sürətli hərəkət ilə xarakterizə olunur.

Dinamik irəliləmələr hücum edənə daha sürətlə toplanma imkanı verməklə, eyni zamanda müdafiə olunanın da daha sürətlə təzyiq göstərməsinə

yol açır. Bundan başqa, müasir silahların, xüsusilə nüvə silahlarının məhv etmə qabiliyyəti cəmlənmiş təşkilatlara təhlükəni əsaslı şəkildə artırmışdır. Bu çətinliklərin öhdəsindən gəlmək üçün hücum edən komandir həm özünün, həm də düşmənin toplanmasını, ilk növbədə düşmənin müdafiəsini yarmaq və onun dərin atəşlərinə əlverişli hədəf olmamaq üçün öz qüvvələrini yaymalıdır. Sonra hücum zolağı boyunca düşmən qüvvələrinə yaxın şəkildə sürətlə toplanmalı və bundan sonra isə ilk müvəffəqiyyətlərin artırılması üçün bir daha yayılaraq düşmənin müdafiəsini dərinlikdə parçalamaq məqsədilə ustalıqla idarə edilməlidir.

Sürət. Hücumda sürətlə hərəkət edilməlidir. Sürət müvəffəqiyyət üçün çox vacibdir. Sürət basqını təmin edir, düşməni müvazinətdən (özündən) çıxarır, hücum qüvvəsinin mühafizəsində iştirak edir və müdafiə olunan tərəfin təsirli əks-tədbirlər görməsinə mane olur. Müvafiq olaraq artırılmış sürət müdafiə olunanı hücum dayandırılmayacaq vəziyyətə gələnə qədər çaşdırma və hərəkətsiz edə bilər. Nəhayət, yalnız sürət qüvvə çatışmazlığının yerini doldura və hədəfə çata bilmək üçün hücum lazımlı olan döyüş qabiliyyətini təmin edə bilər.

Hücum edən qüvvələr kəşfiyyat birliklərinin ardınca gedərək və ya düşmən müdafiəsindəki boşluqlardan istifadə edərək sürətlə hərəkət etməlidirlər. Hücum qüvvələri girmələri genişləndirmək, açıq yanları mühasirəyə almaq və müvəffəqiyyətləri artırmaq üçün sürətlə yerdəyişmə edə bilməlidirlər. Hücum edən düşmənin müdafiəsini təzyiq göstərilmədən parçalamaq üçün döyüşü düşmənin olduqca gerisində aparmağa çalışır. Düşmənin ilk hücumun şokundan çıxmasına əsla imkan verilməməli, heç bir zaman əsas səyini ortaya qoymasına vaxt qazandırılmamalı və hamısına qüvvələrini və ya dəstək atəşini əsas hücum qüvvəsi üzərində toplanma fürsəti verilməməlidir.

Elastiklik. Hücum elastik olmalıdır. Komandir inkişafı mümkün olduğu qədər öncədən görə bilməlidir. Bununla birlikdə, komandir gözlənilməyən hallara da hazır olmalı və fürsətlərdən istifadə etməlidir. Hərəkətli bir döyüş sahəsində ahəngdar döyüş təmin etmək üçün ilk planlama

təfəsilatlı hazırlanmalıdır. Tabeçilikdəkilər əlaqələri kəsilməmiş olsa belə, döyüş meydanında fürsətlərdən düzgün istifadə etmələri üçün, tabeçilikdəki komandirləri yuxarı komandirlərin niyyət və məqsədlərini tamliqlə başa düşməlidirlər. Ordu və ya korpuslar, bütün döyüş növlərinin döyüşünü koordinasiya etməli, dəstəkləməli və əməliyyatın istiqamətini lazım olanda dəyişə biləcək şəkildə əməliyyata nəzarət etməlidirlər. Briqadalar və taborlar isə qüvvə bütövlüyünü və ahəngdarlığı itirmədən, sürətlə istiqamət dəyişdirə bilmək imkan və qabiliyyətlərini qoruyub saxlamalıdır.

Plan, müqavimət nöqtələri ətrafından manevr üçün mümkün olduğu qədər çox fürsətlər yaratmağa əlverişli olacaq yollardan istifadəni təmin etməlidir. Hücüm döyüşü aşağıdakıları təmin etməlidir:

- əsas yaxınlaşma istiqamətindən başqa köməkçi yolları;
- müdafiəyə keçmə və müvəffəqiyyətlərdən faydalanmaq üçün planları;
- əsas hücum istiqamətinin və ya yerinin dəyişdirilməsini asanlaşdıracaq nəzarət tədbirlərini;
- gecə vaxtı və ya məhdudgörmə şəraitində döyüş üçün hazırlıqları.

Nüvə və kimyəvi silahlardan istifadə edilmədiyi hücumda komandirlər qüvvələrinin, düşmənin bu silahlardan istifadə ehtimalından qorunmasını planlamalıdır. Daha çox yayılaraq birdən çox yoldan istifadə edilərək və ehtiyat əldə saxlanılaraq aparılacaq hücumda qarşılaşılacaq vəziyyətlər nəzərə alınmalıdır.

Cəsarət (daim uğurlu hücumun ayrılmaz hissəsi olmuşdur. Tarix sübuta yetirmişdir ki, bir çox hücumlar cəsarətsizliyə görə məğlubiyyətlə nəticələnmişdir.)

NƏTİCƏ

İstifadə edilən mənbələrin təhlili göstərir ki, yüksək manevr qabiliyyəti müasir döyüş fəaliyyətlərinin konsepsiyasının planlanmasında vacibdir və böyük əhəmiyyət kəsb edir. Planlama və icra əsnasında hücum əməliyyatının əsaslarını tətbiq etməklə müvəffəqiyyəti sürətlə artıran bir nəticəyə nail ola bilərik.

ƏDƏBİYYAT

1. QQT-100-15.Ordu və korpus əməliyyatı (böyük hərbi birləşmələr).
2. QQT-194-5.Tank və motoatıcı briqada döyüşü.
3. QQT-194-2. Atıcı briqada
4. Xüsusi şəraitlərdə qoşunların döyüş fəaliyyəti.
2. Quru qoşunlarının müvəqqəti döyüş nizamnaməsi. 2-ci hissə tabor, bölük. Bakı, 1997

РЕЗИЮМЕ

НАСТУПЛЕНИЕ МОТОСТРЕЛКОВЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ И. МАГЕРРАМОВ

В статье исследованы особенности подготовки и ведения наступления мотострелковыми соединениями. Раскрыта главная суть элементов подготовки и ведения наступления на фоне современных общевойсковых действий.

SUMMARY

ATTACK WITH MECHANIZED INFANTRY UNITS I. MAHARREMOV

In this article researched the specialiyes preparation and conducting of the attack with mechanized infantry units. Was opened the main core of the element for preparation and conducting of the attack in the scene of modern army combat actions.

ARTİLLERİYANIN HÜCUMDA TƏTBİQİ

Mayor Vasif XƏLİLOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: artilleriya bölmələri, hücum, çıxış rayonu, atəşin qəfilliyi, raket kompleksləri, döyüş helikopterləri, hücum əməliyyatı, tanklar.

Ключевые слова: подразделения артиллерии, атака, исходный район, внезапность огня, ракетные комплексы, боевые вертолеты, наступательная операция, танки.

Keywords: artillery units, attack, start point, suddenness of fire, rocket complexes, fighting helicopters, offensive operation, tanks.

e-mail: vasifxelilov1@mail.com

ləbə qazanmağa yol alır.

HÜCUMAKEÇMƏ ÜSULLARI

Hücum – hərəkətdən və ya düşmənlə bilavasitə təmas vəziyyətindən yerinə yetirilə bi-

Müasir hücum əməliyyatı – müharibə təcrübəsinin göstərdiyi kimi, radioelektron vəziyyətin böyük çətinliyi ilə xarakterizə edilir. Radioelektron vasitələr yalnız qoşun və silahların idarəedilmə prosesini təmin etmir, onlar eyni zamanda düşməyə birbaşa təsir edən güclü alətlər çevrilmişlər. Radioelektron şəraitin qoşunlara təsirinin araşdırılması nəticəsində ABŞ-ın hərbi mütəxəssisləri belə bir qənaətə gəldilər ki, radioelektron maneə yaradılması ilə məğlub etmə vasitələrinin döyüş tapşırıqlarının icrasını 70%-dək azaltmaq olar. Belə hallarda hücum edən qoşunlar öz idarəetmə vasitələrini düşmənin radioelektron vasitələrindən qorunması üçün daim tədbirlər görməlidir, eyni zamanda düşmənin qoşun və silahlarının idarəetmə vasitələrini pozmalıdır.

Müasir döyüş komandır, qərargah və ictimaiyyətlə əlaqə zabitlərindən düşmənin darmadağın edilməsi üsullarının seçilməsində müstəsna bacarıq tələb edir. Fasiləsiz kəşfiyyatın təşkilini bacarmaq, düşmənin atəşlə etibarlı məhv edilməsi, bütün qüvvə və vasitələrin dəqiq qarşılıqlı fəaliyyəti, çevik və cəsarətli manevr, düşmənin nüvə və yüksək sərrast silahlarından öz qoşunlarımızı effektiv müdafiə, birliklərin ruh yüksəkliyini daim qoruyub saxlamaq düşmən üzərində qə-

lər. Keçmiş müharibələrin təcrübələri göstərir ki, hücumakeçmə üsulunun müəyyən olunmasında vacib şərt düşməni atəşlə məhv etmə səviyyəsidir. Avtomatik silahlar olmayan dövrlərdə qoşunların atəş gücü nisbətən kiçik olduğu zaman hücumakeçmə düşməyə yaxınlaşdıqdan sonra yerinə yetirilirdi.

Ordular tezətmə qabiliyyəti olan artilleriya və pulemyotlarla təchiz edildikdən sonra hücum bilavasitə ön xəttə yaxın yerləşən qoşunların çıxış rayonunu tutduqdan sonra həyata keçirilirdi.

Bu üsul Birinci Dünya müharibəsində, əsasən də, Böyük Vətən müharibəsində geniş tətbiq edilmişdi. Onun mahiyyəti hücum üçün təyin edilmiş qoşunların çıxış mövqeyini tutmaq, müdafiə olunan bölmələri dəyişmək, ardınca güclü artilleriya və aviasiya hazırlığından sonra hücum keçmək idi. Çıxış rayonunda, bilavasitə təmas vəziyyətində hücum hazırlıq həyata keçirilirdi.

Komandirlər və qərargahlar döyüşü təşkil edərək, ərazinin vizual kəşfini keçirirdilər, yerlərdə bölmələrə döyüş tapşırıqları verirdi, qarşılıqlı əlaqə, döyüş, texniki və arxa cəbhə təminatı yerinə yetirilirdi. Eyni zamanda çıxış rayonunda hücum üçün təşkilatlanma yerinə yetirilirdi.

Böyük qoşun qruplaşmasının və döyüş texnika-

sının bilavasitə düşmənlə təmas vəziyyətində ikən çıxış rayonunda cəmləşdirilməsi komandirin idarəetmə bacarığı, qərargah və qoşunların düşməndən hücumun gizliliyini saxlaya bilmək bacarığı ilə əldə edilirdi. Yalnız bu halda hərəkətin aniliyi təmin edilirdi.

Birinci Dünya müharibəsində, əsasən də, onun başlanğıc dövründəki əməliyyatlarda ingilislər və fransızlar hücumu hazırlayarkən çox vaxt aniliyə məhəl qoymayaraq, açıq-aşkar düşmən görə-görə yerdəyişmələr edirdilər. Hücumdan əvvəl uzunmüddətli, hətta günlərlə çəkən artilleriya hazırlığı keçirirdilər. Müdafiə olunan düşmən hücumu hazırlığı aşkar etməyə, zərbənin istiqamətini müəyyən etməyə və hücumu dəf etmək üçün tədbirlər görməyə müvəffəq olurdu. Aydındır ki, böyük itkilərə və maddi məsrəfə baxmayaraq belə hücum müvəffəqiyyətsizliklə yekunlaşırdı.

Komandirlər və qərargahlar hücumkeçmə üsulunu, zərbənin aniliyini təmin edərkən döyüşlər və əməliyyatlarda uğur qazanırdılar. 1916-cı ildə general A.A.Brusilovun komandanlığı altında Cənub-Qərb cəbhəsinin əməliyyatında çıxış rayonlarını tutarkən, hücumkeçmə üsulunu seçərkən, həmçinin müdafiənin atəşlə zərərvermanın effektiv üsullarını seçərkən düşməni aldatmaq məqsədilə rus komandanlığı bir-çox taktiki yeniliklər etmişdir. Beləliklə, hücumun artilleriya hazırlığı müqayisə ediləcək dərəcədə qısamüddətli olmuşdur. Hücumun artilleriya hazırlığı yeni üsulla – atəş valı ilə həyata keçirildi. Hücum keçmənin bacarıqlı üsulunun seçilməsi, qətiyyət və hücumun gözlənilməzliyi bir çox hallarda rus qoşunları üçün müvəffəqiyyətə səbəb olurdu. Əgər hərəkətdən hücum bu və ya digər şəraitdə məqsədəuyğun olmazsa, düşmənlə bilavasitə təmas vəziyyətindən hücumu keçilir. Bu halda birləşmələr düşmənin müdafiə üsulunu vaxtından əvvəl öyrənə bilirlər.

DÖYÜŞ TAPŞIRIQLARI

Döyüş təşkilatlanmasında əsas üsullardan biri bölmə və hissələrə bacarıqlı döyüş tapşırıqlarının verilməsidir. Döyüş tapşırıqları bölmə və hissələrin hərəkətini tənzimləyir, döyüşü planlaşdırma-

nın əsasını təşkil edir, komandir və qərargahların qarşılıqlı əlaqəsini, döyüş fəaliyyətinin idarə edilməsini və hərtərəfli fəaliyyətini təşkil edir. Döyüş tapşırıqlarının vaxtında və dəqiq yerinə yetirilməsi hücumun müvəffəqiyyətinin əsasıdır.

Bütün vəziyyətlərdə qoşunların döyüş tapşırıqları real icra edilə bilən olmalıdır. Onların azaldılmasına, yaxud çox olmasına yol vermək olmaz. Çox çətin tapşırıqların verilməsi itkilərdən, gücün itirilməsindən və döyüş ruhunun aşağı düşməsindən başqa heç nəyə gətirə bilməz.

Qoşunların döyüş tapşırığının əsası düşmən qruplaşmasının darmadağın edilməsi və təyin edilmiş müddətdə müəyyən həddin (rayonun) ələ keçirilməsidir. Hücum edən bölmələrin hərəkətinin əsas hədəfi əlbəttə ki düşməndir. Yalnız onun canlı qüvvəsinin məhv edilməsi, müdafiə vasitələrinin məğlubiyyəti döyüşün hədəfinə çatması üçün şərait yaradır.

Komandirin və qərargahların məharəti - düşməni darmadağın etmə üsulunu müəyyən edərkən elə obyektləri (hədəfləri) aşkar etmək lazımdır ki, hansıları ki, ələ keçirdikdə onun döyüş dayanıqlığı, atəş sistemi, idarəçiliyi və müdafiəsi tam pozulacaqdır.

DÜŞMƏNİN ATƏSLƏ MƏĞLUB EDİLMƏSİ

Müharibələrin təcrübəsi göstərir ki, hücum döyüşünün inkişafına atəş böyük təsir edir. Hələ 20-ci illərdə M.V.Frunze yazırdı: “Müasir döyüşün həlledici amili və əsas gücü atəşdir. Yalnız atəşin köməyi ilə düşmən üzərində hökmranlıq əldə etmək mümkündür”.

Böyük Vətən müharibəsi bu vəziyyəti təsdiq etdi. Döyüş təcrübəsi artilleriya və aviasiyasının döyüşdə istifadəsinə çoxlu yeniliklər gətirdi. Sovet komandanlığı düşmən üzərində hökmranlığı qazanmaq və qoşunların atəş dəstəyi, xüsusən də artilleriya və aviasiya hücumunun növləri üçün təsirli üsullar işlədi və tətbiq etdi.

Müharibədən sonrakı dövrdə düşməne atəş basqını nüvə silahlarının və adi silahların təkmilləşməsi ilə növbəti inkişafını əldə etdi. Xarici mətbuatda qeyd edildiyi kimi, bunlardan qoşunların istifadəsi üçün daxil olan ən yeni dəqiqvuran si-

lah əvvəlkinə uzaqvurmaya görə bir-neçə dəfə, gücünə görə 10 dəfə, dəqiqliyə görə 100 dəfə üstələyir. Qoşunlara yeni silahların daxil olması atəş basqınının xüsusiyyətinə əhəmiyyətli də-rəcədə təsir edir. Bu dəyişmələrin mahiyyəti ona gətirib çıxarır ki, düşməyə bir çox silah növləri ilə atəş basqını uyğunlaşdırılmış, komplektləş-dirilmiş təsirlə – raket və artilleriya ilə, aviasiya və döyüş helikopterləri ilə, tank və motoatıcı böl-mələrin atəş vasitələri ilə, digər atəş vasitələri ilə, həmçinin mühəndis döyüş sursatı ilə əldə edilir.

Hücum döyüşünün əsas məqsədi düşməyə elə zərər vurmaqdır ki, nəticədə düşməyə mütəşəkkil müdafiə bacarığını itirsin və əks tərəfə qarşı dö-yüş tapşırıqlarının müvəffəqiyyətlə icra edilməsi üçün lazımı şərait yaranmış olsun. Atəşlə tələfata əsas tələb – atəş tapşırıqlarının etibarlı icra edil-məsidir. Atəş gücünün artırılması ilə əlaqədar olaraq müasir müdafiədə onun atəş tələfatının son dərəcədə böyüməsi meydana gəlir.

Atəşlə zərərvurma dövrlərinin sayının planlaş-dırılması, tərkibi, quruluşu, davamiyyəti, atəş üsulu, yaranmış vəziyyətdən və düşmənin müda-fiə xarakterindən asılıdır. Lakin bütün hallarda atəş tələfatına böyük sayda ştatda olan, əmrə ve-rilən, dəstəkləyən atəş vasitələri və aviasiya cəlb edilir. Düşmənlə bilavasitə təmas vəziyyətindən hücum edərkən düşməyə atəşlə zərərvurma üç mərhələdə keçirilə bilər: hücumun artilleriya ha-zırlığı, hücumun artilleriya dəstəyi və dərinlik-dən hücum edən bölmələrə atəş dəstəyi. Əgər qo-şunlar hərəkətdən hücum edərsə, dərinlikdən qoşunların irəliləməsinə atəş basqını komandirin planına əsasən raket zərbələri və artilleriya atəş-ləri ilə həyata keçirilir. Atəş basqınının planlaş-dırılması hücum döyüşünə hazırlığın ayrılmaz his-səsidir.

Atəşlə zərərvurmanın əsasını ümumqoşun təş-kil edir. Hədəfdən və döyüşün niyyətindən irəli gələrək o atəşlə zərərvurma dərəcəsinə, hücum-dan əvvəl və hücum zamanı məhv ediləcək hə-dəflərin sayını və xüsusiyyətini, gücləndirmə ar-dıcılığını, əsas istiqamətlərdə lazımı atəş sıxlığı-nı təyin edir. Yaranmış şəraitdən asılı olaraq ko-mandir bu və ya digər atəş tapşırığının həlletmə üsulunu təyin edir, atəş zərbələrinin qaydasını və ardıcılığını təyin edir.

Ümumqoşun komandirlərinin qərarı və tapşırığı əsasında artilleriya, aviasiya və digər atəş bölmə-lərinin komandirləri öz vasitələrinin döyüşdə tət-biq edilməsini, atəşlə zərərvurmanın suallarını hərtərəfli işləyir, hansı hədəflərin hansı vasitələr-lə və hansı ardıcılıqla məhv ediləcəyini, döyüş sursatının tələbatını, atəş tapşırıqlarının yerinə yetirilmə üsullarını, atəş vasitələrinin, bölmələrin təminatını dəqiqləşdirir və atəşi idarəetməni ha-zırlayırlar.

Müasir döyüşdə düşməyə üzərində atəş üstünlü-yü Böyük Vətən müharibəsində tətbiq edilən üsullardan çox fərqlənir. O vaxtı bu tapşırıq yal-nız artilleriyaya aid idi. Atəş üstünlüyü başlıca olaraq düşmənin atəş vasitələrinin pozulması, birinci növbədə artilleriya vasitələrinin məhvi ilə əldə edilirdi. İndi batareya döyüşün atəş üstünlü-yünü təmin etmir. Birinci növbədə düşmənin nü-və hücumunu, onun taktiki raketlərini, uzaqvuran artilleriyasını, kəşfiyyat-zərbə komplekslərini aş-kar və məhv etmək lazımdır. Həmçinin düşmənin tank əleyhinə vasitələrini, piyada əleyhinə və HHM atəşlərini, qoşun və silahların idarəetmə sistemini pozmaq mütləqdir. Başqa sözlə desək, tapşırıq düşməyə müdafiəsinin atəş dayanıqlığını çox qısa zamanda dağıtmaq, həmçinin öz qoşun-larımızın hücumu üçün yüksək sürət təmin etmək və düşmənin nüvə və atəş vasitələrindən qoşun-larımızı qorumaqdan ibarətdir.

Müasir atəş vasitələrinin artması, həmçinin mü-dafiənin dayanıqlığının və çevikliyinə yüksəl-məsi hücumda atəş tapşırıqlarının üsullarına təsir edir. Yaxın məsafələrdə düşmənin güc və vasitə-lərini darmadağın edərək qoşunların ardıcılıqla irəliləməsi ilə keçən döyüşün öz çatışmazlıqları olmuşdur. Düşmənin dərinlikdə yerləşən atəş va-sitələrinin və ehtiyatının əksəriyyəti hücum edən bölmələrin atəş basqınından kənar qalırdı. Nə-ticədə düşməyə əksər hallarda maneəsiz yerdəyiş-mə edərək əks-hücum keçirirdi. Buna yol vermə-mək üçün, sovet komandanlığı hücumda atəşlə döyüşün gücünü artırmaq üçün uzun məsafələrdən atəşlə döyüşü, eyni zamanda müdafiənin dərinliyinin atəşlə məhv edilməsi üçün zəruri tədbirlər görüldü.

Əgər sovet qoşunlarının 1941-1942-ci illərin əməliyyatlarında artilleriya atəşləri ilə düşmənin müdafiəsinin 2,5-5 km dərinliyini dəf edirdisə, 1943-cü illərin əməliyyatlarında 3-4 km dərinliyə, 1944-1945-ci illərdə düşmənin müdafiə dərinliyinin dəf edilməsi 6-8 km, indiki əməliyyatlarda isə bir-çox hallarda 15 km və daha çox təşkil edir.

Müasir döyüşdə müdafiənin dərinliyinə təsir etmə obyektiv ehtiyaca çevrildi, belə ki, düşmənin əsas uzaqvuran vasitələrinin əsas hissəsi hal-hazırda onun dərinliyində yerləşir. Nəticədə hücum üçün uzaqdan atəşlə zərərvermə səciyyəvi olmuşdur.

Düşmənlə bilavasitə təmas vəziyyətindən hücum edərkən, hücum edən bölmələr düşmənin müdafiəsinin yaxın dərinliyində olan dayaq məntəqələrini məhv etməyə çalışırdı, çünki bunu etmədən yarmanı müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmək mümkün deyildi. Müdafiənin dərinliyində olan hədəflərə kütləvi atəş basqınları artilleriya və aviasiya tərəfindən döyüşün gedişində yerinə yetirilirdi. Döyüş təcrübəsinin göstərdiyi kimi, atəş basqınının əsas mərhələlərindən biri – hücumun artilleriya hazırlığıdır, hansı ki, artilleriya və aviasiya atəş hazırlığını özündə cəmləşdirir. Onun keçirilməsinin məqsədi düşməyə çox güclü ilkin zərbəni təmin etməkdir.

Atəş basqınının davamiyyətindən və quruluş üsullarından asılı olaraq müxtəlif ola bilər, lakin atəş zərbəsi cəbhə boyu onun bütün dərinliyini örtükdə böyük təsir əldə edilir. Müasir şəraitdə hücumun artilleriya hazırlığının müddəti düşmənin müdafiə xarakterindən, müdafiənin aparılması üçün cəlb edilən atəş vasitələrinin tərkibindən və keyfiyyətindən asılıdır.

Artilleriyanın atəş dəstəyi mərhələsində hücum edən qoşunlar irəliləyən bölmələri düşmənin atəşindən qorumaq üçün həm yaxın, həm də uzaq döyüşün atəş vasitələrini məhv etməyə çalışırdılar. Bu məqsədlə keçən müharibədə hücum edən bölmələrin qarşısında sıx atəş pərdəsi – bir və ya iki atəş valı, tələsik mövqe müdafiəsi tutmuş düşməyə isə ardıcıl toplanmış atəş yaradılırdı. Belə atəşin aparılması 2-5 km dərinliyə planlaşdırılırdı. Düşmənin möhkəmlənmiş müdafiəsinin yarıl-

ması və hücum edən bölmələrin yetərli sayda artilleriyası olduğu zaman, hücum edən qüvvələr düşmənin daha dərinliyinə güclü artilleriya ilə təsir edirdi.

Atəşlə tələfatın əsasını atəşlə cəld manevr təşkil edir. Belə manevrlər döyüşün həlledici anlarında, xüsusən aşağıda göstərilən hallarda vacibdir: düşmənin əks-hücumunu dəf edərkən, ikinci eşelon bölmələrini döyüşə yeridərkən, gücü digər istiqamətə yönəldərkən; atəş gücünün cəmlənməsi düşmənin daha vacib hədəflərini məhv etməni təmin etdikdə. Bəzi müharibələrdə bu məqsədlərlə döyüş helikopterlərinin manevrindən geniş istifadə edilirdi. Hava atəş manevri düşmənin nüvə hücumu üçün, kəşfiyyat-zərbə kompleksləri üçün, tanklar və taktiki hava desantı ilə mübarizə üçün əsasdır.

Müdafiə olunan düşməyə hücum adətən yarma ilə başlayır. Müasir şəraitdə, keçmişdə olduğu kimi, yarmanın müvəffəqiyyəti onun mükəmməl hazırlığından, aktivliyindən və qoşunların hərəkətinin qətiyyətindən asılıdır. Bəzi hallarda qoşunlar hücumə keçməzdən əvvəl düşmənin vacib hədəflərinə nüvə zərbələri endirir. Bəzi hallarda isə müdafiənin dağıdılması artilleriya və aviasiya zərbələri ilə icra edilir.

Hücumun artilleriya hazırlığının məqsədi yeni aşkar edilmiş nüvə vasitələrinin hücumunu, tank əleyhinə idarə olunan silahlarını, tanklarını, canlı qüvvəsini, atəş vasitələrini, komanda məntəqələrini və düşmənin ehtiyatlarını məhv etməkdir. Əsas diqqət düşmənin müdafiəsinin ön xəttində və yaxın dərinlikdə olan düşmənin susdurulmasına ayrılır ki, hücum edən bölmələrimiz üçün şərait yaradılsın. Desanttullama zamanı artilleriya desantçıxarma rayonlarında düşməni etibarlı susdurur və desant atılması üçün şərait yaradır.

Hücumun artilleriya hazırlığı və davamiyyəti düşmənin müdafiə xarakterindən, artilleriya tərəfindən icra olunan tapşırıqların həcmindən, artilleriyanın və döyüş sursatının mövcudluğundan, birinci eşelon bölmələrinin hücum üçün tərtibindən və açılma vaxtından asılıdır. Uzunmüddətli hazırlıqlı müdafiə olunan düşməyə artilleriya hazırlığının müddəti tələsik müdafiə mövqeyi tutmuş düşməyə olan müddətdən çox olacaqdır.

Artilleriyaya təsir edən tapşırıqların həcmi çox olduqda və hücum edən artilleriyası az olduqda, hücumun artilleriya hazırlığının müddəti bir o qədər çox olar. Əksinə, tapşırıqların həcmi az olduqda və artilleriya çox olduqda, artilleriya hazırlığı bir o qədər az olar. Düşmənin artilleriyası atəş müşahidəsi ilə qarşılıqlı əlaqədə bir neçə atəş basqını ilə susdurulur. Atəş basqınlarının sayı atəş hazırlığının davamiyyətindən asılıdır, lakin 2-dən az olmamalıdır. Birinci ešelondakı taborların dayaq məntəqələrindəki canlı qüvvəsini və atəş vasitələrini tam sıxılıqla məhv edirlər. Düşmənin batareyalarına edilən atəş basqınlarının arasındakı müddət 15-20 dəqiqədən çox olmamalıdır. Ön xətdə və ondan kənardakı dayaq məntəqələrindən müşahidə olunan atəş vasitələri silah və tankların atəşi ilə məhv edilir. Hər iki hədəfə 2-3 silah (tank) təyin edilir. Dağıdılmasına çox vaxt sərf edilən düşmənin müdafiə silahları artilleriya hazırlığından əvvəl dağıdıla bilər. Sonra atəş dərinliyə keçərək birinci atəş basqını zamanı məhv edilməyən bütün hədəflər susdurulur. Artilleriya hazırlığı bir qayda olaraq düşmənin birinci ešelonda yerləşən canlı qüvvəsinə və atəş vasitələrinə, artilleriyasına, həmçinin idarəetmə məntəqələrinə atəş basqını ilə yekunlaşır, yekunlaşma vaxtı "Ç" vaxtından bir qədər əvvəl adətən piyada və tankların hücumu üçün açılma həddinə çıxması ilə üst-üstə düşür.

Düşmənin hücum edən bölmələrimizin hücum vaxtını təyin edə bilməməsi üçün, artilleriya hazırlığının müddəti və tərtib hər zaman orijinal olmalıdır.

CƏLB EDİLƏN ARTİLLERİYANIN TƏRKİBİ

Cəlb edilən artilleriyanın tərkibi, artilleriya hazırlığının təşkili şəraitindən asılıdır. Bilavasitə təmas vəziyyətindən hücum edən zaman birinci ešelonda yerləşən briqadaların, diviziyaların bütün artilleriyası cəlb edilir.

Artilleriya hazırlığı zamanı ikinci eşelon artilleriyası adətən cəlb edilmir. Bəzi hallarda (artilleriya çatışmazlığı və vaxtın az olduğu zaman) ikinci eşelon taborların minaatan batareyaları birinci eşelon briqadalarının artilleriyasının tərkibində artilleriya hazırlığında istifadə edilə bilər.

Bu halda minaatanlar yalnız öz taborlarının fəaliyyətindən ehtimal olduğu istiqamətlərdə istifadə edilir, hücumun başlanması zamanı minaatanlar atəş mövqelərində qalır və öz taborlarına bölmələr həmin həddə çatarkən birləşirlər.

İkinci eşelon briqada və korpus artilleriyası bir qayda olaraq artilleriya hazırlığına tam və ya qismən cəlb edilir. Bu artilleriya atəş mövqelərini dəyişmədən artilleriya hazırlığına cəlb edilə bilər. Tanklar örtülü atəş mövqələrindən atəşin aparılmasına istisna hallarda, artilleriyanın çatışmadığı zaman cəlb edilə bilər. Hazırlıqlı müdafiəyə hərəkətdən hücum edərkən, artilleriyanın və tankların cəlbəmə ardıcılığı bilavasitə təmas vəziyyətindən hücumda olduğu kimidir. Lakin irəlidəki qoşunların artilleriyası geniş istifadə edilir. Artilleriya hazırlığı zamanı artilleriya üzrə təklifləri hazırlayarkən artilleriya qərargahı və rəisləri vacib hesabatlar aparır. Hesabatların metodikası aşağıdakılardan ibarətdir:

- artilleriyanın hücumu hazırlığı dövründə artilleriya vasitəsilə həll ediləcək atəş məsələləri müəyyənləşdirilir;

- tərkibində olan (ştat və əlavə verilmiş) artilleriyasından hansı və nə qədər artilleriyanın cəlb edilməsi müəyyənləşdirilir;

- birinci ešelondan, qonşu və ön bölmələrdən cəlb ediləcək artilleriya müəyyənləşdirilir.

Təsəvvür edək ki, korpusun hücumu zamanı yarma həddinin yaxın cinahlarında artilleriya hazırlığında örtülü atəş mövqələrindən eyni zamanda atəşlə zərər vurmaq mütləqdir: birinci eşelon bölükləri-10, hər biri-4 ha olmaqla, hansı ki, hədə-fin 40-60 ha sahəsini əhatə edir, artilleriya batareyası-9, minaatan taqımı-5, radiolokasiya stansiyası-3, komanda məntəqəsi-2, ümumi sahəsi 10 ha, həmçinin düzünə atışla 30 ədəd ayrı hədəfi məhv etmək tələb edilir.

Düşmənin dayaq məntəqələri və dərinlikdə olan digər hədəflər ardıcıl olaraq ikinci, dördüncü və s. atəş basqınlarında həmin artilleriya hazırlığında məhv edilir.

Fərz edək ki, verilmiş şəraitdə bu istiqamətdə artilleriya hazırlığı dövründə yaranmış artilleriya qrupundan örtülü və açıq atəş mövqələrindən atəşin aparılmasına cəlb ediləcək: taborun artille-

**ARTİLLERİYA HAZIRLIĞI APARILARKƏN TƏLƏB OLUNAN
ARTİLLERİYA SAYININ HESABLANMASINA NÜMUNƏ**

Eyni zamanda məhv ediləcək hədəflər	Tapşırığın həcmi	Artilleriya cəlb olunmalıdır	Qeyd
Tağımın dayaq məntəqələri	40-60 ha	100 silah	40-60:0,5 = 80-120 silah
Artilleriya batareyaları	9	81 silah	9 x 9 = 81 silah
Minaatan taqımları	5	30 silah	5 x 6 = 30 silah
Radiolokasiya stansiyaları	3	15 silah	3 x 5 = 15 silah
Komanda məntəqələri	10 ha	20 silah	10 : 0,5 = 20 silah
Ayrı hədəflər	30	45 silah	30 x 1,5 = 45 silah
Ümumi silah sayı			290 silaha yaxın, onlardan 45 silah düzünə tuşlama atışı üçün

riyasından 10 və 11 silah, briqadadan – 148 və 18 silah, diviziya artilleriyasından 56 və 18 silah.

Bu halda çatışmayan artilleriyanı ikinci eşelon bölmələrindən, qonşulardan təmin etmək, yaxud məhv ediləcək hədəflərin həcmi azaltmaq məqsəduyğundur. Cəlb edilən artilleriyanı hesablayarkən onun keçid əmsalının hesablanması aparılır, cəlb edilən vasitələr bir vahid çapa gətirilir.

kətdən piyadaların və tankların irəliləməsini təmin edərkən.

Atəş qaydası üzrə artilleriya hazırlığının davamiyyətini təyin edərkən artilleriya hazırlığı üçün mərmə sərfini və cəlb edilən artilleriyanın tərkibini bilmək mütləqdir.

**MÜXTƏLİF ÇAPLI ARTİLLERİYA VASİTƏLƏRİNİN KEÇİD ƏMSALI İLƏ
122 MM-LİK ÇAPA GƏTİRMƏ CƏDVƏLİ**

Vasitənin çapı	Keçid əmsalı	Vasitənin çapı	Keçid əmsalı
122 mm H	1,0	120 mm M	0,7
82 mm M	0,9	130 mm P	1,0
85 mm P	0,5	152 mm Q və QP	1,4
100 mm P	0,6	160 mm M	0,6
122 mm P	1,0	BM orta çaplı	0,8

Hücumun artilleriya hazırlığının davamiyyəti:

Hücumun artilleriya hazırlığının davamiyyəti iki qayda ilə müəyyən edilir:

- bütün tapşırıqların icra edilməsi üçün tələb edilən müddətə görə;
- artilleriya atəşinin dəstəyi ilə düşməyə yaxınlaşma müddətinə görə, başqa sözlə desək hərə-

NƏTİCƏ

Baş vermiş silahlı konfliktlər sübut edir ki, artilleriya, şəraitdən asılı olmayaraq əsas hücum vasitəsi olaraq qalır. Yüksək rəqəmsal silahların döyüş meydanında nə qədər müstəsna rolu olsa da, uzaq məsafələrdə mobil və güclü atəş dəstəyinin olması çox vacibdir.

Müasir atəş vasitələrinin artması, həmçinin mü-

dafinonin dayanıqlığı və çevikliyinonin yüksəlməsi hücumda atəş tapşırıqlarının üsullarına yeni yanaşma tələb edir.

Qoşunların döyüş tapşırığının əsasını düşmən qruplaşmasının darmadağın edilməsi və təyin edilmiş müddətdə müəyyən həddin (rayonun) ələ keçirilməsidir. Hücum edən bölmələrin hərəkətinin əsas hədəfi əlbəttə ki düşməndir. Yalnız onun canlı qüvvəsinin məhv edilməsi, müdafiə vasitələrinin məğlubiyyəti döyüşün hədəfinə çatması üçün şərait yaradır.

Artilleriya hazırlığı bir qayda olaraq düşmənin birinci eşelonunda yerləşən canlı qüvvəsinə və atəş vasitələrinə, artilleriyasına, həmçinin idarə etmə məntəqələrinə atəş basqını ilə başa çatır və bu, adətən piyadaların və tankların hücumu üçün açılma həddinə çıxması ilə üst-üstə düşür.

Hücumun artilleriya hazırlığının məqsədi yeni aşkar edilmiş nüvə vasitələrinin hücumunu, tank əleyhinə idarə olunan silahlarını, tanklarını, canlı qüvvəsini, atəş vasitələrini, komanda məntəqələrini və düşmənin ehtiyatlarını məhv etməkdir. Əsas diqqət düşmən müdafiəsinin ön xəttində və yaxın dərinlikdə olan düşmənin susdurulmasına ayrılır ki, hücum edən bölmələrimiz üçün şərait yaradılsın. Desanttullama zamanı artilleriya desantçıxarma rayonlarında düşməni etibarlı susdurur və desantın atılması üçün şərait yaradır.

Düşmənin hücum edən bölmələrimizin hücum vaxtını təyin edə bilməməsi üçün, artilleriya hazırlığının müddəti və tərtib hər zaman dəqiq olmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Ракетные войска и артиллерия в операциях. Учебник. Москва, 1999
2. Методика оперативно-тактических расчетов при планировании огневого поражения противника ракетными войсками и артиллерией в операции (бою). Книга 1-4. Москва, Воениздат. 1990
3. Журнал Военная мысль №2 №4 1997-1999 г.
4. Səyyar maneəqurma dəstələrinin fəaliyyətləri üzrə metodiki vəsait. I fəsil Bakı, 2005
5. Воробьева И.Н. Тактика - искусство боя. Москва, 2002

РЕЗЮМЕ О ПРИМЕНЕНИИ АРТИЛЛЕРИИ В НАСТУПЛЕНИИ В. ХАЛИЛОВ

В этой статье отражены способы перехода в наступление, боевые задания, состав привлекаемой артиллерии огнем для поражения противника и продолжительность артиллерийской подготовки атаки. Было возможно анализировать как действует на время подготовки артиллерии в атаке увеличение количества и качества артиллерии привлекающаяся на подготовку артиллерии в атаке.

SUMMARY ARTILLERY IN OFFENSIVE V. HALILOV

In this article it has been reflected the launching methods of attacks, battle tasks, the structure of artillery which involved to defeating by fire and attendance of the artillery preparation of the attack. It was possible to analyse the influence of the artillery attack preparation time in increasing the number and quality of artillery composition which involved to the artillery attack preparation.

ORDU KORPUSUNUN HÜCUM ƏMƏLİYYATINDA ZENİT-RAKET BRİQADASININ FƏALİYYƏTİ

Mayor Namiq ƏLİYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: hava hücumundan müdafiə, hava hədəfi, atəş sistemi, qorunan obyekt, aşağı hündürlük.

Ключевые слова: противовоздушная оборона, воздушные цели, система огня, обороняемый объект, малые высоты.

Keywords: air defence, low altitude, fire system, defended object, air target

e-mail: Namiq ELIYEV @mail.ru

Zenit-raket qoşunları hava hücumundan müdafiə (HHM) sistemində əsas atəş gücünü təşkil edərək, düşmənin təyyarələrini, qanadlı raketlərini, helikopterləri, digər uçan aparatlarını, həmçinin operativ-taktiki təyinatlı ballistik raketləri və ballistik trayektoriyada uçan «hava-yer» raketlərini məhv edir.

Zenit-raket qoşunlarının hava hücumundan müdafiə təyinatı ölkənin administrativ binalarını, (siyasi, iqtisadi) (sənaye mərkəzlərini, rayonlarını), silahlı qüvvələrin qruplaşmasını, vacib hərbi və başqa obyektləri HHM güc və vasitələrilə qarşılıqlı əlaqədə olaraq hava hücumundan, pilotsuz vasitələrdən və aviasiya zərbələrindən müdafiə etməkdir. Bundan başqa, zenit-raket qoşunları düşmənin hava kəşfiyyatı vasitələrinə qarşı radioelektron mübarizə aparır və onun aeromobil qoşunlarını və hava desantını havada məhv etməyə cəlb olunur. İstisna hallarda (özünümüdafiə və yaxud başqa vasitələr olmadıqda) zenit-raket qoşunları silahları imkan çərçivəsində yerüstü (suüstü) hədəflərin məhv edilməsinə cəlb oluna bilər. Zenit-raket qoşunları silahlanmasının tərkibi zenit-raket kompleksləri (sistemləri), kəşfiyyat və hədəf-göstərmə radiolokasiya stansiyaları (kompleks-

ləri), avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemləri, müxtəlif döyüş təminatlı vasitələrindən ibarətdir.

Zenit-raket kompleksləri atış məsafələrinə görə bölünürlər:

– uzaq məsafəli (200 km-dən çox),

– orta məsafəli (200 km-ə qədər),

– kiçik məsafəli (50 km-ə qədər),

– yaxın məsafəli (10 km-ə qədər).

Hərəkətlik dərəcəsinə görə – hərəkətsiz, hərəkətli; (özüyeriyən, yedekli) daşınan hədəf kanalları siyahısına görə – təkkanallı və çoxkanallı olur.

Radiolokasiya sistemi həm ümumi təyinatlı, həm də xüsusişdirilmiş şəkildə istifadə olunur. Zenit-raket briqadası yeddi və daha çox zenit-raket divizionundan, texniki diviziondan (batareya, taqım), xidməti bölmələrdən və döyüş təminatı bölmələrindən ibarətdir.

Zenit-raket divizionunda idarəetmə, komandirin qəbul etdiyi qərarların, bilavasitə özünün və müavinlərinin (bölük komandirinin) başçılığı altında praktiki həyata keçirilməsidir. Zenit-raket divizionunun komandiri divizionun bütün fəaliyyətini idarə edir. Bura tabelikdə olanların tərbiyə edilməsi, öyrədilməsi, divizionun HHM döyüşünə hazırlığı və ən əsası isə hava hücumundan müdafiə döyüşünü idarə etmək daxildir. Zenit-raket divizionunda döyüş fəaliyyətinə daxildir:

– döyüş heyətinin və silahların döyüş vəziyyətinə gətirilməsi;

- hava düşməni ilə döyüş aparmaq;
- döyüş texnikasının vəziyyətinə və fəaliyyətinə nəzarət;
- radiotexniki qoşunları raket hazırlığı və start mövqeyində manevr etmə;
- kütləvi qırğın silahlarından müdafiə;
- döyüş qabiliyyətinin bərpası və hücumun nəticələrinin aradan qaldırılması;
- ehtiyat mövqeyə manevr etmə.

Döyüş fəaliyyətinin əsasını kəşfiyyatın aparılması və hava düşməninə qarşı döyüş mübarizəsi təşkil edir. Döyüşün fortifikasiya qurğulu idarə edilməsini komandir rabitə vasitələri ilə təchiz olunmuş komanda məntəqəsindən (KM) aparır.

Divizion komandirinin döyüşü hərəkətlərini idarə etdiyi texniki vasitələrlə təchiz olunmuş otağa divizionun komanda məntəqəsi deyilir. Komanda məntəqəsi zenit-raket kompleksinin kabinalarının birində yerləşdirilir. Divizionun kabinaya bitişik xüsusi otağa komanda məntəqəsinin ayrı-ayrı elementləri çıxarılır.

S-200 zenit-raket divizionlar qrupunun komanda məntəqəsinin tərkibinə daxildir:

- idarəetmə və paylama mərkəzi (kabina K-9M);
- radiolokasiya;
- enerji-güc məntəqəsi və rabitə şəbəkəsi-rabitə kabinası-5YA75;
- 5YA62 (63) məlumatverici sistemin abonent radiorele stansiyası.

S-200 zenit-raket divizionlar qrupunun K-9M kabinası aşağıda göstərilən əsas tapşırıqları həll etməyə imkan verir:

- zenit-raket briqadasının avtomatik komanda məntəqəsindən hədəfgöstərməni və avtomatlaşdırılmış idarəetmədə radiolokasiyadan hədəfgöstərməni qəbul edir;
- şüalandırıcı radiolokatorun ayırma sektorunda, ya da şüasında olan hədəf qrupunun təyərələrini divizionlar arasında paylayır;
- hədəfin atəşə tutma imkanlarını, atəş növünü, raketlərin istifadə saylarını, atəşə tutmanın dəyişdirilməsi və hədəfi təkrarən atəşə tutma imkanlarını təyin edir;
- zenit-raket divizionun döyüş hərəkətlərinin

və onların vəziyyəti barəsində zenit-raket briqadasının arxadakı komanda məntəqəsinə məlumatları vermək üçün formalaşdırır və ötürür.

K-9M kabinası avtomatik hədəfgöstərməni və zenit-raket divizion qrupunun döyüş hərəkətlərinə obyektiv nəzarət etmək və döyüş heyətini məşq etdirmək üçün maqnitafon lentində sənədləşdirir. Avtomat telefon stansiyalarının köməyi ilə telefon əməliyyat-komanda rabitəsinin təmin edir. Hər bir zenit-raket divizionun döyüşünü onun komandiri öz komanda məntəqəsində həyata keçirir.

S-200 zenit-raket divizionun komanda məntəqəsi aşağıdakı avadanlıqlarla komplektləşdirilir:

- P-14F (ya da 5N84) kəşfiyyat hədəfgöstərici vasitələrinin dairəvi görünüş indikatoru ilə;
- döyüş işinə nəzarət aparatları ilə;
- hədəfi şüalandırıcı radiolokator aparatları ilə;
- telefon, rabitə və yüksək danışıq vasitələri ilə.

Hədəfi şüalandırıcı radiolokatorun K-2V kabinasında yerləşdirilmiş aparatlar göstərilən tapşırıqları yerinə yetirmək üçün təyin edilib:

- xaricdən hədəfgöstərməni qəbul etmək, hədəfi aşkar etmək, tutulan hədəfi işıqlandıran şüanın tuşlanması təmin edir;
 - hədəfi bucaq koordinatlarına, sürətinə və uzaqlığına görə müşahidə edərək onu fasiləsiz işıqlandırır;
 - buraxılmaya hazırlanmış raketin özütuşlanan başlığını hədəfə tuşlamaq üçün hədəfin dəyişən koordinatlarını və radial sürətini hesablayır;
 - raketin hazır vəziyyətə qoyur;
 - sayıcı-hesablayıcı cihazların, radiopartlayıcılar və marş mühərriklərinin işini optimal rejimə qoymaq üçün lazım olan miqdarı təyin edir;
 - müşahidə edilən hədəfin, dövlətə mənsubuğunu təyin edir;
 - raketin buraxılması və hansı uçuş zamanı özütuşlanmaya nəzarət edir;
 - atəş kanallarının fəaliyyətinə nəzarət edir.
- S-125 qurğusu zenit-raket divizionun komanda məntəqələri kabinalarda yerləşdirilir. RM aşağıda göstərilən aparat və vasitələrlə təmin edilir:

– çıxarılmış dairəvi görünüş indikatoru;
– zenit-raket divizion komandirinin iş yerinin pultu (ancaq avtomatlaşdırılmış komanda məntəqəsində);

- döyüş işinə nəzarət aparatları;
- hava şəraitinin təyini planşeti;
- xüsusi xətkəşlə atəş planşeti;
- hədlərin xassələr cədvəli;
- atəş üçün məlumatlar cədvəli;
- zenit-raket briqadasından gələn hədəfgöstərməni dəqiqləşdirir, raket tuşlama stansiyasından hədəfgöstərmə verildəndə hədəfin azimutunu və uzaqlığını təyin edir;
- hədəfin hansı dövlət mənsubluğunu müəyyən edir;
- komandirin iş yerinin pultunu təmin edir;
- briqadanın KM-dən gələn komandalara qəbul edilməsini və təsvir olunmasını;
- zenit-raket briqadasının komanda məntəqəsinə zenit-raket divizionun vəziyyəti və döyüş hərəkətləri barəsində məlumatlar verilməsini;
- hədəflərin uçuş hündürlük diapazonlarının indikasiyasını.

Döyüş işinin nəzarəti aparatlarının köməyi ilə ZRD və KM-nin heyətinin döyüş işinin obyektiv nəzarəti, indikator ekranlarının şəkli çəkilməklə və döyüş işinin təyin edilmiş vaxt anında komandalara (danışıq) yazılması ilə həyata keçirilir.

S-125 zenit-raket divizionun komanda məntəqəsində məişət maqnitafonları və fotoaparatlardan istifadə oluna bilər:

- kəşfiyyat hədəfgöstərici vasitələrinin məlumatlarına əsasən divizona təyin edilmiş hədəfin kursunun (istiqamətinin) çəkilməsi üçün;
- xüsusi xətkəşlər hədəfin istiqamət parametrlərini təyin etmək üçün;
- kəşfiyyat hədəf göstərici vasitələrinin sıradan çıxdığı hallarda briqadanın KM-dən hədəfgöstərməni qəbul etmək üçün;
- “pelenq” rejimində işləyən zaman hədəfin zenit-raket briqadasında komanda məntəqəsinin nisbi yerinin təyin edilməsi üçün.

Hava şəraiti planşeti hava şəraitinin təsviri, öyrənilməsi, qiymətləndirilməsi və atış üçün, məlumatların hazırlanması üçün təyin edilib. Bu planşetə məlumatlar radiotexniki qoşunlar-

dan və divizionun kəşfiyyat hədəfgöstərici vasitələrindən daxil olur. Hədəflərin xassələr cədvəli kəşfiyyat hədəfgöstərici vasitələrinin məlumatlarına əsasən hədəflərin xassələrinin yazılması üçün təyin olunub. Onun üzərində təsvir edilir: hədəfin nömrəsi; azimut; hədəfin uzaqlığı, cədvəl məlumatlarının təzələnmə vaxtı və qrupda təyyarələrin sayı.

S-125 raket tuşlama stansiyasının atəş üçün məlumatlar cədvəli divizion komandiri tərəfindən hədəfləri növbə ilə atəşə tutmaq, raketlərin hazırlığa qoyulma və raket tuşlama stansiyasının efirə çıxma anlarını və hədəfləri ardıcıl olaraq atəşə tutmaq imkanlarına əsasən qərarlar qəbul etmək, hədəf barəsində əsas məlumatların yazılması, həmçinin kəşfiyyat hədəf göstərici vasitələrinin məlumatlarına əsasən atəşə aid ilkin məlumatların yazılması təyin olunub. Bu planşetdə təsvir edilir:

- hədəfin istiqamət hədəfin çatma vaxtı;
- hədəflərin məhv etmə zonasına girmə növbələri;
- raket tuşlama stansiyası yüksək cərəyanla (efirə) ya da ki, antenaya girmə xətləri;
- məhv etmə zonasının sərhədləri;
- raketlərin buraxılma uzaqlığı;
- atəşə tutulacaq növbəti hədəfə qədər uzaqlıq.

TVK (televizor vizir kanalı) olan raket tuşlama stansiyası KM-dən əlavə olaraq küləyin istiqamətini, günəşin azimutunu və yer bucağını qeydə almaq üçün ləvazimatlarla təchiz edilir.

Rabitə növləri:

- S-200 qurğusu vasitəsilə zenit-raket divizionun komanda məntəqəsində göstərilən rabitə növləri nəzərdə tutulub;
- K₂ kabinasının K₁, K₃, K₉ kabinaları ilə iki tərəfli yüksək danışıqlı rabitəsi. K₃ kabinasının işəburaxıcı qurğuları, dizel elektrik stansiyasından və gizləncələrlə yüksək danışıqlı rabitəsi;
- K₁, K₃, K₉, start sahələri.

S-125 zenit-raket divizionun KM-də təşkil olunan rabitə növləri:

- naqillı telefon rabitə kanalları;
- radio-radiorele rabitə kanalları;
- daxili yüksək danışıqlı rabitə.

Zenit-raket divizionun KM-nin naqilli telefon rabitə qovşağı özündə birləşdirir:

- briqadanın KM-nin zenit-raket divizionun KM-nin əməliyyat komandalı rabitə kanalını;
- briqadanın KM-nin zenit-raket divizionun KM-nin telekod məlumatlar və xəbərdarlıq kanalını;
- mərkəzi rabitə şəbəkələrinin komutatorlarından-xidməti rabitə kanalını;
- kəşfiyyat hədəfgöstərici vasitələrinin zenit-raket divizionun KM-nin “Zenit radio-texniki qoşunların bölükləri” arasında komanda-məlumat xəttini;
- kəşfiyyat hədəfgöstərici vasitələrinin, buraxıcı qurğu, raketuşlama stansiyaları kabinaları, raket daldalanacaqları, radiotexniki qoşunların məntəqələri, kimyəvi və vizual nəzarət postları arasında daxili rabitə xəttini.

Daxili telefon rabitə qovşağı zenit-raket divizionun KM-nin komutatorunda quraşdırılır.

Xarici telefon rabitə kanalları kabellərlə ya da ki, hava rabitə xətləri ilə təşkil edilir. Bu zaman yüksək tezlikli telefonlaşdırma aparatının köməyiylə sıxlaşdırma ya da ki, aşağı tezliklərdə gücləndirmə istifadə edilə bilər.

Divizionun radio və radiorele rabitəsi həyata keçirilir:

- ultraqısdalğalı zenit-raket divizionun KM-nin radiostansiyası ilə (briqadanın KM-i radio-istiqamətində işləyən zenit-raket divizionun kəşfiyyat hədəfgöstərici vasitələrinin – briqadanın komanda məntəqə məlumat xətti);
- marşda olan raket kolonunun radio şəbəkəsində işləyən ultraqısdalğalı radiostansiya ilə;
- xidməti radio şəbəkədə (briqadanın komanda məntəqəsi – zenit-raket divizionunun uyğunlaşdırıcı aparatlar kabinası) ultraqısdalğalı radiostansiya ilə;
- zenit-raket kompleksi “**Strela-1**” start mövqeyinin radio şəbəkəsində işləyən ultraqısdalğalı radiostansiya ilə.

Zenit-raket divizionun komanda məntəqəsinin briqadanın komanda məntəqəsi ilə radiorele rabitəsi iki kanalla təşkil edilir. Bu kanallar əməliyyat-komanda rabitəsinin və telekodlaşdırıcı məlumatların təkrar edilməsi üçün təyin edilir.

Zenit-raket divizionun komanda məntəqəsinin

(raketuşlama stansiyası) kəşfiyyat məlumat mərkəzindən xəbərdarlıqları radioşəbəkədən almaq üçün iki dənə **P-331** radioqəbuledici yerləşdirilir. Zenit-raket divizionun komanda məntəqəsinin, kabinaları və qərargah rəisinin iş yerləri ilə daxili rabitəsi üçün yüksək danışıqlı rabitə istifadə olunur. Zenit-raket divizionun birnövlü daxili rabitəsi daimi sxemə malikdir. Zenit-raket divizionun KM-nin xarici (uzaq) sxemi isə zenit-raket briqadasının hansı avtomatik idarəetmə sistemi ilə təchiz olunmasından və onun növündən asılıdır.

Beləliklə, zenit-raket divizionun təchiz olunmuş KM-si hər hansı bir şəraitdə döyüş hərəkətlərinin fasiləsiz idarə olunmasını təmin etməlidir.

Zenit-raket divizionun döyüş hərəkətlərinin idarə olunmasının əsasını divizionun atəşinin idarə edilməsi təşkil edir.

DİVİZİONUN ATƏŞ İMKANLARININ İDARƏ EDİLMƏSİ

Konkret hava şəraitində zenit-raket divizionun atəşinin idarə edilməsi elə prosesdir ki, burada döyüş heyəti tərəfindən tədbirlər toplusunun vaxtında yerinə yetirilməsi onun atəş imkanlarının maksimal həyata keçirilməsini təmin edilir.

Zenit-raket divizionun atəşinin idarə edilməsinin xassələri:

Birinci, o çox məhdud vaxt olan şəraitdə həyata keçirilir və komandirdən, döyüş heyətindən xüsusi bilik, bacarıq və avtomatlaşdırılmış iş üsulu tələb edir;

İkincisi, qarşı-qarşıya duran iki tərəfdən birinin idarə edilməsini nəzərdə tutur, eyni zamanda hər iki tərəf bir-birini məhv etməyə ya da ki, aldatmağa can atacaq. Xassələrə baxmayaraq zenit-raket divizionunda idarəetmə prosesi ümumi hallarda əldə olunmuş məlumatlar əsasında idarəedici təsirləri təyin edir. Bu təsirlərə daxildir:

- hava, yerüstü və maneə şəraiti barəsində məlumatların yığılmasını və analizini;
- zenit-raket divizionun döyüş hazırlığına gətirilməsi və onun döyüş hazırlığının qiymətlən-

dirilməsini;

– hava, maneə və yerüstü şəraitin öyrənilməsini və qiymətləndirilməsini;

– zenit-raket briqadasının KM-dən döyüş tapşırığının alınmasını, ya da ki, hədəfə atəş açmaq üçün müstəqil qərarın qəbul edilməsini;

– zenit-raket briqadasının komandiri tərəfindən verilmiş atəş tapşırığının dəqiqləşdirilməsini;

– hədəfin axtarışının təmin edilməsində, aşkarında və RTS tərəfindən hədəfin müşahidəsi üçün tutulmasında döyüş heyətinin idarə edilməsini;

– hədəfin hansı dövlətə mənsubluğunun təyin edilməsini;

– hədəfin atəşə tutma imkanlarını və optimal şəraitlərin təyin edilməsini;

– hədəfin xassələrinin təyin edilməsini;

– hədəfi məhv etmək üçün qərarın qəbul edilməsini;

– raketin buraxılmasına və tuşlanmasına nəzarət;

– atəşin nəticələrinin qiymətləndirilməsini və zenit-raket briqadasının KM-ə məruzəsini.

Yuxarıda göstərilən hər bir tədbirin məntiqinə nəzər yetirək.

Hava, yerüstü və maneə şəraiti barəsində məlumatların yığılması və analizi, konkret hədəfin məhv edilməsinə görə tapşırığın verilib verilməməsindən asılı olmayaraq fasiləsiz halda həyata keçirilir.

Zenit-raket divizionu üçün məlumat mənbəyi birləşmələrin (RTS) kəşfiyyat məlumat mərkəzi, radiotexniki qoşun bölükləri, zenit-raket briqadasının KM-i, divizionun özünün kəşfiyyat hədəfgöstərici vasitələri, kimyəvi vizual nəzarət postu və qarşılıqlı əlaqədə olan qonşular ola bilər.

Müxtəlif mənbələrdən məlumat axınının yığılması və analiz edilməsi ziddiyyətli məlumatların bəzilərinin azlıq və bəzilərinin çoxluq təşkil etdiyi şəraitdə həyata keçirilir. Buna görə də atəşin idarə edilməsində bu məlumatları cəmləşdirməyi və onun əsas hissəsinin, yəni zenit-raket divizionunun tapşırıqlarına və məqsədlərinə uyğun olan qərarların qəbul edilməsinə təsir göstərə biləcək amilləri ayırmağı ba-

carmaq lazımdır.

İdarəetmənin bu tapşırığının xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o daimi dəyişən məlumatların əsasında fasiləsiz həll edilir.

NƏTİCƏ

Məqalədə hava hücumundan müdafiə vasitələrinin mühüm rolundan bəhs edilmiş, onun döyüş əməliyyatlarında istifadə mümkünlüyü və döyüş tətbiqi açıqlanmışdır. Hava hücum vasitələrinin manevr birliklərinin məhv olunması zamanı düzgün istifadə olunmasına, hava hücumundan müdafiə sisteminin effektiv yaradılması üçün döyüş heyətlərinin hazırlığının əhəmiyyətli olmasına və sistemi təşkil edən vasitələrin döyüş qabiliyyətinə aydınlıq gətirilmişdir.

РЕЗЮМЕ

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЗЕНИТНО-РАКЕТНОЙ БРИГАДЫ В АТАКУЮЩЕЙ ОПЕРАЦИИ АРМЕЙСКОГО КОРПУСА

Н. АЛИЕВ

Описывается важнейшая роль средств противоздушной обороны, их применение в обороне действиях. Правильное применение средств противоздушной обороны во время уничтожения маневренных подразделений. Раскрыта тема эффективного основания системы противоздушной обороны, также подготовка боевых расчетов и составляющих средств боеготовности в системе противоздушной обороны.

SUMMARY

THE AIR DEFENSE ROLE IN THE OFFENSIVE WAR

N. ALIYEV

In this essay actuality of the problem was given by historical facts and analyzed. Circial part of the air defence means and its ability to use in operations, also was described. Clarifying such nations as using air defence means properly in order to destroy enemies maneuver forces, importance of preparation of the personnel for effectiveness of the air defence system and war ability of means which system comprised were examined.

İRİ ŞƏHƏRLƏRİN MÜDAFİƏSİ ZAMANI KƏŞFİYYAT

Mayor Nahid MURADOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: kəşfiyyat qrupu, şəhərdə müdafiə, tunellər, infraqırmızı maneə.

Ключевые слова: разведгруппа, оборона в городе, тунели, инфракрасный барьер.

Keywords: reconnaissance group, defence in city, tunnels, infrared barrier.

e-mail: nahid.muradov.1980 @ mail. ru

İri şəhərlər, bir qayda olaraq, hərbi-siyasi, iqtisadi və mədəni mərkəzlər, yol, su yolları və hava xətləri qovşağıdır. Bu cür şəhərlərin əldə saxlanması mühüm siyasi və hərbi əhəmiyyətə malikdir.

İri şəhəri müdafiənin öz xüsusiyyətləri var. Şəhər, düşmənin nüvə zərbələrinin ehtimal olunan obyektlərindən birinə çevrilə bilər. Bunu nəzərə alaraq, müdafiə şəhər hüdudlarından kənara çıxarılaraq, onun uzaq və yaxın girəcəklərində yaradılacaq. Lakin, qoşunlar bilavasitə şəhərdə də müdafiə oluna bilərlər. Orada möhkəm daş binaların və geniş yayılmış yeraltı tikililərin olması ayrı-ayrı ev və məhəllələrin güclü dayaq məntəqələrinə və müqavimət mərkəzlərinə çevrilməsinə imkan yaradır. Lakin şəhərdə olan bu xüsusiyyətlər eyni zamanda düşmənin kəşfiyyat qruplarına da gizli yaxınlaşma imkanı yaradır. Bunun qarşısını almaq üçün həmin yeraltı tunellərə, bina uçqunlarına nəzarəti daha da gücləndirmək tələb olunur.

Şəhər müdafiəsinin təşkili zamanı kəşfiyyat, düşmənin qruplaşmasını, tərkibini və kənar müdafiə zolağına çıxma vaxtını müəyyən etməli; onun qüvvə və vasitələr qruplaşmasını və şəhərə yiyələnmə niyyətini vaxtında aşkara çıxarmalı; əsas və köməkçi zərbələrin istiqamətini, eləcə də, zərbə qruplaşmalarının tərkibini və şəhəri yan-

dan ötüb-keçmək və mühasirəyə almaq məqsədilə fəaliyyət xarakterini müəyyən etməli; nüvə və kimyəvi basqın vasitələrinin yerləşmə yerlərini və onların tətbiqə hazırlanmasını aşkarlamalı; düşmənin yeraltı-mina işlərinin xarakterini və şəhərdəki sanitar-epidemioloji vəziyyəti müəyyənləşdirməlidir.

Kəşfiyyat qüvvə və vasitələrindən istifadə, qoşunların şəhərin müdafiəsinə keçdikləri şəraitdən asılı olacaq. Kənar müdafiə zolağının əldə saxlanması uğrunda döyüş əməliyyatları aparılarkən bütün kəşfiyyat qüvvə və vasitələrindən geniş istifadə oluna bilər. Müşahidə postları, bilavasitə kənar müdafiə zolağı qarşısında düşmənin daimi müşahidəsini aparır. Kənar müşahidə zolağı hüdudlarına kəşfiyyat qrupları, əlahiddə kəşfiyyat dozorları və qoşunlarımızın müdafiə döyüşü gedişində, hücum edən düşmənin kəşfiyyatını aparacaq kəşfiyyat dəstələri tətbiq edilə bilər. Bu zaman düşmənin şəhəri yandan ötüb-keçməklə zərbə üçün hazırlanan cinah qruplaşmalarının aşkara çıxarılmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Qoşunlarımız kənar müdafiə xəttindən geri çəkilərkən kəşfiyyat qrupları düşmən arxasında saxlanıla və qarşılıqlarına qoyulmuş tapşırıqların yerinə yetirilməsini davam etdirə bilərlər.

Əlahiddə kəşfiyyat dozorları və əvvəlki döyüş əməliyyatları gedişində düşmən arxasına göndərilmiş kəşfiyyat dəstələri onun qruplaşmasını dəqiqləşdirir, əsas səylərinin cəmləşmə istiqamətlərini, qoşunları və silahı idarəetmə məntəqələrini müəyyən edir, nüvə və kimyəvi basqın vasitələrinin yerləşmə rayonlarını və düşmənin onların tətbiqi üzrə tədbirlərini aşkara çıxarırlar. Ayrı-ayrı hallarda, şəraitdən asılı olaraq, bundan əvvəl

düşmən arxasında fəaliyyət göstərmiş əlahiddə kəşfiyyat dozorları və kəşfiyyat dəstələri qoşunlarımızın yerləşmə yerinə çıxarıla bilirlər. Fəaliyyətdə olan və əlavə olaraq göndərilən, yaxud düşmən arxasında saxlanılan kəşfiyyat qrupları düşmənin ikinci eşelonlarının (ehtiyatlarının) tərkibini, yerləşmə yerini və irəliləmə istiqamətlərini müəyyənləşdirir, HHM sistemini, aerodromlarda aviasiyanın və hər şeydən əvvəl, döyüş sur-satı daşıyan təyyarələrin olmasını aşkara çıxarırlar.

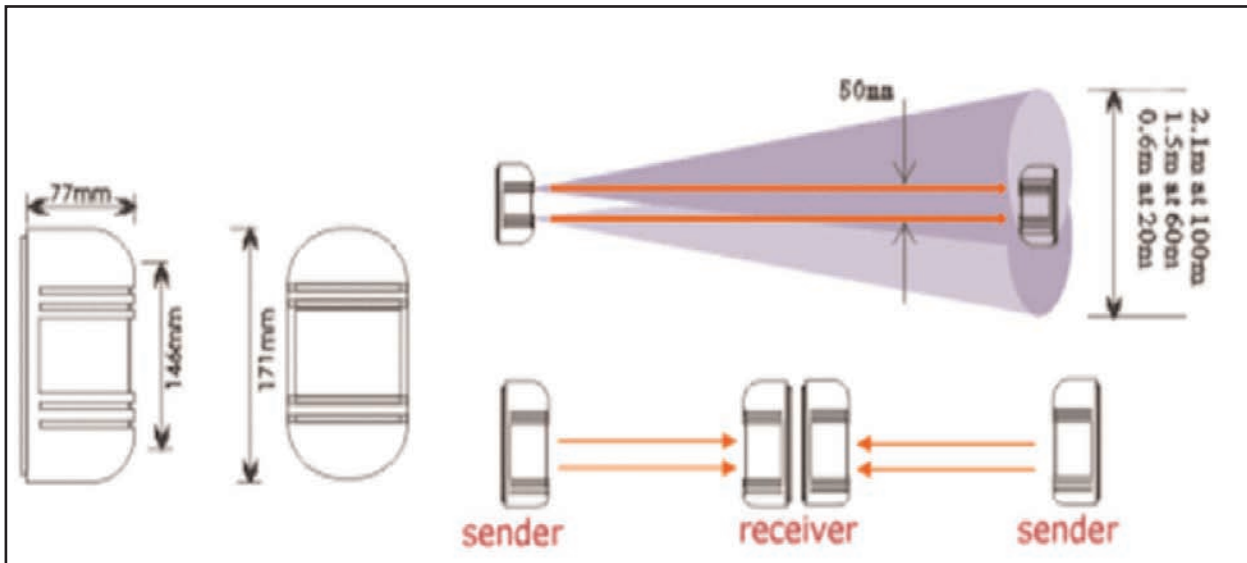
Müdafiə döyüşünün adi aparılma şəraitində olduğu kimi, radio, radiotexniki, radiolokasiya, artilleriya, mühəndis, kimyəvi və bioloji kəşfiyyatın qüvvə və vasitələrindən tam həcmdə istifadə olunur. Düşmən, bilavasitə şəhərə yaxınlaşdıqda, kəşfiyyat onun qruplaşmasını və fəaliyyət niyyətini dəqiqləşdirir. Kəşfiyyatın təşkilinə və ələlxusus, nüvə silahı tətbiq etməklə döyüş əməliyyatları şəraitində kəşfiyyat orqanlarından istifadəyə şəhərdəki vəziyyət: böyük dağıntılar, qalaqlar, yanğınlar, ərazinin güclü radioaktiv zəhərlənməsi təsir göstərəcək. Bununla belə, müşahidə və radiolokasiya kəşfiyyatı üçün böyük sayda boş sahələrin olması, eləcə də kəşfiyyat orqanları və düşmən tərəfindən yeraltı kollektorlardan və digər keçidlərdən istifadə imkanı nəzərə alınmalıdır. Müşahidənin təşkili onunla çətinləşir ki, hündür evlər və tikililər düşmənin yerləşmə yerini və manevrini gizlədir, alışan yanğın ocaq-

ŞƏKİL 1. ABT-100 M CİHAZININ ÜMUMİ GÖRÜNÜŞÜ

ları, yanan binaların tüstüsü və aviabomba, mərmə və mina partlayışlarından sonra qalxan toz isə müşahidə ilə kəşfiyyat imkanlarını kəskin sürətdə azaldır. Bu xüsusiyyətləri nəzərə alaraq, müşahidə çətinləşən ölü bölgələrdə əvvəlcədən gizli şəkildə quraşdırılan texniki kəşfiyyat vasitələrindən istifadə edilə bilər. Nümunə olaraq ABT-100 M tipli infraqırmızı maneə qurğusundan istifadə edilməsini tətbiq etmək olar. Bu cihaz ölü bölgələrdə düşmən tərəfindən sızma ehtimalı olan yerlərdə quraşdırılarkən effektiv nəticəyə malikdir.

Cihazı quraşdırarkən diqqət etmək lazımdır ki, onun şüa ötürücüsü və qəbuledicisi qarşı-qarşıya və eyni hündürlükdə yerləşdirilsin (Şəkil 2).

ŞƏKİL 2. CİHAZIN QURASHDIRILMA SXEMİ

Müşahidə, ələlxüsus, eynitipli daş evlərin və tikililərin olduğu şəhərdə çətindir. Belə ki, bir və hətta bir neçə məhəllədə binaların təxminən eyni hündürlükdə olmasının səciyyəvi olduğu Berlin uğrunda döyüşlərin gedişində, müşahidə çox vaxt yalnız küçə və meydanlar boyu, habelə şəhərin açıq və sıx tikilməmiş rayonları, yaxud böyük dağıntı rayonları daxilində aparılmışdır. Bu, birləşmə, hissə və bölmələrdən, düzənlik ərazidə müdafiədə olduğundan xeyli sayda müşahidəçilər və müşahidə postları (məntəqələri) göndərmək və onlardan bəzilərini daha hündür binaların yuxarı mərtəbələrində, evlərin dam və çardaqlarında, zəng qüllələrində və digər hündür tikililərdə yerləşdirmək zərurəti doğurmuşdur. Bir çox müşahidə məntəqələri müdafiə olunan qoşunların bilavasitə döyüş düzülüşlərində yerləşdirilmiş və onların komandirləri ilə görmə əlaqəsi saxlamışlar. Bütün bunlar müşahidə sistemi belə şəraitlərdə təşkil edilərkən hökmən nəzərə alınmalıdır.

Döyüş əməliyyatları şəhərdə aparılarkən, axtarışların təşkili çətinləşir. Bu onunla izah olunur ki, düşmən, bir qayda olaraq, sığınacaqlarda yerləşir. Bundan əlavə, axtarış obyektinə yaxınlaşma üçün yolların seçimi və ərazinin gözdən keçirilməsi məhduddur. Kəşfiyyatçıların səssiz irəliləməsinə dağıntılar, dəmir-beton və şüşə qırıntıları mane olur. Düşmən, adətən bütün maneələri minalayır, asma partlayıcı qurğular və müxtəlif, çox vaxt az nəzərə çarpan siqnalvermə vasitələri qoyur. Odur ki, şəhərdə axtarışın təşkili və hazırlanması daha diqqətlə aparılmalıdır.

Axtarışların aparılması üçün adətən, bölmələr təyin olunmayıb, daha hazırlıqlı əsgər və çavuşlardan, tərkibcə kiçik (5-6 nəfər) qruplar yaradılır. Axtarış obyektinə, ön xəttin mümkün qədər yaxınlığında yerləşən dağıntılarda və ayrı-ayrı tikililərdə seçilir. Bu zaman ona, gizli girəcəklərin olması və axtarış qrupunun fəaliyyətini artilleriyanın, minomyotların və qoşunlarımızın ön bölmələrinin atəşi ilə dəstəkləmək imkanı nəzərə alınır. Obyektə daha rahat yaxınlaşma yolları binalar altındakı keçidlər, bina divarlarındakı və hasarlardakı dəliklər, metro tunelləri, kanalizasiya boruları, həyətlər, parklar, bağlar və evlər arasındakı ensiz dəhlizlərdir. Şəhərdə pusqular dü-

zənlik ərazidəkinə nisbətən daha müvəffəqiyyətlə tətbiq edilə bilər. Bundan örtü ayrılmış bölmələr (qruplar) hücumun gedişində düşmənin kəşfiyyat orqanları və digər bölmələri tərəfindən istifadə edilə bilmələri daha çox ehtimal olunan binaların və yeraltı kollektorların çıxışları qarşısında, tikililərin dəliklərində, örtülü rabitə yolları qarşısında və tunellərdə, küçə ayrıcları qarşısında, eləcə də binaların arasındakı keçidlər qarşısında gizlicə yerləşirlər.

Şəhərdə radio, radiotexniki və radiolokasiya kəşfiyyat aparma çətinləşir. Ultraqısa radiodalğaların yayılma yolunda ciddi maneə iri dəmir-beton binalar hesab olunur. Onlar dalğaların dəfələrlə əks etməsini, udulmasını, dağılmasını və interferensiyasını doğurur və bunun nəticəsində, pelenqləmə dəqiqliyi və radiotutma uzaqlığı azalır. Həmin maneələrin mənfi təsirini azaltmaq, radio və radiotexniki kəşfiyyatın imkanlarını artırmaq məqsədilə radiopelenqləmə postları və radiotexniki postlar magistral küçələr boyunca, park və bağçalarda, radiotutma postları isə kirəmit, şifer və beton damları olan binaların yuxarı mərtəbələrində, habelə çardaqlarda yerləşdirilməlidir.

Hərəkət edən yerüstü hədəflərin kəşfiyyatını, atan minomyot və topları müşahidə və qeydəalma radiolokasiya stansiyalarını parklarda, bağçalarda, stadionlarda, meydanlarda, magistral küçələrdə və düşmən obyektlərinin ən yaxşı gözdən keçirilməsinin təmin olunduğu digər yerlərdə açmaq məqsəduyğundur.

Səs və optik kəşfiyyat postları üçün mövqelər seçilərkən, onların kəşfiyyat zolağının yaxınlığında, iri tikililərin və digər maneələrin yerləşməməsi nəzərdə tutulur.

Şəhərin müdafiəsi zamanı mühəndis kəşfiyyatı, binaları müdafiəyə uyğunlaşdırmaq imkanlarını müəyyən etmək, şəhər kommunal təsərrüfatı qurğularını və su təchizatı sistemini öyrənmək, asan alışı tikililərdən təmizlənməsi rayonları müəyyən etmək və düşmənin yeraltı-mina mübarizəsi aparmaqla əlaqədar tədbirlərini aşkarlamaq məqsədilə təşkil olunur. Mühəndis müşahidə postları və dozorlar qoşunlarımızın ehtimal olunan əks-həmlələri istiqamətlərində qoyula bilən nüvə fuqaslarının kəşfiyyatını aparmalıdırlar.

İri şəhəri müdafiənin kimyəvi təminatı təşkil edilərkən əsas magistralların, parkların, metronun, şəhər kollektorlarının, zirzəmilərin radiasiya, kimyəvi və ilkin bioloji kəşfiyyatına, daha möhkəm tikililərin (binaların zirzəmilərinin) şəxsi heyətin radiasiyadan, zəhərli maddələrdən qorunmasına uyğunlaşdırılmasına, eləcə də qoşunların xüsusi təmizlənməsində şəhər kommunal vasitələrindən istifadəyə xüsusi diqqət yetirilir. Kimya qoşunlarının kəşfiyyat bölmələri kütləvi qırğın silahı tətbiq edildiyi halda, zəhərlənmiş sahələrin sərhədlərini müəyyən edir, radiasiya səviyyələrini (zəhərlənmə dərəcəsinə) ölçür, həmin sahələrin qoşunlarımız tərəfindən yandan ötür-keçilmə (dəfedilmə) yollarını axtarıb tapır və nəzərdə tuturlar.

Şəhərdə müdafiə döyüşünün aparılması gedişində, Böyük Vətən müharibəsinin təcrübəsinin sübuta yetirdiyi kimi, birləşmə, hissə və bölmələrdən adi şəraitdəkindən daha çox sayda kəşfiyyat orqanı və ələlxusus kəşfiyyat (ələhiddə və döyüş) dozorları, kimyəvi və mühəndis kəşfiyyat dozorları, habelə müşahidə postları və müşahidəçilər ayrılmalıdır. Bu, şəhərdə döyüş əməliyyatları aparılarkən şərait mürəkkəbliyi və müxtəlif sığınacaqlarda, evlərdə və tikililərdə yerləşən böyük sayda düşmən obyektlərinin olması ilə izah olunur.

Kəşfiyyat orqanları əsasən kiçik heyətdə (hər birində üç-dörd kəşfiyyatçı) yaradılır. Onlar, adətən hərəkət vasitələrsiz fəaliyyətdə olaraq, qoyulmuş tapşırıqları yerinə yetirərkən cəsarət və qətiyyət göstərilir. Düşmənin yerləşmə yerinə gizlicə və sürətlə çıxmaq və onun döyüş düzülüşləri dərinliyinə girmək məqsədilə xırda kəşfiyyat bölmələri kollektorlardan və digər yeraltı qurğulardan, eləcə də bina divarında və hasarlardakı dəliklərdən geniş istifadə edirlər. Yeraltı qurğulardan keçmək üçün kəşfiyyatçılar əleyhqazlarla təmin edirlər.

Müdafiə olunan qoşunlar şəhərin ayrı-ayrı rayonlarından geri çəkildikləri halda, kiçik kəşfiyyat qrupları kəşfiyyat aparmaq üçün orada saxlanılmalıdır. Kəşfiyyat qrupları və ələhiddə kəşfiyyat dozorları (kəşfiyyat dəstələri) yaxınlaşan düşmən ehtiyatlarının kəşfiyyatını aparmaqda davam edərək, əsas diqqəti nüvə basqını vasitələrinin yerdəyişməsinə və şəhərdə müdafiə olunan qoşunları yandan ötür-keçmək məqsədilə qoşunların mümkün yenidən qruplaşdırılmasına yönəldirlər.

Şəhərdə kəşfiyyat aparan bölmələrin fəaliyyət mürəkkəbliyi qoşunların xüsusi məşqini və onlarla etibarlı rabitənin təşkilini tələb edir. Kəşfiyyat orqanlarını idarə etməkdən ötrü radiodan, səyyar rabitə vasitələrindən, piyada rabitə əsgərlərindən, gecə isə həm də işıq siqnallarından istifadə olunur.

NƏTİCƏ

Müasir döyüşlər göstərir ki, şəhərlərdə müdafiə zamanı kəşfiyyatın tətbiqində yeni texnologiyadan istifadə etməklə qəti nəticəyə nail olmaq mümkündür. İstənilən döyüş növündən asılı olmayaraq, kəşfiyyatın təşkili zamanı güclü müşahidə sisteminin qurulması müdafiənin ayrılmaz bir hissəsidir. Aparılan araşdırmadan belə nəticəyə gəlinir ki, şəhərdə müdafiə zamanı kəşfiyyatı təşkil edərkən bəzi hallarda canlı qüvvə qənaətinə əməl etmək üçün texniki vasitələrin tətbiqinə əhəmiyyətli dərəcədə ehtiyac duyulur. Bu baxımdan ABT-100M tipli infraqırmızı maneəqurma və aşkaretmə cihazlarının təkmilləşdirilərək istifadəsi məqsədəuyğun sayıla bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Taktiki kəşfiyyat dərsləri.
2. KKT 31-50(A) Yaşayış məskənlərində döyüş.
3. QQT-100-15. Ordu və korpus əməliyyatı. 2005

РЕЗЮМЕ РАЗВЕДКА ПРИ ОБОРОНЕ БОЛЬШИХ ГОРОДОВ Н.МУРАДОВ

В статье рассмотрены особенности организации разведки и пути исключения возможных действий противника по использованию брешей при обороне больших городов.

Здесь представлены способы использования технических средств разведки плохо наблюдаемых и мертвых зон на местности при организации разведки в обороне.

SUMMARY INTELLIGENCE IN THE DEFENCE IN THE BIG CITIES N.MURADOV

In this article, features of the organization of intelligence and exception ways of possible enemy actions by using gaps in the defence of large cities are examined.

The usage methods of reconnaissance's technical means of poorly, observed and dead zones of area while organizing a reconnoitering in defense are shown.

HAVA KƏŞFİYYATININ APARILMASI ZAMANI RADILOKASIYA VASİTƏLƏRİNİN ROLU

Mayor Tural VƏLİYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: radiotexniki qoşun, hava hücumundan müdafiə, hava hədəfi, radiolokasiya kəşfiyyatı, radiolokasiya sahəsi, aşkaretmə zonası.

Ключевые слова: радиотехнические войска, противовоздушная оборона, воздушная цель, радиолокационная разведка, радиолокационное поле, зона обнаружения.

Keywords: radio engineering armies, antiaircraft defence, air target, radar-tracking investigation, radar-tracking field, detection zone.

e-mail: tural.valiyev.82@mail.ru

Düşmənin hava hədəflərinin kəşfiyyatının aparılması üçün yeni vasitələrin yaranmasına zərurət yarandı. Bu məqsədlərin həlli üçün alimlər səstutuculardan deyil, radiodalğaların, yəni radiolokasiyanın tətbiqinə

Radiolokasiya – radioelektronikanın əsas sahələrindən biri olub, radiodalğaların qəbulu və analizi yolu ilə hədəflər haqqında məlumatların alınmasını təmin edir. Radiolokasiya dedikdə, “radio” (latın) – şüalanma, şüalar buraxmaq, “lokus” (latın) – yer, radiodalğaların şüalandırılması vasitəsi ilə obyektin yerinin təyin edilməsi başa düşülür.

Hələ I Dünya müharibəsi illərində döyüşən tərəflərin aviasiya tətbiqi, hava düşməninə qarşı mübarizənin qaçılmaz olduğunu təsdiq etdi. Silahlanmaya aktiv hava hücumundan müdafiə vasitələri, zenit artilleriyası və zenit pulemyotları qəbul olundu. 1915-ci ildə ilk dəfə səmada qırıcı-təyyarələr göründü.

İlk vaxtlar kəşfiyyatın aparılması və təyyarələrə nəzarət üçün səstutuculardan istifadə olunurdu, hansı ki, havada təyyarələri onların mühərriklərinin səsini görə aşkar etməyə imkan verirdi. Aşkar olunmuş hədəflərin müşayiəti vizual aparılırdı. Havanın qaranlıq vaxtı aşkar olunmuş hədəflər proyektorlarla işıqlandırılırdı. Lakin bu vasitələrin tətbiqi hava şəraitindən asılı olurdu və təyyarələrin 10-16 km-də aşkar olunmasına şərait yaradırdı.

başladılar.

Radiolokasiyanın banisi rus alimi – radio ixtirəçisi Aleksandr Stepanoviç Popovu (1850-1905) hesab etmək olar. Belə ki, o hələ 1897-ci ildə elektromaqnit dalğalarından nəinki rəbitədə, hətta hədəflərin aşkar edilməsində və naviqasiyada praktiki istifadə olunması imkanlarını göstərmişdi. Lakin o zaman texnikanın təkmilləşməsindən asılı olaraq, qısa və ultraqısa dalğaların diapazonlarının tam öyrənilməməsi onların tətbiqini gecikdirirdi.

Beləliklə, 1934-cü ilin yanvar-fevral aylarında “desimetrlik” dalğalarla təyyarələrin pelenqlənməsi həyata keçirildi. Bu zaman dalğa uzunluğu 50 sm və gücü 0,2Vt olan antenadan istifadə etməklə, hədəfə qədər məsafə 600-700 m təşkil edirdi. Həmin ilin iyul ayında Fin körfəzində “RAPID” tipli aşkarlanma cihazı ilə 4,7 sm-lik dalğalarla fasiləsiz şüalanma ilə 3 km uzaqlıqda 1000 m hündürlükdə təyyarələrin aşkarlanması həyata keçirildi.

1934-cü ilin avqustunda rus akademiki M.V.Şuleykin tərəfindən “RAPID” qurğusu təkmilləşdirildi və bu qurğu ilə 50 km uzaqlıqda, 5000 m hündürlükdə P-6 kəşfiyyat təyyarəsinin aşkarlanması həyata keçirildi. 1936-1937-ci il-

lərdə Leninqrad fizika-texnika institutunun laboratoriyasında impuls qəbuledicisi və impuls vericisi üçün “modulyator” işlənib hazırlandı. 1937-ci ilin may ayında impuls cihazları ilə təyyarələrin radioaşkarlanması təcrübələri aparılır. Bu zaman şüalanan impulsun gücü 0,5-1kVt, impulsun davamiyyəti dalğa uzunluğu isə 3,8m/san. olur.

1941-ci ilin may ayında, yüksək taktiki-texniki xarakteristikaya malik iki ədəd “PEQMATİT” tipli RLS hazırlanır. Bu sözün başlanğıc “P” hərfi sonrakı seriya radiolokasiya stansiyaları üçün bir işarə olur: P-8, P-10, P-20, P-12, P-18.

II Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə radiolokasiya stansiyaları inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. 1946-cı ilin iyul ayında P-8 radiolokasiya stansiyası silahlanmaya qəbul olundu. Bu stansiyanın gücü 75kVt, maksimum aşkaretmə uzaqlığı isə 8-150 km, həssaslığı isə 7mkV-dir.

1951-1953-cü illərdə P-10 tipli yeni radiolokasiya stansiyası yaradıldı. Bu stansiyada YRS-1 (yerüstü radio sorğucu) qurğusu tətbiq olunmağa başlandı ki, bununla hədəflərin mənsubiyyəti təyin olunurdu. Bu stansiyaların maksimum aşkaretmə uzaqlığı 200 km, hündürlüyə aşkaretmə 16000 m, şüalandırma gücü 75 kVt, həssaslığı isə əsas tezlikdə 3 mkV-dir.

1945-1956-cı illərdə P-12 RLS-i işlənib hazırlandı. Bu stansiya radioəkstəsir şəraitində və hər cür hava şəraitində hava düşməni əks etdirmək qabiliyyətinə malik idi. Bu stansiyanın maksimum aşkaretmə uzaqlığı 200 km, hündürlük aşkaretməsi 18000 m, şüalandırma gücü 180 kVt horizontal müstəvidə antenanın istiqamətlənmə diaqrammasının dar ləçəyi 7-9 -dur.

1970-ci illərdə P-18 RLS-i işlənib hazırlandı və tətbiq olunmağa başlandı. Müasir dövrdə P -18 RLS-nin modernizə olunmuş P-18 MA variantı tətbiq olunur.

Baş verən böyük və lokal müharibələrin təcrübəsi, hava hücum vasitələrinin müasir vəziyyəti, gələcək inkişafı və əsas zərbəndirmə vasitəsi hesab edilməsi inadla onu göstərir ki, hava düşməni ilə mübarizə ölkələrin ən mühüm tapşırıqlarından biridir.

Nəzərə alsaq ki, müasir dövrdə baş vermiş müharibələrin əksəriyyətində hava hücum vasitələrindən daha çox istifadə olunaraq üstünlük əldə

olunmuşdur. Bir çox ölkələrin hərbi doktrini, onların silahlı qüvvələrinin quruluş və inkişafı, axıncı lokal müharibələrin təcrübəsi döyüş əməliyyatlarının hava-yer səciyyəsi daşdığını göstərməkdədir. Havada yalnız hava hücum vasitələri deyil, həmçinin müxtəlif tərkibli və təyinatlı hava-desant və aeromobil qruplar şəklində yerüstü qüvvələrin böyük bir hissəsi də mövcuddur. Yeni hücum vasitələrinin meydana gəlməsindən sonra tezliklə onlarla mübarizə aparən vasitələr də yaradılırdı. Müdafiə vasitələrinin təkmilləşməsi və modernləşməsi nəticəsində onların təsirliyi yüksəlir və hücumla müdafiə vasitələrinin arasında bir növ “tarazlıq” dövrü başlayırdı.

Müasir dövrdə hava hücum vasitələri daha da sürətlə inkişaf edərək hərbi səhnədə çox ciddi və qorxunc amilə çevrilmişdir. Bunun səbəbi onların sürəti və tətbiqinin geniş diapazonları, yüksək etibarlılığı və müxtəlif tipli döyüş sursatları ilə zərbələrin endirilmə dəqiqliyidir. Hava hücum vasitələri nüvə silahını tətbiq etmək və yaxud etməməklə iqtisadi və hərbi qüdrəti təşkil edən mühüm obyektlərə, inzibati-siyasi mərkəzlərə, qoşun birləşmələrinə və digər obyektlərə havadan zərbələr endirməyə qadirdilər.

Havadan müdafiə havadan ola biləcək təhlükəyə qarşı erkən xəbərvermə sistemləri, komandanəzarət sistemləri, təyyarələr də daxil olmaqla silah sistemlərini əhatə edən geniş bir fəaliyyət sahəsidir. HHM qoşunlarının radiolokasiya sistemi, hava düşmənin kəşfiyyatı və qoşunların hava hücumundan müdafiə əməliyyatı, döyüşlər və mütəmadi döyüş fəaliyyətinin idarəedilməsi üçün radiotexniki qoşunlarının açılmış qüvvə və vasitələrinin cəmidir.

HHM qoşunlarının tərkibində olan radiotexniki bölmələr – hava düşmənin zərbə istiqamətlərinin başlanmasının və uçuşlarının niyyətinin açıqlanması, radiolokasiya kompleksləri (stansiyaları) ilə hava məkanının fasiləsiz kəşfiyyatı, hava düşməninin aşkar edilməsi, mənsubiyyətinin təyin edilməsi və onun müşayiəti, hava düşməninin tərkibinin, döyüş düzülüşünün, manevrasının və əsas zərbə istiqamətlərinin aşkara çıxarılmasından, hava düşməni izləməklə komandanlığa və qoşunlara zəruri məlumatların verilməsi və düş-

mənin hava hücum vasitələrinin məhv edilməsi üzrə idarəetmə və döyüş fəaliyyəti aparılması tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi üçün təyin olunub.

Radiotexniki qoşunlar hava düşməni birinci aşkarlayır və bununla o, bütün qoşun növlərini döyüş hazırlığına gətirir və düşmənlə döyüşə qaldırır. Bunun üçün də radiotexniki qoşunlar istər sülh dövründə, istərsə də müharibə dövründə döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsi üçün daim döyüş hazırlıq vəziyyətində saxlanılır. Radiotexniki qoşun hissə və bölmələrinin daim döyüş hazırlıq səviyyəsi hava düşmənin qəflətən hücumlarının qarşısını almaq və döyüş fəaliyyəti aparmaq məqsədilə vaxtında və mükəmməl zenit-raket qoşunlarına, qırıcı aviasiyaya verilən döyüş məlumatı üçün həlledici şərtidir.

HHM-nin radiotexniki bölmələri, hava düşməni haqqında əsas məlumat mənbəyi adlanır və aşağıdakı tapşırıqları yerinə yetirir:

- hava düşməninin fasiləsiz olaraq radiolokasiya kəşfiyyatının aparılmasını;
- hava düşmənin hücumunun başlaması haqqın-

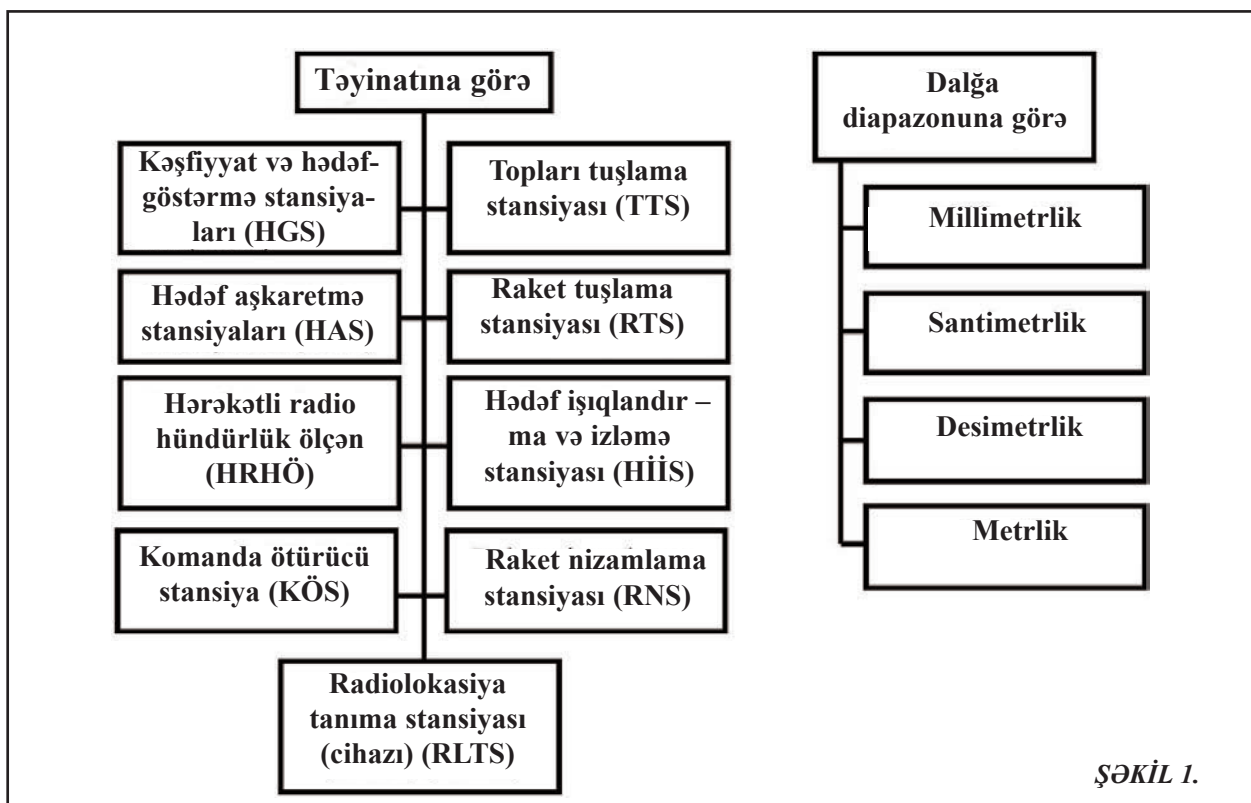
da xəbərdar etmə məlumatının verilməsini;

- bölmə və hissələrin idarəedilməsi üçün kəşfiyyat məlumatlarının yuxarı komanda məntəqəsinə verilməsini;
- döyüş məlumatlarını zenit-raket qoşunlarına, qırıcı aviasiya və REM hissə və bölmələri komanda məntəqəsinə verilməsini;
- öz aviasiyamızın uçuşlarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsini;
- hava məkanından düzgün istifadə edilmə qaydalarına nəzarət edilməsini;
- həmçinin suüstü hədəflərin və nüvə partlayışlarının parıltısının aşkarlanmasını.

Radiolokasiyanın əsasını obyektlərin aşkar edilməsi və onların koordinatlarının təyin edilməsi məqsədilə şüalandırılan siqnallar və bu siqnalların obyektlərdən əks olunması və ya cavab siqnalının göndərilməsi təşkil edir. Şüalandırılan siqnala **zondlanan siqnal**, cavab siqnalına isə **əks olunmuş** və ya **exo siqnal** deyilir.

Radiolokasiya stansiyalarının klassifikasiyası şəkildə göstərilib. (Şəkil 1)

Hava düşməninin radiolokasiya kəşfiyyatı ra-

ŞƏKİL 1.

diolokasiya stansiyaları ilə hava məkanının fasiləsiz kəşfiyyatı, hava düşməninə aşkar edilməsi, mənsubiyyətinin təyin edilməsi və onun müşayiəti, hava düşməninə tərkibinin, döyüş düzülüşünün, manevranın və əsas zərbə istiqamətlərinin aşkara çıxarılmasından ibarətdir.

Radiolokasiya stansiyaları ilə hava məkanının fasiləsiz kəşfiyyatı hava düşməninə uçuş zamanı aşkar edilməsinin əsas üsulu hesab edilir. Radiotexniki qoşun bölmələri tərəfindən döyüş tapşırığı dairəvi axtarış, təyin edilmiş zonada (sektorda) və hündürlük diapazonunda axtarış, təyin edilmiş hədəflərin müşayiət üsulları ilə yerinə yetirilə bilər.

Aşkaretmə, təbii və süni maneələr fonunda hava məkanının verilmiş hissəsində əvvəl müşahidə olunmayan obyektin aşkara çıxarılmasıdır. Aşkar edilən və radiolokasiya stansiyalarının indikatorlarının ekranlarında ayrıca müşahidə edilən bütün hava (suüstü) obyektləri yaxud onların qrupları lokasiya hədəfləri adlanır və onların mənsubiyyəti təyin edilir. Aşkar edilən lokasiya hədəflərinin mənsubiyyəti radiolokasiya tanınma aparaturasının köməyi ilə onların aşkar edilməsindən dərhal sonra bölünməsi və qruplara birləşməsi zamanı, marşrutların kəsişməsi və bütün hallarda müşayiət edilən hədəfin mənsubiyyətinin şübhəli olması zamanı təyin edilir.

Radiolokasiya kəşfiyyatının tapşırıqlarının həllindəki yekun mərhələ hədəflər haqqında məlumatların yığılması, işlənilməsi və təhlili hesab edilir. Bu əməliyyatların yerinə yetirilməsi zamanı radiolokasiya kəşfiyyatının son nəticəsinin yaranması baş verir. Son nəticə komanda məntəqələrində idarəetmə tapşırıqlarının həlli, zenit-raket divizionlarına hədəf haqqında məlumatların verilməsi və hədəflərin bölüşdürülməsi, qırıcı təyyarələrinin hədəflərə yönəldilməsi, maneə stansiyaları üçün hədəf haqqında məlumatların verilməsi və hədəflərin bölüşdürülməsi baş verir.

Hava düşməni tərəfindən radiolokasiya komplekslərinin (stansiyalarının) kəşfiyyatı və sarsılmasına imkan verməmək məqsədilə onların vaxtından əvvəl qoşulması qadağan edilir.

Hava hədəflərinin fasiləsiz izlənilməsinə radiolokasiya komplekslərinin (stansiyalarının) iş rejimlərinin düzgün seçilməsi ilə nail olunur.

Hava hədəflərinin hündürlüyü aşkaretmə zonasına daxil olarkən dərhal hektometr də ölçülür, daim dəqiqləşdirilir və hündürlük ölçəninin operatoru tərəfindən hər 5 dəqiqədən bir ötürülür.

Radiotexniki qoşunların müşahidə radiolokasiya stansiyası üçün radiolokasiya kəşfiyyatı üzrə fəza imkanlarının əsas göstəricisi aşkaretmə zonasıdır.

Radiolokasiya sahəsi. Bu hava məkanıdır, onun hüdudlarında (sərhədlərində) radiotexniki qoşunların qruplaşmasının radiolokasiya vəsaitləri tərəfindən müəyyən ehtimaldan az olmayaraq bütün hava hədəfləri və öz təyyarələrimiz aşkarlanır, fasiləsiz müşayiət olunur və taktiki xüsusiyyətləri təyin edilir.

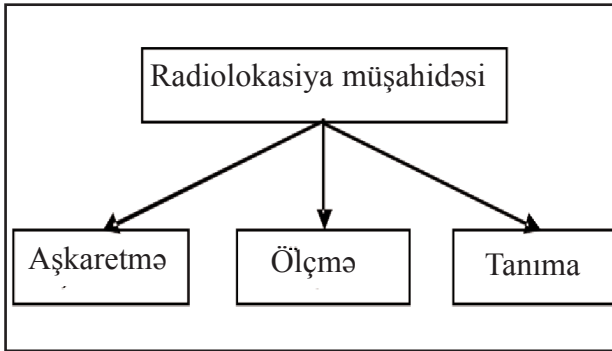
Qoşulmuş radiolokasiya stansiyası aşkaretmə zonasını yaradır. Radiolokasiya bölüyü, qoşulmuş radiolokasiya stansiyaları ilə informasiya zonası yaradır, hansının ki tərkibində radiolokasiya kəşfiyyatını aparır. Radiolokasiya bölüklərinin informasiya zonalarının birləşməsi radiotexniki briqadanın (taburun) radiolokasiya sahəsini yaradır. Hava hədəflərinin aşkar edilməsini, fasiləsiz müşayiətini və taktiki xarakteristikalarının təyin edilməsini verilmiş ehtimalla qruplaşmanın heç olmaya bir bölməsi tərəfindən təmin edən fəzanın bir hissəsi **bütöv radiolokasiya sahəsi** adlanır.

Radiolokasiya sahəsinin sərhədləri, müəyyən effektiv əksətmə sahəli hədəf üçün hesablanır. Radiolokasiya sahəsinin məkanı, uzunluğu, strukturu və hündürlük diapazonları radiotexniki qoşun qruplaşmasının düzülüşündən, radiotexniki bölmələrinin döyüş tərkibindən və radiolokasiya vasitələrinin texniki xarakteristikalarından onlara seçilmiş döyüş mövqelərindən asılıdır.

Radiotexniki qoşun qruplaşması ilə, aktiv və passiv lokasiya sahəsindən, mənsubiyyəti təyin etmə sahəsindən və aktiv sorğu – cavab sahəsindən ibarət olan radiolokasiya sahəsi yaradılır.

Aktiv lokasiya sahəsi, radiolokasiya sahəsinin əsas tərkib hissəsidir. O radiotexniki bölmənin radiolokasiya stansiyaları və radiolokasiya hündürlük ölçənləri ilə yaradılır.

Passiv lokasiya sahəsi trianqulyasiya və bazakorelyasiya üsulları ilə, güclü radioelektron müqavimət şəraitində hava düşməni barədə məlu-

ŞƏKİL 2. RADILOKASIYA MÜŞAHİDƏSİNİN MƏQSƏDİ

matn əldə edilməsi üçün yaradılır.

Radiolokasiya ilə mənsubiyyəti təyinetmə sahəsi, aktiv radiolokasiya prinsipi ilə işləyən mənsubiyyəti təyin edən aparatlar vasitəsilə, hava hədəflərinin dövlət mənsubiyyətini təyin etmək və öz təyyarələrimizin fərdi tanınması üçün yaradılır.

Aktiv sorğu cavab sisteminin sahəsi, düşmən radioelektron müqavimət göstərdiyi zaman qırıcıların yönəldilməsini təmin edir.

Radiolokasiyanın elektromaqnit dalğaları metrlik, desimetrlik, santimetrlik və millimetrlik dalğa diapozonlarındadırlar. Buna baxmayaraq hal-hazırda lokasiyanın qarşısına qoyulan tapşırıqları həll etmək üçün daha qısdalğalı elektromaqnit şüalanmasından (infraqırmızı, görünən, ultra,

rentgen) istifadə edilir.

Radiolokasiyanın tətbiq sahəsindən asılı olaraq aşağıdakı obyektlər hədəf ola bilərlər: təyyarələr, təyyarə-mərmilər (aerodinamik hədəflər), minarlar, ballistik raketlərin başlıqları (ballistik hədəflər), tanklar, gəmilər (yerüstü və suüstü hədəflər) və s.

Radiolokasiya qurğuları vasitəsilə alınan məlumatlara **radiolokasiya məlumatları deyilir**. Radiolokasiya məlumatları komanda məntəqələrinə, hesablama maşınlarına, icraedici mexanizmlərə və s. qurğulara ötürülür. Radiolokasiya məlumatlarının alınmasını təmin edən qurğulara **radiolokasiya stansiyaları (RLS) deyilir**.

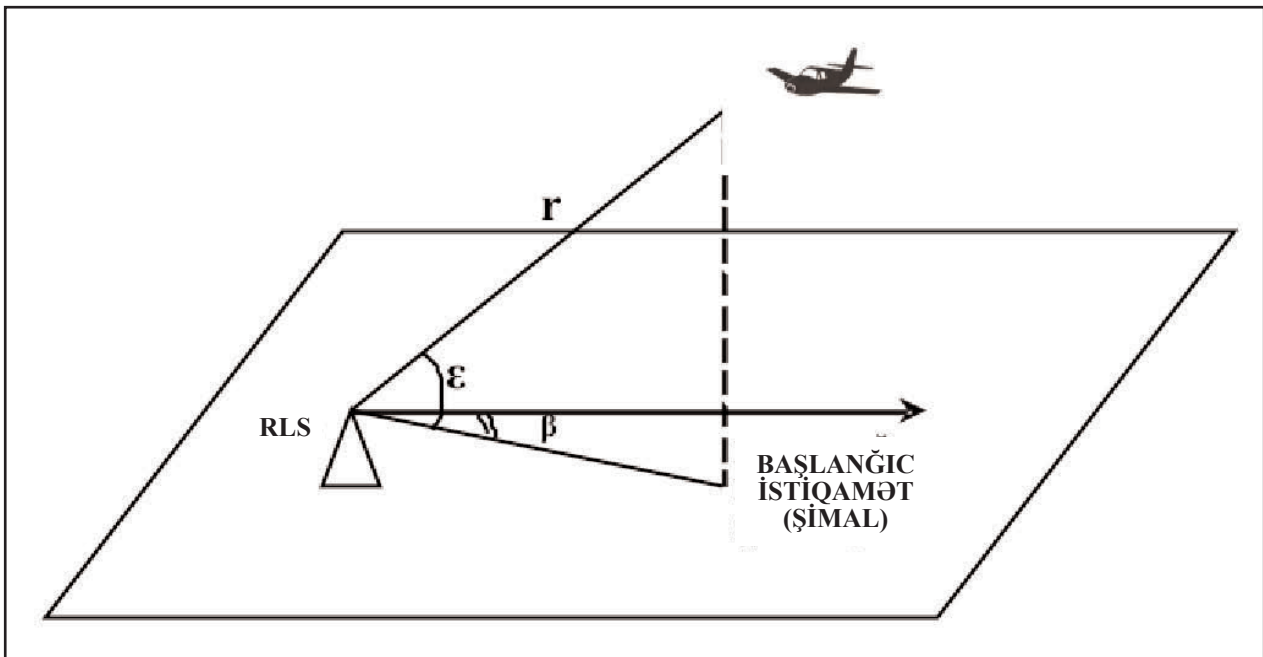
Radiolokasiya məlumatlarının alınma prosesini aşağıdakı mərhələlərə bölmək olar:

- hədəflərin (müşahidəsi) aşkar edilməsi;
- hədəflərin hərəkətinin parametrlərinin və koordinatlarının ölçülməsi;
- hədəflərin tanınması.

Bu tapşırıqların həlli prosesinə **radiolokasiya müşahidəsi deyilir** (Şəkil 2).

Aşkar edilmə fəzanın müəyyən ayrılmış sahələrində minimum səhvlərlə hədəflərin olub-olmadığı haqqında radiolokasiya müşahidəsinin nəticəsidir.

Ölçmə yolverilən minimum xətlərlə hədəflərin hərəkətlərinin koordinat və parametrlərinin qi-

ŞƏKİL 3. HƏDƏFİN SFERİK KOORDİNATLARI

mətlərinin işlənilib analiz olunmasıdır. Sferik koordinat sisteminin köməyiylə hədəfə qədər məsafə – r ; həmçinin onun azimutu – β və ε -yer bucağı ölçülür.

Tanıma - aşkar edilmiş hədəflərin hansı sinfə mənsub olduqlarını müəyyən etməkdən ibarətdir. Tanımanın nəticələri aşağıdakı cavablar ola bilər: “özünün”, “özgənin” “tək hədəf”, “manəə yarıdan hədəf”, “aldadıcı hədəf”, “meteorizmi”, “bir qrup hədəf” və s.

NƏTİCƏ

Bu günə qədər baş vermiş müharibələr və əməliyyatların nəticəsi olaraq, hava kəşfiyyatının aparılmasında radiotexniki qoşunların ən vacib qoşun növlərindən biri olduğu qənaətinə gəlmək olar. Hava hücumundan müdafiədə radiotexniki qoşunların hündürlüklər, sektorlar və istiqamətlər və bir neçə qat üzrə qurulması və kəşfiyyat effektivliyinin artırılması ilə ölkənin və vacib, strateji obyektlərin effektiv olaraq himayəsi təşkil oluna bilər. Eyni zamanda radiotexniki vasitələrin yüksək manevr qabiliyyətinin, radioelektron manelərin tətbiqi şəraitində maskalanma mümkünlüyünün olması və döyüş heyətlərinin ən aşağı hündürlüklərdə yüksək manevrli hava hücum vasitələrinə qarşı döyüş işi fəaliyyətlərinin aparılma qabiliyyəti əsas şərtlərdən biridir. HMM sisteminin dayanıqlılığına yeni texnologiyaların istifadəsi, heyətlərin döyüş hazırlığı, yüksək mənavi-psixoloji vəziyyət, döyüş texnikasının döyüş xüsusiyyətlərinin müxtəlifliyi və onlardan düzgün istifadə, radioelektron mübarizə tədbirlərinin artırılması, manevr qabiliyyətinin yüksəldilməsi və avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin istifadəsi ilə nail olmaq olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Ağayev.C. Quru qoşunlarının döyüş və əməliyyatlarında hava hücumundan müdafiənin təşkili. Bakı, 2010
2. Hüseyinov.K. Ümumqoşun döyüşündə hissə və bölmələrin hava hücumundan müdafiəsi (dərs vəsaiti). Bakı, 2004
3. Ağarzayev. R. Radiotexniki sistemlər. Bakı, 1992

РЕЗИЮМЕ

РОЛЬ РАДИОЛОКАЦИОННЫХ СРЕДСТВ ВРЕМЕНИ ВОЗДУШНОЙ РАЗВЕДКИ

T. ВЕЛИЕВ

Актуальность проблемы статьи основана и анализируется на исторических фактах. Пояснились значительный роль противовоздушной обороны и радиолокационной разведки, возможность использования и применяемость в воздушной разведке. Выяснились применение радиолокационных средств при ведении радиолокационной разведки средствами воздушного нападения и боевая способность средств организующих радиолокационное поле.

SUMMARY

THE ROLE OF THE RADAR MEANS DURING THE CARRYING OUT THE AIR

RECONNAISSANCE

T. VALIYEV

In the article it has been explained and analyzed the urgency of the problem through historical facts. It has been explained the importance the means of defence and radar intelligence through air attack, the possibility and application of using conducting, air reconnaissance. It has been explained the correct usage of means of air attack with the radar means during the carrying out the radar reconnaissance and combat capability of means which organized the area of radar.

DAĞ VƏ KEÇİDLƏRDƏ HÜCUM ƏMƏLİYYATININ PLANLAŞDIRILMASI VƏ APARILMASI

Kapitan Emin CAHANGİROV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: dağ və keçidlər, hücum, dağ əməliyyatı, planlama.

Ключевые слова: горы и перевалы, наступление, горная операция, планирование.

Keywords: mountains and passes, offense, mountain operation, planning.

e-mail eminxan@gmail.com

DAĞ VƏ KEÇİDLƏRDƏ
HÜCUM ƏMƏLİYYATININ
PLANLAŞDIRILMASI

Hücum əməliyyatının ümumi əsasları

Dağlıq bölgələr – ətrafındakı əraziyə görə yüksəkliyi ən az

600 m və daha yüksək, boğaz, keçid və gədikləri, bir neçə təbii və süni yolu olan, fərqli yüksəkliklərlə dağlar, təpələr və silsilələrdən meydana gələn sahə düşülməlidir. Tarix boyu dağ əməliyyatı zirvələri və keçidləri nəzarət altında saxlama uğrunda döyüş olub, silah və təchizatdakı inkişaf bu vəziyyəti dəyişdirməmişdir, buna görə dağ və keçid əməliyyatı bir-birindən ayrılmamalıdır.

Keçid – gədiklərdən daha dərin və iki tərəfi dik olan uzun boyunlara deyilir. Yüksəkliklərin və yamacların çox olması, qarın örtüyü və çığ təsiri altında qalan bu bölgələrdə xüsusi tədbir görülməzsə bu bölgələr alınmaz olar.

Dağ əməliyyatı. Yollar və cığırlar ilə digər yaxınlaşma yollarına nəzarət edən yüksəkliklərin, əldə saxlanması üçün icra edilən döyüşlərdir. Rusiya döyüş sahələrində dağ əməliyyatının əsasını düşmənin müdafiə mövqelərinin ətrafından keçərək cinah və arxasına hücum etmək, müdafiə olunan bölmələrin qarşılıqlı əlaqəsini pozmaq olduğu açıqlanıb. Dağlıq bölgələrdə bölmələrin tapşırıqlar, digər bölgələrdə döyüş aparən bölmələrin tapşırıqları ilə bir-birinə oxşardır. Bu bölgələrdə döyüş icra edən komandirlər, aşağıdakı xüsusiyyətlərə diqqət yetirməlidirlər:

I. Məhdud görüş şərtlər;

Dağ və keçidlərdə əməliyyat mövzusu döyüş nizamnamələrində çox qısa yazılmışdır. Bu nizamnamələr araşdırıldıqda yazılanların böyük hissəsi oxşardır. Bu mövzuda əsas nizamnamə QQDN, Türkiyə Respublikasının KKT 31-72(A) “Dağlarda və Geçidlərdə Hərekat Talimnamesi” ABŞ -a aid doktrina sənədində isə FM 3-97.6 “Mountain Operations” nizamnaməsi, FM 3-21.10 “The Infantry Rifle Company” nizamnaməsi və ATTP 3-21.50 “Infantry Small Unit Mountain Operations” adlı nizamnamələrdir.

Dağlarda əməliyyat mövzusu beynəlxalq təşkilatlar və hər bir silahlı qüvvələr tərəfindən diqqətlə incələnən bir mövzudur. NATO dövlətləri bu istiqamətdəki ehtiyacını Slovenya Dağlarda Əməliyyat Mükəmməlliyət Mərkəzi tərəfindən qarşılayır. Ancaq bu mərkəz öz bəhrəsini 2015-ci ildən sonra verəcəkdir. Dağlarda təlim mövzusu, ABŞ-da Vermontda olan “ Dağlarda Əməliyyat Məktəbi , Alyaskada olan “ Northern Warfare Training Center”, “ Marine Corps Mountain Warfare Training Center” ilə, Hindistanda isə “High Altitude Warfare School “ adlı hərbi akademiya, Türkiyə Respublikasında Eğırdır şəhərində olan “Dağ Komando Məktəbi və Təlim Mərkəzi Komandanlığı” tərəfindən təmin edilir.

- II. Hərəkət qabiliyyəti və həyatdaqalma;
 III. Düşmənin rabitə şəbəkəsini və xətlərini kəsmək, öz qüvvələrimizin rabitə əlaqəsinin qorunması;
 IV. Kəşfiyyat və mühafizə;
 V. Mərkəzi planlaşdırma və kiçik bölmələrin əməliyyatı;
 VI. Qısa zamanda əməliyyatı dəstəkləyən ərazi şərtləri.

Dağlıq ərazidə hücum planlaşdırılarkən, müdafiə olunan düşmən zəif olsa belə aşağıdakı üstünlükləri daim diqqətdə saxlamalıdır:

1. Hücum üçün irəliləmə istiqamətləri və marşrutları məhduddur və düşmən tərəfindən asanlıqla aşkar oluna bilər. Müdafiə olunan tərəfin silah sistemləri və bölmələrin tərtib üçün böyük üstünlükləri mövcuddur;
2. Hücum üçün çətinliklər yaradan maneəli ərazi düşmənin müdafiəsi üçün əlverişlidir;
3. Asan hazırlanan, keçilməsi və ya ətrafından çətin keçilən müdafiə mövqeləri ancaq atəşə susdurulduqdan sonra keçilə bilər;
4. Hücumdan sonra lazım olacaq geri çəkilmə yolları əvvəlcədən kəşf olunmalı və hazırlanmalıdır;
5. Hücumun hər hansı mərhələsində, düşmənin cinah atəşləri gözlənilməlidir;
6. Müdafiə olunan düşmənin ehtiyatı birinci xəttə çox yaxın ola biləcəyinə görə, qısa bir zamanda, cinahlardan əks-hücuma məruz qala bilərlər.

DAĞLARDA VƏ KEÇİDLƏRDƏ HÜCUM ƏMƏLİYYATININ APARILMASININ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Dağlarda və keçidlərdə hücum beş əməliyyat növündən ibarətdir. Bunlar – düşməne yaxınlaşma, hücum, müvəffəqiyyətdən faydalanma, təqib və digər hücum məqsədli əməliyyat növləridir. Dağlarda hücum, düşməne yaxınlaşma və hücum olaraq icra edilir. Müvəffəqiyyətdən faydalanma və təqib əməliyyatı digər əməliyyat növlərinə görə daha az tətbiq edilir.

DÜŞMƏNƏ YAXINLAŞMA

Düşməne yaxınlaşmanın təməlinə hesablaşma,

məhdud hərəkət qabiliyyəti və maneəli ərazi olduğundan daha çox basqın və pusqu dayanır. Planlar, icra edilən marşın tərkibi və hərəkət üsulları, çevikliyin yaranması və daim mühafizənin təşkilinə hesablanır və nəzarət tədbirləri əməliyyata təsir yaratmayacaq qədər çox olmalıdır. Düşməne yaxınlaşma əməliyyatında ön mühafizə qüvvələri təmas yaranana qədər marş edən bölmələrlə irəliləməlidir. Daha az qüvvə tətbiq etmək lazım olsa belə, topoqrafik zirvələr boyu irəliləmək düşmən tərəfindən aşkar olunma ehtimalını artırır, bu yolverilməzdir. Kifayət qədər maskalanma tədbirləri yarandıqda, bu vəziyyət zirvə boyu irəliləməklə düşmən tərəfindən aşkar olunma halını və ehtimalını azaldır. Zirvələri nəzarətdə saxlayan qüvvələr taktiki üstünlüyü ələ keçirmiş olar. Böyük səviyyəsində icra edilən düşməne yaxınlaşma əməliyyatında düşmənlə təmas gözlənilirsə istifadə olunan bölmə səviyyəsi taqım qədər kiçik olmalıdır. İrəlidəki bölmələr əsas qüvvənin təhlükəsizliyini təmin etməmiş, əsas qüvvə təhlükəli, kritik əraziyə girməməlidir. Döyüş və xidmət dəstəyi bölmələri tam və fasiləsiz dəstəkləyəcək vəziyyətə gətirilməlidir. Ön və yan bölmələr, düşmənin boşluqlardan sızmasının qarşısını almaq məqsədilə müşahidəsini fasiləsiz olaraq aparmalıdır.

HÜCUM

Hücum edən tərəfin sürət, çeviklik və basqın kimi üstünlükləri çətin ərazi və müdafiə olunan tərəfin uzaq məsafələrdən hədəfləri aşkar etmək və atəş altına alma qabiliyyətinə görə məhdudlaşır. Bu məhdudiyyətlər bölük və daha böyük bölmələrinin hazırlanmış mövqelərə hücumunu çətinləşdirir. Nəzarət tədbirlərinin seçilməsi üçün daha çox vaxt tələb olunur.

Hücumun müvəffəqiyyətli ola bilməsi üçün düşmənin ən kiçik bölməsi belə işğal etdiyi ərazilərdə nəzarətdə olmalıdır. Dağlarda artilleriya bölmələrinin mövqe tutmasının çətinliyi, üfqi atış və zəif hərəkət qabiliyyəti səbəbiylə dağlarda istifadəsi məhduddur. Hücumun dəstəklənməsi üçün, manevr bölmələrinin ara hədəfləri təyin etməsi lazımdır.

Bunun üçün bölmələrin atəş dəstək ehtiyacı çox yaxşı təyin edilməli və mövcud dəstək silahları xüsusiyyətlərinə görə təsis edilməlidir.

Təminat çox çətin olacağına görə, müəyyən hədəflər üçün istifadə olunacaq sursata məhdudiyət qoyulmalıdır. Hücüm edən qüvvələrin düşmənin müdafiə mövqelərinə girməsinə şərait yaradan keçidlər və qısa yolların hazırlanması, komandir planının vacib bir hissəsi olmalıdır. Çətin keçilən ərazidə, atəşlə mühafizə edilən süni maneələrin maneə xüsusiyyəti daha çox artır. Buna görə, dağlıq ərazidə hücüm edən tərəfin itkiləri, çətin təbii maneələrin üzərindən və hədəflərdən sürətlə keçməsinə çətinləşdirir. Komandirlər güclü ehtiyat yaratmalıdır. Ehtiyat əsas qüvvələrin yaxınlığında mövqelənməli və tərtiblənməlidir. Bununla da çətin ərazi şərtləri, məhdud yol şəbəkəsi və naməlum hava şərtləri gücləndirmələri gecikdirməz. Ehtiyat bölmələri istifadə olunduqda, mövcud bölmələrdən yeni ehtiyat tezliklə yaranmalıdır. Düşmən artilleriyası və minaatanları tərəfindən təsir altına alınan bölmələrin hücumu dayandırılmamalıdır. Yenidən tərtiblənmə və təşkilatlanma, bir sonrakı əlverişli mövqelərdə təşkil olunmalıdır. Komandirlər, düşmənin mühüm ərazini ələ keçirmək üçün, əks-hücüm icra etməsinə fürsət verməməlidir. Düşmən mövqeləri cəld ələ keçirilməli və qonşu bölmələrlə qarşılıqlı əlaqə yaranmalıdır. Dəstək silahları, xüsusilə minaatanlar qısa zaman ərzində irəli daşınmalıdır, helikopterlərin bu məqsədlə istifadəsi uyğundur.

MÜVƏFFƏQİYYƏTDƏN FAYDALANMA

Müvəffəqiyyətdən faydalanma və təqib əməliyyatı digər əməliyyat növlərinə görə daha az tətbiq olunur. Böyük, daha böyük bölmələrin tərkibində müvəffəqiyyətdən faydalanma əməliyyatından istifadə edilir. Taborun müvəffəqiyyətdən faydalanması məhdudlaşır, amma daha böyük bir bölmənin müvəffəqiyyətindən istifadə edir. Hücüm helikopterləri, müvəffəqiyyətdən faydalanma və təqib əməliyyatının genişləndirilməsində istifadə oluna bilər. Müvəffəqiyyətdən faydalanan komandir, ərazi və hava şərtlərinin manevr qabiliyyətini məhdudlaşdıran faktorları nəzərə almalıdır. Sürət, mümkün olan ən kiçik qüvvəylə, düşmən mövqelərinin təcrid etməsilə əldə olu-

nur. Hücümün sürətinin qorunması və düşmən maneələrində gecikmənin qarşısının alınması məqsədlə, istehkam bölmələri lazımi təchizatla təmin üçün hücuma hazırlıq bölgəsində olmalıdır. Komandir, müvəffəqiyyətdən faydalanan qüvvənin və ya öz bölmələrini dəstəkləyən MTT bölmələrinin çox açılmasının və yayılmasının qarşısını almalıdır. Geri çəkilən qüvvə, müvəffəqiyyətdən faydalanan qüvvənin döyüş gücünü azaldan yüksəkliklərdə, bir neçə müqavimət nöqtəsi və atəş mövqeyi yarada bilər.

TƏQİB

Təqib əməliyyatı briqada və daha böyük səviyyəli bölmələr tərəfindən tətbiq edilir. Təqib müvəffəqiyyətdən faydalanmanın son mərhələsidir.

DİGƏR HÜCUM MƏQSƏDLİ DÖYÜŞ NÖVLƏRİ

Digər hücüm məqsədli döyüş növləri KKT 31-72 (A) dağlarda və keçidlərdə döyüş adlı nizamnamədə sızma, axın və pusqu, nümayiş hücumu və aldatma olaraq üç (3) başlıq olaraq incələnilir.

SIZMA

Sızma ümumiyyətlə dağlarda istifadə edilir. Dağlıq ərazi şərtlərindən istifadə etməklə icra olunan sızma düşmənin mövqelərinə geridən və ya cinahlardan hücumu nəzərdə tutur. Sızma, aşağıda göstərilən üç qaydadan biri istifadə edilməklə icra edilir:

- bir irəliləmə istiqaməti boyu kiçik qruplarla irəliləmə;
- bir qrup olaraq irəliləmə;
- eyni vaxtda fərqli marşrutlarla, kiçik qruplarla irəliləmə.

İstifadə edilən qaydadan asılı olmayaraq bölmələr, düşmənlə təmas ehtimalını azaltmaq üçün gizli irəliləməlidir. Bir irəliləmə istiqaməti boyu kiçik qruplarla marşda, bölmənin bütün üzvləri ən yaxşı marşrutdan istifadə etməlidir, kiçik qrupların aşkar olunması çətin, hərəkəti asandır və aşkar olunanda bütün qüvvələri təhlükəyə atmazlar. Bu qaydanın istifadəsində çox vaxt, bələdçi və öncülərə ehtiyac var.

TAKTİKİ AXIN VƏ PUSQU

Çətin ərazi, taktiki axın pusquların icrası və idarə

rə edilməsi üçün əlverişlidir. Dik ərazidə marş üçün çox vaxt tələb edildiyinə görə şəxsi heyətin gücünü səmərəli istifadə etmək məqsədilə yüngül təchizat götürülməlidir. Döyüş tapşırığını yerinə yetirdikdən sonra bölgədən çıxış istiqamətləri diqqətlə düşünülməlidir və plan cızılmalıdır. Pusqu və ya taktiki axında atəş dəstəyi hədəfə qədər olan yaxınlaşma istiqamətləri boyu təmin olunmalıdır.

NÜMAYİŞ HÜCUMU VƏ ALDATMA

Nümayiş hücumu manevr bölgəsinin və böyük qüvvələrin yaxınlaşma yollarının sayı məhdud olduğu üçün dağ əməliyyatında çox vacibdir, düşməni səhv yönləndirilməsi üçün sistemətik aldatma planlanmalıdır.

ƏKS-HÜCUM

FM 3-97.6 “Mountain Operations” adlı Dağlarda əməliyyat nizamnaməsində, digər hücum məqsədli döyüş növlərində sızmanın yerinə əks hücum yer alır. Dağlıq ərazidə icra olunan əks-hücum, düşmənin manevr və güc mərkəzinin yaradılmasına imkan vermədən ərazidən faydalanma deməkdir.

DAĞLARDA VƏ KEÇİDLƏRDƏ HÜCUMDA MANEVİR NÖVLƏRİ

Dağlarda və keçidlərdə hücum əməliyyatının manevr növləri üç cürdür. Cəbhə hücumu, yarma ilə mühasirə və dövrələmədir. Hücumlar, ümumiyyətlə düşmənin arxasına və cinahlarına olunduğu üçün mühasirə tərcih edilən manevr növüdür. Cəbhə hücumu ən çətin manevr növüdür, müvəffəqiyyətli olmaq üçün güclü atəşlə dəstəklənməlidir. Yüksək dağlıq bölgələrdə icra olunan cəbhə hücumunda müvəffəqiyyətin ehtimalı çox azdır.

Cəbhə hücumu. Dağlıq bölgələrdəki cəbhə hücumlarının ağır silahların görərək və ya görməyərək icra etdiyi atəşlərlə dəstəkləndikdə belə qələbə ehtimalı azdır. Dağlıq ərazi müdafiənin döyüş gücünü artırır. Cəbhə hücumu, hücum qüvvələrinin atəş gücünün təsirini məhdudlaşdırdığı üçün müdafiənin sıxlaşdırılmış atəşlərinə məruz qalmasına səbəb olar. Dağlıq bölgələrdəki cəbhə hücumları, düşmən qüvvələrinin aşkar olunması üçün uyğun bir manevr növüdür.

Yarma. Düşməni qəti nəticəli əməliyyatda

məğlub etmək üçün yarma istifadə olunur. Yarma bölgəsi hər zaman yanlardan icra olunan hücumlara həssasdır və bu həssaslıq dağlıq ərazidə artır. Ərazidə geniş yayılmış düşməne qarşı icra edilən yarma əməliyyatı uğurlu ola bilər. Yarma əməliyyatı tətbiq edilmədən əvvəl düşmənin yan müdafiə mövqeləri dağıdılmalıdır. Çətin dağlıq ərazidə müdafiə mövqələrinə icra olunan yarma əməliyyatı, seçilmiş keçid nöqtələrinə, örtülü və gizli əraziyə əsaslanır.

Mühasirə və dövrələmə. Mühasirə və dövrələmə dağ əməliyyatında daha çox istifadə olunur. Hər iki manevr növü düşmənin ən zəif yerinə hücum məqsədlidir. Bu, çeviklik tələb edir. Dağlarda düşməne nəzərən tez reaksiya vermək qabiliyyəti olduqda üstün dağlarda döyüş bacarığına, hava desant tədbirlərinə, taktiki hava desantının istifadəsinə və əməliyyat bölgəsinin vəziyyətinə görə dəniz desantı nəticəsində qələbə əldə oluna bilər.

DAĞLARDA VƏ KEÇİDLƏRDƏ HÜCUMUN İCRASI

Dağlarda və keçidlərdə hücum mövzusu bu günə qədər Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin nizamnaməsi ilə digər ölkə nizamnamələri ilə araşdırılmışdır. İndi isə bu mövzu “təşkilat”, “təchizat” və “mərhələ” başlıqları ilə ətraflı olaraq açıqlanacaqdır.

TƏŞKİLAT

Dağlıq ərazidə istifadə olunacaq bölmə ilə əlaqədar nizamnamələrdə nələrin nəzərdə tutulduğuna baxaq. KKT 31-72 A-nin dağlarda və keçidlərdə əməliyyat adlı nizamnaməsinə görə əməliyyat da manqa, qrup, təqım, bölük və tabor böyüklüyündə kiçik bölmələr olmalıdır. Yol olmayan dağlıq ərazidə bölük böyüklüyündə bölmələrin, əməliyyatın məhdud olması səbəbilə tabor səviyyəsindən kiçik bölmələrin istifadəsinin məcburiyyəti yaranır. KKT 100-5 (Sevk ve Muharebe) nizamnaməsinə görə isə gücləndirilmiş taborun hücumda tək mərkəzdən idarə edilə bilən ən böyük bölmə, əməliyyata ən uyğun piyada briqadasının olduğu ifadə edilir.

ABŞ nizamnamələrində bölük səviyyəsində icra edilən düşməne yaxınlaşma əməliyyatında əgər düşmənlə təmas gözlənilirsə istifadə olunacaq

bölmə taqım ola bilər. Rusiya qoşun nizamnamələrində, xüsusi dağ diviziyaları bazasındakı xüsusi olaraq təşkilatlanmış alayların bir ilə üç məhvərdə, bölük və taborun isə bir məhvərdən hücum edəcəyi hava desant bölmələri dağ əməliyyatı üçün ən uyğundur; Əfqanıstan müharibəsindən sonra isə bəzi hərbi bölgələrdə tabor və alaylara (döyüş dəstək bölmələrini daxil etməklə) xüsusi dağ təlimi verən dağ təlim mərkəzlərinin qurulması məqsəduyğun görüldü. Dağ və keçidlərdə icra olunan əməliyyat adı hallardakı hücumla müqayisə edildikdə ərazi faktorunun vacibliyi diqqəti cəlb edir, kəşfiyyat, planlama, qarşılıqlı əlaqə və icra mərhələsi daha diqqətli hərəkət etməyi tələb edir. Bölmə tapşırıq almazdan əvvəl təşkilatlanma, tapşırıq və ərazi faktoru nəzərə alınaraq yaradılmalıdır. Dağ əməliyyatında öncə hava desant bölmələrindən, sonra isə piyada bölmələrindən istifadə olunmalıdır. Zirehli və mexanikləşdirilmiş bölmələrin isə bu əməliyyat növündə istifadəsi çətinləşir. Xüsusi olaraq havadan idarəetmədə helikopterlərdən istifadə rus qoşunlarının doktrinasında doktri göstərilməkdədir. Hava hücum tapşırıq qüvvəsinin imkan və qabiliyyətlərindən biri də digər vasitələrlə əlçatmaz hədəf bölgələrinə hücum etməkdir. Hava hücum tapşırıq qüvvəsinin bu cür tapşırıqların icrasında istifadəsi uyğundur, amma unudulmamalıdır ki, pis hava şəraiti, yanacaq və sursatın sərfiyyatı belə şəraitdə çoxalır və çətinliklər yarada bilər. Hava kəşfiyyat bölmələri hər cür hava şəraitində, ərazi kəşfiyyatı və məlumat toplama fəaliyyəti icra edirlər. Manevr bölmələrinin məhdud hərəkət qabiliyyətli hava kəşfiyyat və hücum helikopterləri düşmənlə birinci olaraq döyüşə girə bilərlər. Hücum helikopterləri, dağlıq bölgələrdə icra edilən əməliyyat üçün çox əlverişlidir. Onların hərəkət qabiliyyəti bölmələrin döyüş gücünün tez sıxlaşdırılmasını və düşmənin birinci əks-fəaliyyətinin qarşısını ala bilər. Motoatıcı bölmələrin, təkərli texnikalarla təchiz olunması dağlıq bölgədəki əməliyyat üçün istifadəsi daha uyğundur. Daha böyük bir bölmənin tərkibində dağlarda əməliyyat icra edən briqada, motoatıcı bölmələri digər quru və hava döyüş bölmələri ilə gücləndirməli, əməliyyatı birgə olaraq planlamalı, icra etməli və hava hücumu tapşırıq qüvvəsi yaradılmalıdır. Əməliyyatın ilk mərhələsində ha-

vada üstünlük əldə edilməli, sonra isə hava hücum əməliyyatı icra olunmalıdır. Quru qoşunlarının bölmələri rus qoşun doktrinasına əsasən piyada və motoatıcı bölmənin əmrinə artilleriya, tank, istehkam, minaatan və KQSM bölmələrinin verilməsini nəzərdə tutur. Əməliyyatda hərbi texnikanın hərəkətinin yollardan asılı olması və düşmənin müqavimət nöqtəsində maneələrdən istifadəsi, mühəndis-istehkam bölmələri ilə gücləndirilməsini tələb edir. İrəliləmə yollarında olan keçidlərin qorunması vacib tapşırıqlardan biridir. Tankların dağ və keçidlərdə istifadəsinin mənfi cəhətləri rus qoşun doktrinasında bu cümlələrlə açıqlanıb: Dağ əməliyyatında tanklardan əsasən zirehli artilleriya olaraq istifadə olunur, lakin dağlıq ərazi tankların yollardan və yamaclardan istifadəsini məhdudlaşdırır. Tanklar, dar keçidlərdə icra olunan düzünə tuşlama atəşlərinə qarşı həssasdır. Dağ əməliyyatında tankların toplarının qalxma bucağının məhdud olması yüksəklikdəki hədəflərə atəş açmanı çətinləşdirir. Dar keçidlərdə yolda qalan tək bir tank bütün keçidi tıxaya bilər. Tanklar dağlıq bölgələrdə normadan 35-50 % daha çox yanacaq istifadə edir və oksigen azlığından mühərriklər tez qızır. Tankları pusqudan qorumaq üçün daim kəşfiyyat aparılmalıdır.

TƏCHİZAT

Rus qoşun doktrinasında dağlıq ərazidəki əməliyyat üçün lazımlı xüsusi avadanlıqlar aşağıdakı kimi sadalanmışdır: şkiiv, dırmaşma çəngəli və tırtıllı vasitələr, 76 mm-lik dağ topları, 120 mm-lik minaatan, alay və diviziya artilleriyası kimi görməyərək atəş açan silahlar üçün dartma kəndirləri. Dağlıq ərazidəki əməliyyatda maddi-texniki təminatda sovet doktrinasında belə diqqət verilir: Dağ əməliyyatında çoxlu sayda radiorabitə vasitəsinə ehtiyac hiss olunur. Bölmələr xüsusi yemək və geyim ala bilərlər. KQSM təchizatı artırılmalı və şəxsi heyətə əlavə dezinfeksiya komplekti paylanmalıdır. FM 3-97.61 “Military Mountaineering” adlı təlimnamədə daşınan təchizatın növündən asılı olmayaraq dağ əməliyyatına qatılan şəxsin özü ilə mütləq götürməli olduğu avadanlıq və əməliyyatın növünə görə əlavə olaraq götürməli olduğu əlavə avadanlıq aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdir.

Sıra sayı	Məcburi avadanlıq	Əlavə avadanlıq
1.	Xəritə	Su və su qabları
2.	Kompas, GPS, altimetr	Buz baltası
3.	Günəş gözlüyü və günəş kremi	Təmir dəsti
4.	Əlavə yemək	Həşəratlara qarşı dərman
5.	Əlavə yemək	Rabitə vasitələri
6.	Baş fanarı və əl fanarı	Qar beli
7.	İlk yardım dəsti	
8.	Alışqan	
9.	Kibrit və yandıran	
10.	Bıçaq	

FM 3-97.61 Military Mountaineering s. 3-32, 3-33

**MƏRHƏLƏLİ ŞƏKİLDƏ
KEÇİRİLƏN ƏMƏLİYYAT**

Bütün qüvvənin hərəkətinin koordinasiyası və nəzarəti üçün; nəzarət nöqtələrinin istifadəsinə, bələdçinin təyin olunmasına və əməliyyatın mərhələli şəkildə həyata keçirilməsinə diqqət yetirilməlidir. Milli və digər ölkələrin doktrinaları araşdırıldığında sadəcə mərhələli əməliyyatın vacibliyinə toxunulduğu, lakin necə olmalı olduğu haqda isə ətraflı məlumatın olmadığı aşkar edilmişdir. Daha yaxşı koordinasiya üçün dağlarda əməliyyat bir neçə mərhələlərə ayrılır: 1) kəşfiyyat və hücum hazırlıqları mərhələsi, 2) hava hücumu əməliyyatı və əhəmiyyətli ərazilərin nəzarətdə saxlanması mərhələsi, 3) düşməyə yaxınlaşma mərhələsi, 4) hücum mərhələsi ilə hədəfdə tərtiblənmə və yenidən təşkilatlanma mərhələsi.

**KƏŞFİYYAT VƏ HÜCUM
HAZIRLIQLARI MƏRHƏLƏSİ**

Dağlarda və keçidlərdə hücum əməliyyatında aparılacaq kəşfiyyat, digər əməliyyat növlərindən fərqli olaraq ərazinin xüsusiyyətlərinin sərt olmasına görə çox zaman tələb edir. Dağlıq ərazidə istifadə olunan radar sistemləri və müşahidə etmə məntəqələri, əksolunmadan ibarət təsir ilə qarşı-qarşıya qalırlar. Ərazi, radar şüalarının önünü bağlayarkən əksolunma meydana gəlir. Radar ekranında əksolunma təsbit edildiyində, bu sistemlər yenidən mövqələnmək üçün fəaliyyətə başlayır. Bu cür məhdudiyətlər, bu sistemlərin istifadə edilməsinə maneə təşkil etmir. Komandir bu çatışmazlığı azaltmaq üçün, pilotlu və

ya pilotsuz kəşfini planlamalıdır. Milli doktrində keçən bu bəhs edilən əməliyyatı icra edəcək bölmənin şəxsi heyətin və vəsait təminatının da dəyişdirilməsinin lazım olduğunu dəstəkləyir. Kəşfiyyat ilə birgə bu mərhələdə bölmələr hücum hazırlıqlarını bitirməlidirlər. Tabeliy təhkim bu mərhələdə yekunlaşmalı və döyüş üçün təşkilatlanma bitirilməlidir. Yürüş görüş şərtlərinin və hərəkət qabiliyyətinin çətin olduğu üçün daha detallı planlanmalı və düşmən ünsürlərinin basqın və təxribat tədbirlərinə qarşı lazımlı təhlükəsizlik tədbirləri artırılmalıdır. Bölmələr havadan müdafiə planına görə hazırlanmalı, erkən xəbərdarlıq sistemi qurulmalı və bütün manevr birliklərinə yazılı xəbərdarlıq çatdırılmalıdır. Ərazidəki təbii və süni maneələri aradan qaldıra bilən istehkam dəstəyi və istehkam kəşfiyyatı bölmələri dağ hərəkətində böyük əhəmiyyət kəsb edir. İstehkam kəşfiyyatı qrupları yollar, dərələr və çaylardakı keçid yerlərinin hazırlanması və dik yamaclardakı maneələrin təmizlənməsi üçün ehtiyacları qiymətləndirirlər.

**HAVA HÜCUMU ƏMƏLİYYATI VƏ
ƏHƏMİYYƏTLİ ƏRAZİLƏRƏ
NƏZARƏT MƏRHƏLƏSİ**

Düşmənin mövqələrində olan hava hücumundan müdafiə silahları, hərbi hava əməliyyatı üçün təhlükə yaradır. Buna görə düşmənin hava hücumundan müdafiə ünsürləri xüsusi bölmələr bölgəyə sızdırılaraq susdurulmalıdır.

Sızmanın və hava hücumundan müdafiə sistemlərinin susdurulmasının vaxtında olması həyati əhəmiyyət kəsb edir. Müvəffəqiyyətli hərbi hava əməliyyatı düşmənin mənəvi-psixoloji vəziyyətinin aşağı düşməsinə səbəb olur və müdafiənin dayanıqlığını pozur.

DÜŞMƏNƏ YAXINLAŞMA MƏRHƏLƏSİ

Bu mərhələdə bölmələr ərazinin xüsusiyyətlərinə görə əlverişli irəliləmə üsulları ilə irəliləyirlər. Öncə bölmə təhlükəli bölgələrin kəşfini aparmalı və əsas qüvvələr keçdikdə yürüş yolunun təhlükəsizliyini təmin etməlidir. Kritik ərazilərə nəzarətin təmin edilməsi təhlükəsiz bir şəkildə düşməyə yaxınlaşmanı təmin edir. İrəliləmə dəhlizlərini yollara bağlı olması yürüş əsnasında düşmənin görməyərək atəşlərinə məruz qala bilər.

HÜCUM MƏRHƏLƏSİ

Hücum, təhlükəsiz şəkildə düşməyə yaxınlaşmanın icra edilə bilmədiyində başlar. Hücum çıxış xətti və zaman haqqında əvvəldən planlaşmanı çətinləşdirir. Bu səbəbdən hücum mərhələsi elastik olaraq planlaşdırılmalı və hər hücum

istiqlaməti üçün ayrı olaraq qiymətləndirilməlidir. Texnika üzərində başlayan hücum müəyyən mərhələdən sonra piyada olaraq davam etdirilir. Qoşunların HÇX-nə çatması və HÇX-ni keçməsi dövründə düşmən sıx top atəşi ilə təzyiq altına alınmalıdır. Lazımlı atəş dəstəyi cəld mövqə dəyişdirə bilən özüyəriyən haubitsalar ilə təmin edilməlidir. Artilleriya bölmələrinin müstəqil rəhbərliyi mövqə dəyişdirmənin cəld edilə bilməsi üçün lazımdır. Düşmənin tank əleyhinə bölmələri hücumun inkişafını tamamilə dayandıra bilər. Tank əleyhinə vasitələr keçidlərdəki maneə sistemlərindən yararlanmalıdır və bu maneə sistemini görərək və görməyərək atəşlər ilə dəstəkləyə bilər. İstehkam qrupları ilə yollardakı maneə sistemindən cəld keçid açılmalı, yürüşün dayanmasına yer verilməməlidir. Hücumun planlanmasında digər əhəmiyyətli amil isə ehtiyatın istifadə edilməsidir. Dağlarda hücum icra edilərkən bölmələrin ara xətləri müəyyən ərazilərdən keçir. Məsələn, hücumdakı iki taborun ara xətti, aralarındakı əsas su xəttindən keçə bilər. Bu ara xətləri ümumiyyətlə bölmələrin bir-birlərini dəstəkləməsinə və manedə yarada bilər. Ehtiyatın normal olaraq əsas hücum istiqamətində istifadə edilməsi və əsas hücum qüvvəsinə yaxın olaraq

hərəkət etməsi, döyüşün planlandığı şəkildə keçmədikdə ehtiyatın istifadəsi qeyri-mümkün olur. Əsas olmayan hücum bölgəsində hücumun inkişafı və müvəffəqiyyətdən faydalanma ehtiyacı ehtimalına qarşı, ehtiyatın istifadəsi elastik şəkildə nəzərdə tutulmalıdır.

HƏDƏFDƏ TƏRTİB VƏ YENİDƏN TƏŞKİLATLANMA MƏRHƏLƏSİ

Hədəfdə tərtib və yenidən təşkilatlanma ərazi şərtlərinin gətirdiyi məhdudiyətlər istisna olmaqla, adi hallardakı hücumdan fərqli deyil.

NƏTİCƏ

Nəticə olaraq dağlarda və keçidlərdə icra edilən hücum, əməliyyatının ərazi xüsusiyyətlərinin yaxşıca incələnməsini, hərtərəfli təminatının təmin edilməsini, kiçik bölmələrlə icra edilməsini, hərbi hava qüvvələrilə birgə planlaşdırmasını, bütün qoşun növləri ilə etibarlı, qarşılıqlı əlaqənin təşkilini tələb edir. Əməliyyat havada üstünlüyün əldə edilməsi ilə beş mərhələdə icra edilə bilər. Silahlı qüvvələrin qarşıda duran ən vacib tapşırığı, Qarabağ kimi dağlıq ərazidə hücumların planlaşdırılması və icra edilməsidir. Bu mərhələdə qoşunların uğurlu hücum əməliyyatının icrası üçün piyadalar dağ geyim dəstləri və dağlıq ərazidə döyüş üçün digər vasitələrlə təmin edilməsi tələblərini ön sıraya çıxarır.

ƏDƏBİYYAT

1. KKT 31-72 (A). Dağlarda və Geçitlerde Hərəkət Talimnamesi
2. FM 3-97.6. Mountain Operations nizamnaməsi
3. ATTP 3-21.50. Infantry Small Unit Mountain Operations
4. FM 3-21.10. The Infantry Rifle Company

РЕЗЮМЕ ПЛАНИРОВАНИЕ И ПРОВЕДЕНИЕ НАСТУПАТЕЛЬНЫХ ОПЕРАЦИЙ В ГОРАХ И ПЕРЕВАЛАХ Э.ДЖАХАНГИРОВ

В данной статье проанализированы планирование и подготовка проведения наступательной операции в горах и перевалах. В разделе планирования указаны общие основы наступательной операции в горах и перевалах. В разделе проведения наступательной операции в горах и перевалах указаны способы и виды маневров а также боевые порядки материально-технического обеспечения и этапы операции.

SUMMARY PLANNING AND CONDUCTING OF OFFENSIVE OPERATION IN MOUNTAINS AND PASSES E. JAHANGIROV

In this article the planning, preparation and conducting offensive operations in the mountains and mountain passes is analyzed. Common basis of offensive operations in mountains and mountain passes in planning section is described. Methods and types of maneuvers and combat formations of combat service support and stages of the operations in the mountains and mountain passes are shown in section of the offensive operations.

DAĞLIQ ƏRAZI VƏ ONUN XÜSUSİYYƏTLƏRİ, İQLİM VƏ HAVA ŞƏRTİNİN ƏMƏLİYYATA TƏSİRLƏRİ HAQQINDA

Polkovnik-leytenant Səlim NİFTƏLİYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: dağlıq ərazilər, dağlıq şərait, relyef, dağ silsilələri.
Ключевые слова: горные местности, горные условия, рельеф, горные скаты.
Keywords: mountainous areas, mountainous condition, relief, chain of mountains.
e-mail Səlimn76@mail.ru

DAĞLIQ ƏRAZI VƏ ONUN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Ərazi – yer üzərinin bir hissəsidir. Onun kələkötürlüyünün cəmi relyef adlanır. Üzərində isə insan tərəfindən yaradılmış obyektlər yaşayış məntəqələri, zavod və fabriklər **yerüstü cisimlər** (predmetlər) adlanır. Yerüstü cisimlər, hansı ki, geniş sahələri tutur, (daxili dənizlər, dağ silsilələri) **coğrafi obyektlər** adlanır.

Ərazi çoxşəkilli ola bilər. Belə ki, hündür zirvələr, yığcam təpələr, yamaclar, vadilər, keçidlər, dərin dərələrlə kəsilən hövzələr bura daxildir. Əsasən dağ silsilələri olduqca qarmaqarışqdır. Dağlar necə olursa olsun, hamısının ortağ xüsusiyyətləri əngəlli ərazilər olmasıdır. Dağ silsilələrini ayırd etmək və ya onların təsnifatı üçün elə bir sistem yoxdur. Hər dağ bölgəsinin özünəxas aşağıdakı xüsusiyyətləri var:

- torpağın quruluşu;
- yüksəkliklər;
- genişliyi;
- ilkin quruluşu.

Azərbaycanın isti bölgələrində olan dağlar qış mövsümündə son dərəcə soyuq, yay mövsümündə isə son dərəcə isti olur. Tropik bölgələrdə isə dağlar uzunmüddətli yağmurlar düşməsi və temperatur dəyişmələri ilə meşələrə, açıq sahələrə bağlılığı ilə xarakterikdir. Dünyanın başlıca dağ-

lıq bölgələrini dairəvi halda təsvir etmək olar. Bu çevrələmələrə dağ silsiləsi adı verilir.

Azərbaycan Kiçik və Böyük Qafqaz sıra dağları ilə əhatə olunmuşdur. Belə ki, gələcəkdə işğal olunmuş torpaqları azad

etmək üçün Dağlıq Qarabağ və ətraf rayonlarda zirehli texnikanın döyüşdə tətbiqinə dağlar çox əngəllər yaradacaqdır.

Füzuli rayonu istiqamətində Məngəlanata dağı və Qarğabazar dağı, Ağdam rayonu Fərrux dağı, Kəlbəcər rayonu Murov dağı, Gədəbəy rayonu Hinal dağı və s. yüksəkliklər mövcuddur. Bu dağlar dəniz səviyyəsindən təxminən 1000-3600 m-ə qədər yüksəklikdə yerləşir, bu da zirehli texnikanın istifadəsi üçün gələcəkdə çox böyük çətinliklər yaradacaq və bu bölgələrdə zirehli texnikanın döyüşdə tətbiqinə bütün dərəcəli komandirlərdən böyük bacarıq və səy tələb edəcəkdir.

Ərazinin topoqrafik əlamətlərinə (elementlərinə) aşağıdakılar aiddir:

- relyef;
- hidroqrafiya;
- bitgi örtüyü;
- torpaq;
- yol şəbəkələri;
- yaşayış məntəqələri;
- sənaye, kənd təsərrüfatı və sosial-mədəni obyektlər.

Döyüşün təşkili və aparılmasına, döyüşdə silah və texnikanın tətbiqinə təsir göstərən ərazi xassələrinə ərazinin taktiki xassələri deyilir.

Taktiki xassələrə aşağıdakılar aiddir:

- ərazinin keçilmə qabiliyyəti;

- ərazinin mühafizə xassələri;
- səmtləşmə (oriyentirləşmə) şərtləri;
- ərazinin maskalanma (örtmə, gizləmə, qoruma) xassələri;
- atəş aparılma şəraitləri;
- ərazinin mühəndis tikintilərinin (hazırlanmasının) şəraitləri.

Ərazinin taktiki təsnifatı taktiki cəhətdən ərazinin keçilmə qabiliyyəti, müşahidə və maskalanma, eləcə də örtülülük dərəcəsi qruplarına bölünür:

a) Keçilmə qabiliyyəti üzrə ərazi bölünür:

- keçilmə qabiliyyəti olan;
- çətin keçilmə qabiliyyəti olan;
- keçilmə qabiliyyəti olmayan.

b) Müşahidə və maskalanma üzrə əraziyə aid göstərmək olar :

- açıq ərazi;
- yarıaçıq ərazi;
- örtülü (bağlı) ərazi.

c) Örtülülük dərəcəsinə görə ərazi ola bilər:

- az örtülü ərazi (az dərə-təpəli, ərazinin təbii maneələri-10%-ə qədər);
- orta örtülü ərazi (orta dərə-təpəli, ərazinin təbii maneələri-20%-ə qədər);
- çox örtülü ərazi (çox dərə-təpəli, ərazinin təbii maneələri-20% və çox).

Ərazinin növləri və onların xüsusiyyətləri ərazi relyefin xüsusiyyətlərindən və torpaq-bitki örtüyündən asılı olaraq aşağıdakılardan ibarətdir:

- düz (düzən) ərazi;
- təpəlik ərazi;
- dağlıq ərazi;
- səhralıq (düzənlik ərazi, meşəlik ərazi);
- çöllü, bataqlıq ərazi (meşəli bataqlıq ərazi).

Düzən ərazi – nisbi yüksəkliyi az (25 m-ə qədər), yamacların dikliyi çox az (2°-yə qədər) olan əraziyə deyilir. Düzən ərazinin mütləq yüksəkliyi adətən çox olmur (300 m-ə qədər).

Təpəlik ərazi – yer üzərində dalğalı təpələrdir, mütləq yüksəkliyi 500 m-ə qədər olan əraziyə deyilir. Nisbi yüksəkliyi 25-200 m, yamacların dikliyi 2-3° qədərdir.

Dağlıq ərazi – yer üzərini əhatə edən, nisbətən mütləq yüksəkliyi 500 m-dən çox olan yüksək sahələrə deyilir. Belə ərazinin relyefinin əsas for-

maları dağlar və dağ silsilələridir. Belə dağların yamaclarının dikliyi çox böyük olduğu üçün onlar qaya və qayalı uçurumlar formasını alır. Mütləq yüksəkliklərdən asılı olaraq dağlıq ərazi 3 qrupa bölünür:

– **alçaq dağlıq ərazi:** dəniz səviyyəsindən yüksəkliyi 500-1000 m, nisbi yüksəkliyi 200-400m-ə qədər, yamac dikliyi 5°-10°;

– **orta dağlıq ərazi:** dəniz səviyyəsindən yüksəkliyi 1000-2000 m, nisbi yüksəkliyi 1000 m-ə qədər, yamac dikliyi 10°-25°;

– **hündür dağlıq ərazi:** dəniz səviyyəsindən yüksəkliyi 2000 m-dən çox olan, nisbi yüksəkliyi 1000 m və çox, yamac dikliyi 15°-45°.

Dağlıq ərazi üçün xarakterikdir:

– yol şəbəkələrinin zəif inkişafı və yollardan kənarda hərəkətin mürəkkəbliyi;

– çayların sürətli axını və çayda su səviyyəsindən kəskin dəyişməsi;

– səmtləşmə, hədəfgöstərmə və müşahidə üçün çətin şərtlər;

– radio, radiolokasiya stansiyalarının və səs kəşfiyyatı vasitələrinin işinə ekranlaşdırmanın (əks etdirmə) təsiri;

– mərmninin və güllələrin uçuş məsafəsinin artması;

– gizli yaxınlaşma istiqamətlərinin və ölü sahələrin çoxluğu;

– nüvə partlayışı zamanı – partlayışın yayılma istiqamətindəki vadi və dərələr boyu zərbə dalğalarının təsir məsafəsinin artması;

– uçqunların və yığıntıların yaranması, havanın kəskin dəyişməsi, güclü tufanlar, yağıntılar, dumanlar, qar uçqunları, daş uçqunları və sellər.

Səhralıq ərazi – çox böyük sahəsi, az əhalisi olan boşluq yerlərə deyilir. Bu ərazinin daimi, yaxud mövsümi isti iqlimi, cüzi (az) su resursları (ehtiyatları) və çox az bitki tərkibi olur.

Düzənlik ərazi – ağac bitkisi olmayan, quru kontinental iqlimi, qara torpaq və şabalıdı rəngli torpağı olan, üzəri quruluğa davamlı ot bitkiləri ilə örtülmüş əraziyə deyilir.

Meşəlik ərazi – sahəsinin 50%-dən çoxu sıx ağac bitkisi ilə örtülmüş əraziyə deyilir.

Çöllü-bataqlıq ərazi – sahəsinin çox hissəsi göl və bataqlıq ilə tutulmuş əraziyə deyilir. Me-

şəli bataqlıq ərazi – sahəsinin çox hissəsi çoxsaylı bataqlıqlarla, çaylarla və göllərlə tutulmuş əraziyə deyilir.

Şimal rayon əraziləri – arktika düzənlikləri və dağlı tundra, Şimal Buzlu okeanın ətrafındakı nəhəng (böyük) boşluq ərazi təbii xüsusiyyətlərinə görə arktik zonası (kəməri) iki zonaya bölünür.

- arktik səhra;
- tundra sahələri.

Ərazinin taktiki xüsusiyyətlərinin mövsümi dəyişiklikləri budur ki, ərazinin il ərzində mövsümi dəyişiklikli;

– sərt iqlim; yolsuzluqda qoşunların zəif keçidi; kütləvi-qırğın silahı ilə məhv etmədən qoşunların mühafizəsinin xüsusi şəraitləri; səmtləşmənin, müşahidənin və atəşin aparılmasının, eləcə də əlaqə (rabitənin) saxlanmasının və ərazinin mühəndis cəhətdən hazırlanması üzrə işlərin yerinə yetirilməsinin mürəkkəbliyi.

İlin müxtəlif vaxtlarında eyni ərazi müxtəlif xüsusiyyətlərə malikdir:

1. Yazda və payızda – ərazinin taktiki xüsusiyyətləri: su torpağı yumşaldır, yollar battaq palçıqlı olur, duman olur, güclü küləklər əsir, müşahidə pozulur (çətinləşir).

2. Qışda - ərazinin taktiki xüsusiyyətləri: torpaq və su donur, yollar qar örtüyü ilə örtülür, avtomobil texnikasının hərəkəti çətinləşir, zirehli texnikanın hərəkəti isə qismən çətinləşir.

Dağ rayonlarının iqlimi il və sutka ərzində böyük hərərət fərqi, havanın kəskin dəyişməsi ilə xarakterizə edilən qitə iqlimidir. Dağlarda gecə və gündüzün hərərət fərqi bəzi yerlərdə 10⁰-20⁰ təşkil edir.

İQLİM VƏ HAVA ŞƏRTLƏRİ

Təsnif edilmiş dağlıq bölgələr üçün eyni mənada istifadə olunan hər hansı xüsusi bir dağ iqlimi yoxdur. Dağlıq bölgələrdə əksər hallarda yerli iqlim şəraitləri mövcuddur. Bölgənin yüksəkliyi, hava axınları və atmosfer küləklərindən asılı olaraq şəraitin dəyişə biləcəyi kimi, eyni yüksəklikdə olan iki bölgənin iqlimi bir-birindən fərqli də ola bilər. Vadi və yaylaların iqlimi isə bu yerləri əhatə edən dağlar, küləyin istiqaməti və günəşin təsiri kimi amillərdən asılıdır. Maksimal yüksəkliklərdə, günəşli və kölgədə qalan bölgələrdə, kü-

ləkli sahələr arasında temperatur hiss edilə biləcək dərəcədə fərqlidir. Dağ iqlimi qısa bir müddət ərzində güclü küləklərdən birdən-birə sərin havaya, şaxtalı havadan mülayim havaya dəyişə bilər. Dağ iqliminin bu dərəcədə dəyişkən olması hərbi fəaliyyətlərin belə şəraitlərə uyğunlaşdırılmasını və şəxsi heyətin hərtərəfli hazır olmasını tələb edir. Kifayət qədər isti geyimlə, lazımı təchizatla təmin edilmiş və yaxşı təlim keçmiş bölmələr qısa bir vaxtda dağ mühitinə uyğunlaşa bilər.

Temperatur. Temperatur normal olaraq hər 300 metr yüksəklikdə 1,5-3°C-yə (3-5 dərəcə farengeyt) qədər aşağı düşür. Atmosferdə isə hər 100 metr yüksəklikdə hərərət təxminən 0,5°C (1 farengeyt) azalır. Quru havalarda hər 50 metrə temperaturun 0,5°C (1°F) aşağı düşməsi müşahidə olunur. Bununla yanaşı, bəzi hallarda günün birinci yarısında soyuq, mülayim və sakit havalarda icra olunan yürüşlər zamanı və ya dağa çıxarkən yüksəkliyə qalxdıqca temperaturun artması müşahidə oluna bilər. Normal vəziyyətin belə fərqliliyi istiliyin qayıtması adlandırılır.

Maksimal yüksəkliklərdə günəşdə və kölgədə qalan bölgələr arasında 4-10°C (40-50°F) temperatur fərqi müşahidə oluna bilər. Maksimal yüksəklikdə mülayim havanın sürətlə istiləşməsinə baxmayaraq, hava gecələr tez soyumağa başlayır. Nəticədə günəşin çıxmasından sonra istiliyin tədricən artdığını, günəşin batmasından sonra isə istiliyin tez bir vaxtda azaldığını müşahidə edərik. Şəh daha çox aşağı hissələrdə əmələ gəldiyinə görə maksimal yüksəkliklərdə gecə və gündüz arasında temperatur fərqi vadi və yamaclarda olduğundan daha çoxdur.

Külək. Hündür dağların yamac və boğazlarında çox vaxt küləkli və soyuq hava şəraiti hökm sürür, sakit havaya isə nadir hallarda rast gəlmək olur. Adətən, küləyin gücü yüksəkliyə uyğun olaraq artır. Dağ boğazları, vadilər, yamac və zirvələrdə küləyin sürəti daha da çoxdur. Dağlıq bölgələrdə külək böyük sürətlə əsə bilər. Belə şəraitlərdə küləyin gətirdiyi yağış və ya qar hərəkət və müşahidə imkanlarını çətinləşdirir.

Yağıntı. Dağlıq şəraitdə yağın yağışın miqdarı yüksəkliyə uyğun olaraq artır. Bəzi dağlıq bölgələrdə minimal yüksəkliklərdə, adətən, 1800 m-də

sıx bulud və yağış müşahidə olunur. Sıx meşə zolağı dağlıq bölgələrdə yağış miqdarının artmasına səbəb olur. Ümumiyyətlə, dağlıq bölgələrdə yağış və qarın yağması təbii haldır. Dağlıq bölgələrdə yağan yağış, aşağı bölgələrdəki yağışın təsirlərinə malikdir. Bununla yanaşı, qarın əməliyyata təsiri böyükdür. Qar kəpəkvarı və ya xarlanmış şəkildə olur. Xarlanmış qar, yaprılmış qaradır. Qarın vəziyyətinə xüsusi diqqət verilməlidir. Çünki bəzi formaları təhlükəli ola bilər. Təzə yağmış qar, buzlaşma mərhələsində çox müxtəlif formalar ala bilər. Temperatur, rütubət və külək bu mərhələdə qarın formalaşmasına təsir edən amillərdir:

1) bərk qar təbəqəsi qar kütləsinin günəş şüalarının təsirindən əriyərək təkrar donması hadisəsidir. Bərk qar təbəqəsi, adətən, narın qarın üzərinə oturur;

2) küləklə bərkimiş qar təbəqəsi, adətən yamaclarda küləyin istiqamətinə qarşı olan yerlərdə əmələ gəlir və altdakı qar kütləsinə çox sıx yapışmış vəziyyətdə olur. Belə qar təbəqəsi təhlükəsizdir və qar uçqunları əmələ gətirmir;

3) bərkimiş qar kütlələri güclü külək nəticəsində qalaqlanmış qar kütlələridir. Belə qar kütlələri bərk olduğuna görə ətəkdəki səthə zəif şəkildə yapışır. Adətən, ətəkdəki qar kütlələri ilə aşağıdakı qar təbəqəsi arasında hava boşluğu olur. Belə qar kütlələri çox təhlükəlidir və tez-tez qar uçqununa səbəb olur. Hərbi əməliyyat qarlı dağlarda həyata keçirilərsə, bu zaman nəzərə alınacaq ən əhəmiyyətli məsələ qar uçqunlarıdır. Qar uçqunlarının əmələ gəlməsinin əsasən iki səbəbi var: qarın çox miqdarda yağması; dik və şaquli yamaclar. Digər amillər olmadan da, bu iki səbəb birləşərək qar uçqunu meydana gətirə bilər.

Duman. Dağlıq bölgələrdəki duman dağətəyi

bölgələrdəki dumanla eynidir. Ancaq topoqrafik şəraitə uyğun olaraq dağlarda duman daha tez əmələ gəlir. Planlaşdırma zamanı dumanlı hava şəraiti xüsusilə nəzərə alınmalıdır.

Şimşəkli qasırğa, yerli və qısamüddətli olmasına baxmayaraq, dağlıq rayonlarda aparılan əməliyyatlar üçün maneə təşkil edə bilər. Şimşəkli qasırğalar hündür dağlarda tez-tez sulu qar və qəfil küləklərlə özünü göstərir. Belə qasırğalar zamanı, əsasən, yamac və zirvələr yaranan elektrik axınının toplanma nöqtəsinə çevrilir. İndiyə qədər əldə etdiyimiz təcrübələrə əsaslanaraq deyə bilərik ki, şimşək çaxması dağlarda fəaliyyət üçün böyük bir təhlükə yaratmır. Buna baxmayaraq, bəzi təhlükəsizlik tədbirlərinin həyata keçirilməsi zəruri məsələlərdən biridir.

Güclü qasırğa. Güclü qasırğalar dağlarda baş verən ən sərt hava hadisəsidir. Qasırğalar, əsasən, güclü külək və gur yağışlarla özünü göstərir. Adətən, belə qasırğalar şərq istiqamətinə doğru hərəkət edən atmosfer axınının nəticəsidir. Hündür dağlarda qış fəslində həyata keçirilən əməliyyatlar zamanı qasırğalı hava şəraitində hərəkətin azalması və güclü külək gözlənilə bilər. Eyni zamanda hava şəraiti qasırğanın istiqamətinə uyğun olaraq dəyişə bilər.

Cədvəl 1-də dağlıq bölgələrdə müşahidə olunan müxtəlif hava şəraitlərinin təsirləri göstərilmişdir.

Proqnoz. Yerli havanın proqnozlaşdırılması üçün portativ barometrədən, termometrədən və hidrometrədən istifadə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Hava proqnozundan əldə edilən məlumatlardan əhəmiyyətli dərəcədə və səmərəli istifadə edə bilmək üçün bu məlumatlar ən kiçik bölmə komandirlərinə qədər çatdırılmalıdır.

Hava şəraiti	Normal təsirləri	Dağlıq şəraitdəki təsirləri
Günəşli	yoxdur	– gözün qamaşmasına və günəş şüasından yanmaya səbəb olur; – qar uçqunlarına səbəb olur; – gündə və kölgədə güclü temperatur müşahidə olunur.

Yağışlı	– görmə imkanlarını məhdudlaşdırır; – havanın soyuması müşahidə olunur.	– görmə imkanlarını məhdudlaşdırır; – temperaturun aşağı düşməsi müşahidə olunur; – torpaq sürüşməsi baş verə bilər; – sel olur.
Qarlı	– hərəkət qabiliyyətini azaldır; – zədələnmələrə səbəb olur; – görmə imkanlarını məhdudlaşdırır; – göz qamaşması olur; – qar çovğunları olur.	– hərəkət qabiliyyətini azaldır; – zədələnmələrə səbəb olur; – qar uçqunlarına səbəb olur; – göz qamaşması ola bilər; – görmə imkanlarını məhdudlaşdırır; – qar çovğunlarına səbəb olur.
Küləkli	– havanın soyuması müşahidə olunur; – çovğunlara səbəb olur.	– temperaturun aşağı düşməsi müşahidə olunur; – görmə imkanlarını məhdudlaşdırır.
Dumanlı	– hərəkət qabiliyyətini azaldır; – görmə imkanlarını məhdudlaşdırır.	– hərəkət qabiliyyətini azaldır; – görmə imkanlarını məhdudlaşdırır.
Buludlu	yoxdur	– maksimal yüksəkliklərdə görmə imkanlarını məhdudlaşdırır.
Qasırğalı	– yağış və ya qar yağır; – görmə imkanlarını məhdudlaşdırır; – şimşək çaxır.	– yağış və ya qar çovğunları olur; – güclü küləklər əsir; – hərəkət qabiliyyətini və görmə imkanlarını məhdudlaşdırır; – şimşək çaxır.

CƏDVƏL 1. EHTİMAL OLUNAN HAVA TƏSİRLƏRİNİN MÜQAYİSƏSİ

ƏMƏLİYYATA TƏSİRLƏRİ

Dağ ərazisinin şəraiti qoşunların döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirməsinə həmişə təsir göstərir. Onların həllində ərazinin xarakterini, onun relyefini, torpağını, iqlim və başqa şərtləri nəzərə almaq lazımdır. Dağlarda qoşunların döyüş fəaliyyətinə ən böyük təsiri relyef göstərir.

Dağlıq Qarabağdakı aşağı yüksəklikli dağlar taktiki və əməliyyat-taktiki əhəmiyyətli təbii sədlər təşkil edir. Onlar əksər hallarda relyefin yumşaq formaları ilə fərqlənirlər. Oralarda çox rahat keçidlər, dərələr və çuxurlar olur. Bu dağlardan

demək olar ki, yaxşı istifadə olunur. Burada nisbətən inkişaf etmiş yol şəbəkəsi vardır. Bütün bunlar aşağı yüksəklikli dağlıq rayonlarda yüksək təpələ hücum əməliyyatları aparmaq, bütün növlərdə döyüş texnikası tətbiq etmək imkanı verir.

Orta yüksəklikli dağlar əməliyyat-strateji əhəmiyyətli təbii maneələrdən ibarətdir. Bu dağların çoxu dik, əksər hallarda əhali yaşayan yamaclardan ibarətdir.

Aşırımlar qışda hərəkət üçün çətin keçiləndir, orta yüksəklikli dağ rayonlarında qoşunların

manevri məhduddur, yoldan kənarında texnikanın tətbiqi çətin olur. Belə rayonlarda fəaliyyət şəxsi heyətin, döyüş texnikasının və silahların diqqətlə hazırlanmasını tələb edir.

Qoşunlar üçün ən çox çətin keçilə bilən yüksək dağlıq rayonlarıdır. Buralarda qayalı qılıclar əksəriyyət təşkil edir. Yüksək dağlarda yamacların dikliyi yollardan kənarında qoşunların hərəkətini istisna edir. Yüksək dağlarda yollar azdır. Böyük yüksəkliklərə qalxdıqca onların keyfiyyəti olduqca pisləşir. Olan yollar ensiz və əyri, kəskin döngəli, serpantinli, dik yoxuşlu və enişli olur. Havanın böyük seyrəkliyi şəxsi heyətin döyüş qabiliyyətinə və texnikanın, silahların imkanlarına mənfi təsir göstərir. Dağlarda marş vaxtı qoşunların fəaliyyət xarakterinə həm hücumda, həm də müdafiədə yerin torpaq qatı mühüm təsir göstərir. Dağ ərazisində bərk torpaqlar qayalıqlar və yarımqayalıqlar xüsusi qrup təşkil edir.

Sürətli, axınlı, dik sahilli, kandarlı, yaxud dibi daşlı, ensiz dərələri olan çoxsaylı çaylar hücum edən qoşunlar üçün çətin keçilən olur. Dağ çaylarının axın sürəti, adətən 3-5 m/san və daha çox olur. Orta yüksəklikli və yüksək dağlıq rayonlarda döyüş fəaliyyəti aparmaq üçün ən çox dərələr, dağ yaylaları, dayaz çayların yataqları, aşırımlar və maili dağ yamacları əlverişlidir. Ərazinin bu sahələri öz həcmi ilə məhduddur və biri-birindən çətin keçilən dağ silsilələri, dağ dərələri və başqa maneələrlə ayrılmış olur, bu da şübhəsiz ki, döyüş fəaliyyətinin genişlənməsini məhdudlaşdıracaq, qoşun növləri və xüsusi qoşun birləşmələrinin və hissələrinin döyüş tətbiqini mürəkkəbləşdirəcək. Dağlıq Qarabağda dağ çayları üzərindəki körpülər, əsasən, iki növ olur: sayca az, lakin lazımı miqdarda möhkəm daş, həmçinin dəmirbeton körpülər, davamsız, asan dağıdılan taxta körpülər. Dağ çayları, adətən, dayaz və su az olanda ayaqla keçilən olur, lakin dağlarda bərk, leysan xarakterli yağışlarda az sulu çaylar sürətli coşqun axınına çevrilir.

Küləklərin xarakteri və istiqaməti də müxtəlifdir: ən xarakterik yerli küləklərdir, onlar gündüz dərələrdən zirvələrə, gecələr isə əksinə, dağlardan dərələrə əsir. Dağ sahələrinin bitkiləri də öz müxtəlifliyi ilə sıx meşə sahələri, zəif, quruluğa

davamlı, yayın ortasında yanıb quruyan, susuz dağ yaylarında tikanlı keçilməyən kolluqlarla fərqlənir. Beləliklə, yaşıllıq düşmənlər qoşunları üçün örtük olmaqla onların gizli hərəkətinə imkan yaradacaq.

Bütün bu göstərilən çətinliklər dağ sahəsinin çətin keçilməsi və orada hərbi texniki böyük qüvvələrin istifadəsinin mümkün olmaması təsəvvürünü yaradır. Lakin həqiqətdə bu belə deyil.

1991-1994-cü illərdə Dağlıq Qarabağda aparılan döyüşlərin təcrübəsi göstərdi ki, çətin keçilən ərazi şəraitində cəsarətli ötüb keçmələrlə keçilməyən hesab olunan istiqamətləri aşmaq və alınmaz görünən mövqeləri götürmək olar. Bəzi rayonların çətin keçilməsi, həmçinin ərazinin çox dərə-təpəli olması arası kəsilməyən cəbhələrin təşkilinə imkan vermir və həmişə zəif hissələrin tutduğu, yaxud yalnız müşahidə olunan sahələr qalır. Kəsik-kəsik yerləşmələr ötüb keçmələr və dövrələmələr tətbiq etmək imkanı və onlara əks fəaliyyət zərurəti yaradır. Ayrı-ayrı komanda yüksəkliklərinin və dağ sıralarının böyük üstünlüyü qoşunları onları əldə etməyə vadar edir. Belə əsas mövqelərin hücum edən hissələrlə tutulması müdafiənin dayanıqlığını pozur, buna görə onların saxlanması müdafiədə olanların əsas tapşırıqlarından biridir.

Lakin tam və böyük uğuru, yüksəkliklər, dağ sıraları və vadilər üzrə öz aralarında sıx əlaqələnməmiş iri qüvvələrin birləşdirilmiş fəaliyyəti, əgər ərazi imkan verirsə, külli miqdarda tankların və zirehli maşın xətlərinin geniş və bacarıqla tətbiqi, dağ təbiətini və dağlarda döyüş fəaliyyətini yaxşı bilən komandirlərin idarəçiliyi nəzərə alınaraq təmin oluna bilər.

Yüksəkliklərin nizamsız düzümü, dağ sıralarının və onların qollarının yerləşmə mürəkkəbliyi səmtləşmə üçün çətinliklər yaradır, ərazinin diqqətlə kəşfini tələb edir. Xəritədə daim düzəlişlər və dəqiqləşmələr etmək, təcrübəli bələdçilər tələb olunur.

Döyüş düzülüşü xəttinin eni dağlarda düzənlik ərazidəki düzülüşlərdən bir qədər fərqlənir. Ərazi nə qədər keçilə bilən olsa, cəbhə o qədər ensiz, döyüş düzülüşünün quruluşu bir o qədər dərin olmalıdır və yaxud əksinə, ərazi nə qədər az keçilən

ləndirsə, döyüş düzülüşünün xətti geniş, quruluşun dərinliyi az olmalıdır. Bütün şəraitlərdə döyüş düzülüşünün dərinliyi ikinci eşelonların və ehtiyatların azad manevrini təmin etməlidir.

Dağlarda ehtiyatların ayrılması zəruridir.

Açıq cinahların olması, qəfildən hücum, dövrələmək və ötüb keçmək imkanları nəinki ümumi ehtiyatların, həm də xüsusi ehtiyatların ayrılmasını tələb edir. Ehtiyata, adətən, bütün qüvvələrin altında-bir hissəsi ayrılır. Birlik və birləşmə ehtiyatlarının mütəhərrik olması daha faydalıdır. Onlar vəziyyətdən, cəbhənin enindən və manevr etmək imkanlarından asılı olaraq bir, yaxud iki qrupda ola bilərlər. Tətbiq edilmiş ehtiyat bərpa olunmalıdır.

Tankların fəaliyyət göstərə biləcəyi rayonlarda tank ehtiyatının ayrılması zəruridir.

Dağlarda döyüş çox vaxt ayrı-ayrı hissələrə bölünür bu, qoşunlardan və komandirlərdən, bölmənin, yaxud birləşmənin ümumi məqsədə çatması üçün qətilik, təşəbbüskarlıq və cürətli fəaliyyət tələb edir. Dağlarda döyüş qoşunlardan yüksək fəallıq, manevrlilik və çeviklik tələb edir. Ayrı-ayrı döyüşlərin aparılmasında xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, dağlarda təbii maneələrin qüvvəsinə baxmayaraq, hücum, döyüş aparmağın ən güclü formasıdır. Dağ ərazisində döyüş aparanda, hücum edən qoşunlar, müdafiədə olan qoşunlar üzərində qəti üstünlüyə malik olurlar. Dağlarda elə yüksəklik və dağ keçidi yoxdur ki, onu ötüb keçmək mümkün olmasın. Məhz bu, düşməni cinahdan ötüb keçmək imkanı, hücumdakı qoşunlara üstünlük verir, müdafiədəki mövqelərin qüvvələrini isə zəiflədir. Onları öndən həmlə ilə almaq ağılsızlıq olar.

Düşmənin döyüş düzülüşündəki hər bir tutulmamış, yaxud zəif tutulmuş aralıq, gizlilik üçün rahat olan hər bir yol və çətin keçilə bilən cığır, düşmənin cinahına, yaxud arxasına çıxarırsa, onu dövrələməkdə, ötüb keçməkdə və mühasirəyə almaqda və düşmənin yerləşdiyi mövqeyə soxulmaq üçün istifadə olunmalıdır.

Lakin yadda saxlamaq lazımdır ki, böyük uğur əldə etmək üçün ötüb keçmələr düşmənin geriyyəyə çəkilmə yollarını kəsmək məqsədilə olmalı, cinahdan və ya arxadan taktiki həmlə olmamalıdır,

çünki düşmənin qüvvələri lazımı qədər olanda dağ mövqeləri hətta arxadan da güclü müqavimət göstərmək imkanı verir.

Dağlarda əsas zərbə istiqamətini seçəndə, ərazi şəraitlərini və düşmənin arxasındakı təbii maneələri nəzərə almaq lazımdır. Əgər onlar mühasirədəki hissələrin geri çəkilməsini çətinləşdirirsə (məsələn, dar dərə, çətin keçilən aşırım), orada düşmənin mühasirəsi və məhv edilməsi daha güman ediləndir. Beləliklə, dağlarda hücumda yandan ötüb keçmək, eyni zamanda cəbhəni cəmləşdirmək və cinahların birində dövrələmək manevrin əsas növüdür.

Müdafiə haqqında məsələyə keçərkən, hər şeydən əvvəl, alman hərbi nəzəriyyəçisi - Klayzevzin fikrini göstərək: «Biz təsdiq və sübut olunmuş hesab edirik ki, dağlar, ümumiyyətlə, həm taktika, həm də strategiya cəhətdən müdafiə üçün əlverişli deyil, müdafiə deyiləndə qəti müdafiəni anlayırıq ki, onun da nəticələrindən ölkəyə sahib olmaq, ya da onu itirmək asılıdır». Lakin ayındır ki, müharibə vaxtı bir tərəfin dağlarda hücumu, o biri tərəfin müdafiəsini əmələ gətirəcək. Bəs dağlarda müdafiə necə olmalıdır?

Dağlarda müdafiə, dağ ərazisinin özünün, bəzən olduqca qüvvəli mövqenin əlverişliliyinə istinad edərək, nəinki dairəvi və inadlı, həmçinin fəal olmalıdır.

Müdafiədə olanlar öz əsas tapşırıqlarını, yaxşı hazırlanmış mühəndis maneələri zolağının köməyi ilə və əla təşkil edilmiş atəş sisteminə arxalanaraq (bu düzənlikdə olandan xeyli çətindir) dik yamaqlarla hücum edən düşməni yorub əldən salmaq və sonra qəti əks-həmlə ilə onu mühasirəyə alıb məhv etmək kimi müəyyənləşdirməməlidirlər.

Ötüb keçənin özünü ötüb keçmək və məhv etmək prinsipi dağlarda müdafiənin əsas prinsipi olmalıdır. Uğurlu əks-həmlə zamanı müdafiədə olan qəti hücumla keçməlidir.

Dağ tipli yaşayış məntəqələrindəki möhkəm daş binalar, daş divarlar yaxşı təbii mövqelərin qovşaqlarında yerləşəndə əla dayaq məntəqəsinə çevrilir. Su, ərzaq və döyüş sursatı olanda isə onlar uzunmüddətli müdafiə sisteminə daxil edilə bilər. Ümumi müdafiə sistemindən ayrı olan ya-

şayış məntəqələrinin taktiki əhəmiyyəti yoxdur, çünki onları asanlıqla ötüb keçmək və blokadaya (mühasirəyə) almaq olar.

NƏTİCƏ

Dağlıq ərazidə əməliyyatların aparılması uğurlu nəticələrin əldə olunması üsulları həmişə hərbi mütəxəssislərin nəzər-diqqətində olan məsələlərdən biridir. Günümüzdə bu məsələ üzərində təcrübələrə əsaslanaraq araşdırmalar aparılır. Yaxın keçmişdə qoşunlarımızın məhz dağlıq ərazilərdə aparılan əməliyyatların iştirakçısı olduğunu və bu əməliyyatlarda kifayət qədər problemlərlə qarşılaşdıqlarını nəzərə alsaq, problemin öz aktuallığını saxladığını görürük.

Dağlarda hücumun təşkilində komandirlər diqqəti ərazinin öyrənilməsinə verməlidir, çünki bu, qüvvələrin tətbiqində əməliyyatların düzgün planlanması, aparılması, düşmənin darmadağın edilməsi üsullarına və ardıcılığına həlledici təsir göstərir.

İqlim və hava şərtlərini nəzərə almaq vacib elementlərdən biridir çünki, əməliyyatların planlanmasında böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Dağlarda əməliyyatı uğurlu aparmaq üçün hücumda dəqiq kəşfiyyatdan, ciddi hazırlıqdan, düşmənin zəif tərəflərini aşkar edəndən və mühafizə təmin olunandan, cinahları ötəndən sonra irəli getmək olar. Düşmən müdafiəsini yaranda yalnız irəli hərəkətlə kifayətlənmək olmaz, sağa və sola öz fəaliyyətini genişləndirmək lazımdır. Düşməndən ərazi tutaraq möhkəmlənmək, yeni yerdə mövqe tutmaq, xüsusən, gecə möhkəm döyüş mühafizəsi təşkil etmək, geriyyə çəkilməni kəşf etmək üçün ciddi dəstə göndərmək lazımdır. Müdafiə mövqeyi tutanda, onu passiv müdafiə kimi yox, aktiv müdafiə kimi hazırlamaq lazımdır. Əks-həmlə prosesi ilə öz bölmələrini hücumu hazırlamaq lazımdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Xüsusi şəraitlərdə qoşunların döyüş fəaliyyəti. Bakı, 2005
2. Dağ şəraitlərində döyüş fəaliyyətinin aparıl-

ması üzrə təlimat. Bakı, 2011

3. Motoatıcı bölmələrin dağlarda fəaliyyəti. Bakı, 2004

4. Тактика действий соединений и частей в горных районах. Москва, 1985.

РЕЗЮМЕ

ГОРНАЯ МЕСТНОСТЬ И ЕГО ХАРАКТЕРИСТИКА, КЛИМАТИЧЕСКИЕ, ПОГОДНЫЕ УСЛОВИЯ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ВЕДЕНИЕ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ

С. НИФТАЛИЕВ

В данной статье описывается горная местность и его характеристика, климатические, погодные условия и их влияние на ведение боевых действий.

А также рассматривается влияние климатических и погодных условий в горной местности на боевые действия войск и их непосредственное применение.

SUMMARY

MOUNTAINOUS AREAS AND THEIR FEATURES, CLIMATE AND WEATHER CONDITION AND THEIR INFLUENCE ON OPERATING THE BATTLE

S. NIFTALIYEV

In the article it has been dealt with mountainous areas and their features, climate and weather condition and their influence on operating the battle.

At the same time it has been dealt with the influence on the battle activity of the weather and climate condition to the troops and directly to the application.

QIŞ ŞƏRAƏTİNDƏ HÜCUMUN HAZIRLANMASI VƏ APARILMASI

Mayor Elmar ƏLİYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: dərin qar, soyuq hava, qar ucqunu.

Ключевые слова: глубокий снег, холодная погода, лавина.

Keywords: deep snow, cold weather, avalanche.

e-mail Elmar Əliyev.@mail.ru

baxımdan maskalanma üçün xüsusi tədbirlərin alınması zəruridir. Bunun qarşılığında ərazi dəyişdirilir, bu işə qarşı tərəfi aldatmağı asanlaşdırır.

QALIN QAR VƏ ŞİDDƏTLİ SOYUQLARDA HƏRƏKƏT

Qış şərtləri termini tez-tez istifadə olunan və çətin canlandırılan bir termindir. Qış şərtləri soyuq və qarlı hava (quru ayaz) ya da yumşaq qarlı hava mənasına gələ bilər. Soyuq, qar, nəm, qaranlıq və külək çətinlikləri artırır.

Qalın qar və soyuq hava, hərəkətə həm müsbət həm də mənfi istiqamətdə təsir edir. Buz tutmuş çay və göllərin üzərindən hərəkət üçün istifadə edilməsi, maskalanmanın olması, düşmən silahlarının təsirinin azalması kimi üstünlükləri olan qalın qar və şiddətli soyuqların mənfi cəhətləri daha çoxdur. Hərəkət qabiliyyətinin azalması, ərazinin kələ-kötür bilinməsi, yarpaqsız meşələrdə təbii maskalanmanın azalması, izlərin müəyyən edilməsinin asanlaşması əlavə avadanlıq və təminat üçün çətinliklər əsas nümunələri təşkil etməkdədir. Soyuq havanın külək ilə birləşməsinin bədən üzərindəki təsiri təhlükəni daha da artırır. Bununla da çox soyuq bölgələrdə ehtiyacın təmini, tədarükü, nəqliyyatı və hətta təxliyyəsi çox çətin hala gəlir.

Soyuq və şaxtalı günlərdə hərəkətə təsir edən faktorlar aşağıdakılardır:

Qar örtüyü, birliklərin maskalanması, davamlı təminatı və təxliyyə fəaliyyətlərinin icrası kimi bir çox fəaliyyətləri nisbətən məhdudlaşdırır. Bu

Qar örtüyü ümumiyyətlə bütün silahların təsirini azaldır. Həddindən artıq soyuq şəraitlərdə bioloji və kimyəvi silahların təsirləri azalarkən nüvə silahlarının təsirləri artdığı kimi, zəif istilikdə kimyəvi maddənin təsiri azalır.

Şiddətli soyuq, insanlar üzərində sanki narkotik təsir yaradır, silah və vəsaitlərə qulluq ehtiyacını artırır və qulluğun daha çətin şərtlərdə edilməsinə səbəb olur. Bu səbəblərdən də hərəkətə təsir edərək onu zəiflədir. Şiddətli soyuq uyğun geyim, təchizat, sığınacaq ehtiyaclarını artırır. Lazımı tədbirlər alınarsa şiddətli soyuğun təsirləri qismən zəifləyə bilər.

Ani hava dəyişiklikləri, ani donmalar, qar fırtınaları, güclü küləklər, sıx dumanlar şəklində ortaya çıxaraq hərəkətə mənfi təsir edir. Bununla birlikdə, ani hava dəyişiklikləri haqqında əvvəlcədən məlumat alınarsa onun hərəkətə edəcəyi təsirlər azaldıla bilər. Bunun üçün də yaxşı hava məlumatına ehtiyac vardır.

Gündüz-gecə istilik və işıq fərqlilikləri, gündüzün qısa və gecələrin uzun olması, aydınlıqda iş və əməliyyatın zamanını azaldır. Hərəkət gündüz icra edildiyində, işıqlıq müddətinin az olması və istilik artımı səbəbiylə qar örtüyü daha yumşaq olacağından, piyada birliklərin tırtıllı vasitələrilə hərəkəti çətinləşir. Hərəkət gecə icra edildiyində isə, qaranlıq müddətinin daha uzun olması və gündüz yumşalmış olan qar örtüyünün donaraq sərtləşməsi, birliklər üçün zaman məh-

dudiyəti yaradarkən piyada birliklərin hərəkət sürətini artırır, qarüstü zəncirli vasitələrin hərəkət qabiliyyətini artırarkən təkərli vasitələrin hərəkət təhlükəsizliyini azaldır. Bununla birlikdə qar örtüyündə əks olunan işıq səbəbiylə gecəgörmə cihazlarının fəaliyyəti artarkən, batareyaların istifadə müddətləri azalır.

Buz örtüyü, çayların, göl və bataqlıqların donması, hərəkət və təminatı asanlaşdırır. Yazda maneə təşkil edən axar və durğun sular qışda donduqda irəliləmə istiqamətlərilə təminat və əlaqə yolları kimi istifadə edilir. Hərəkət əsnasında çay və göl kimi su kütlələrinin üzərindən keçərkən mövcud təbii buz təbəqəsi istifadə edilə bilər və ya bir buz təbəqəsi ilə örtülü su kütləsinin üzərinə təbəqələr halında su tökərək, süni buz körpüsü yaradıla bilər. Süni üsulla buz körpüsü inşasında diqqət ediləcək əhəmiyyətli bir xüsusiyyət var-bir inci qat tam donmadan ikinci qat üçün su tökülməməlidir. Aşağı temperaturalarda buzun qalınlığı çox artır. Şirin sudan ibarət olan buz, eyni qalınlıqdakı dəniz buzundan iki qat güclüdür. Dəniz buzunu zaman keçdikcə qalınlaşır. Hər hansı buzlu bir yolun istifadə edilməsindən əvvəl buz qalınlığına nəzarət edilməlidir.

Fəsil dəyişiklikləri, yazda qar və buzların əriməsi, su üzərindən yolları və bataqlıqlardakı buz təbəqəsini zəiflədir və mövcud yolları keçilməz hala gətirə bilər. Torpağın xüsusiyyətinə görə bölgədə 50 sm. dərinliyə qədər boşalma ehtimalı var. Bu faktorlar böyük ölçüdə hərəkəti yavaşladır və çətinləşdirir. Birlik və vasitələr güclü qardan əvvəl ərazidə asanlıqla hərəkət edə bilər. Bununla yanaşı, bəzi hallarda tez yağın qar, torpağı təcrid edərək qış aylarına qədər onun donmasına mane olur. Bu şərtlər, ərazidəki hərəkət qabiliyyətini məhdudlaşdırır.

Qış şərtləri

Antenlərin həssaslığı, optik şüşələrdəki buxar və buz, anten və filtrlərdəki buzlanma səbəbilə kəşfiyyət fəaliyyətlərinə çətinliklər yaradır. Soyuq hava mühitində kəşfiyyət fəaliyyətlərini planlaşdırarkən aşağıdakılara diqqət yetirilməlidir:

Təminat

Soyuq iqlim şəraitində hərəkət edəcək birliklər

hərəkətə hazırlanarkən, şəxsi heyət əvvəlcədən həyati vacib əmlak ilə daha yüksək səviyyədə təminat edilməlidir. Əvvəlcədən təyin olunmuş hərbi əmlak lazım olan vəsaitlər, ehtiyat təchizat, yağlar, filtrlər və digər vəsaitlərdir. Şəxsi heyət üçün donmaya, ayaq donmasına və gözə qara düşməyə korluq, istiqamət itirmək və dondurucu soyuğa qarşı daha həssas bir ehtiyac siyahısı hazırlanır.

Qış aylarında gündüzün qısa olması, qarlı örtülü ərazidə hərəkət və maskalanmadan istifadənin əlverişli olduğu üçün, hərəkət və təminatın böyük qisminin parlaq havadan və ay işığından faydalanaraq gecə həyata keçirilməsi daha məqsəduyğundur. Bu aylarda hərəkət istiqamətini tapmaq çətinləşdiyi üçün müəyyən cihazlardan istifadə olunur.

Mövqələrin hazırlanması, maneələrin yaradılması, silah və cihazlara qulluq edilməsi, birliklərin piyada hərəkətləri şiddətli soyuqlarda normal vəziyyətdə olduğundan 5 qat çoxalır.

Qalın qar və şiddətli soyuqlarda aparılan döyüşlərdə birliklər üçün xüsusi avadanlıq və təchizata böyük ehtiyac vardır.

Soyuğun hərəkətə təsirləri

İcra ediləcək əməliyyatdan əvvəl lazım olan hesablamalar aparılmalıdır. Ayrıca vasitələrin zəncirtaxma ehtiyacları da aşağıda göstərilmişdir.

Qarda şinlərə zəncirin taxılması:

- 8 sm-ə qədər zəncir taxılmır;
- 8-15 sm-də yalnız arxa təkərlərə (ön peredoklu texnikalar üçün)
- 15-46 sm-də ön və arxa təkərlərə;
- 46 sm-dən çox olarsa qar təmizləyiciyə ehtiyac vardır.

Əməliyyatın miqyası və manevri. Qalın qar və şiddətli soyuqlarda birliklərin xüsusi geyimlərə və isidilmiş sığınacaqlara ehtiyacı vardır. Donaraq ziyanə məruz qalacaq vəsait və təminat maddələri soyuğa qarşı mühafizə edilir. Silahlar və vasitələr xüsusi yağlarla yağlanır. Təkərli vasitələr öncə bölgələrdə təsis edilən yollarda istifadə edilə bilər. Qarla örtülü və ya palçıqlı ərazidə hərəkət üçün, əraziyə təzyiqlə az olan tam tırtıllı vasitələrdən istifadə edirlər. Hərəkət qar və buz örtüyündən, çox şiddətli soyuqdan, havadakı ani dəyişikliklərdən və mövsümdən mövsümə keçidən təsirlənir. Qış şərtləri bütün vəzifələrin icrası

üçün zəruri vaxt ehtiyacını artırır.

Şiddətli soyuq taborun döyüş əməliyyatına olduqca təsir edir. Xüsusi optik sistemlərin işinə qarlı və soyuq hava gücü azaldaraq, mənfi şəkildə təsir edir, silahların mənzil qısalması baş verir.

Hava şərtlərindən təsirli bir şəkildə faydalanmaq basqın şəklində ediləcək hücumlar üçün fürsət yaradır. Bununla birlikdə pis hava şərtlərində edilən hücumlarda hərəkət, hava dəstəyindən faydalanmanı məhdudlaşdırır, nəzarət və kəşfiyyət çətinliklərini artırır. İmkan daxilində hücumlar müşahidə imkanı verən, birliklərin nəzarət altında saxlanılmasını asanlaşdıran və normal olaraq daha az qar tutan silsilə boyunca edilməlidir. Qalın qarlı örtülü bölgələrdə, hücum nisbətən müdafiə asanlaşır, hücum edən hərəkət qabiliyyətini məhdudlaşacağı üçün buzların ərimə mövsümü müdafiə olunan tərəf üçün çox uyğundur. Qar qalın olan yerlərdəki müdafiə mövqeləri düşmən atəşinin təsirlərindən daha az zərər görür. Müdafiə mövqelərinin qarın az və ya düşmənin asanlıqla keçə biləcəyi bölgələrində aldatmağa xüsusi bir diqqət göstərilmək sürətiylə maneələrlə möhkəmlətmə aparılır. Müdafiə mövqelərinin təhlükəsizliyi üçün güclü maskalanmaya ehtiyac vardır. Xüsusi örtü və aldatma tədbirləri təşkil olunmalıdır.

QIŞDA HÜCUM

Dağlarda qış şəraitində döyüş fəaliyyəti müəyyən çətinliklərlə əlaqədardır, lakin buna baxmayaraq, belə əməliyyatlar keçmişdə keçirildiyi kimi, şübhəsiz ki, indi də ola bilər.

1992-1994-cü illərdə Dağlıq Qarabağ müharibəsinin tarixində dağlarda qışda hücumda dair bir sıra uğurlu misallar məlumdur (Goranboy, Kəlbəcər və Füzuli istiqamətlərində keçirilən hücumlar). Bir misal nəzərdən keçirək.

1994-cü ilin yanvarında, sərt qışın ortalarında bizim qoşunlar tərəfindən Kəlbəcər istiqamətində aparılan hücum əməliyyatı nəticəsində Ömər aşırımının və Susuzluğun tutulması ermənilər üçün gözlənilməz oldu.

Bizim qoşunların həmlə qrupları və ayrı-ayrı könüllü dəstələr ermənilərin mövqelərinə qəfil-dən elə sürətlə hücum etdilər ki, düşmən heç bir mütəşəkkil müqavimət göstərə bilmədi. Erməni

qoşunları texnika və silahlarını ataraq tələsik əsas bazalarına – Yanşaq-Binə istiqamətinə geri çəkildilər. Lakin bizim qoşunların həmlə qrupları bu istiqamətdə qar çovğunu kimi daha ciddi maneə ilə rastlaşdılar. Çovğunda, 20°C şaxtada qar gözləri tutur, geyimi islanmış, ayaqqabıları dağılmış vəziyyətdə şəxsi heyət böyük qüvvə sərf edərək, qarı təmizləməklə sutkada 1-3 km irəliləyə bildi.

Dağlarda qış çox qarlı olur, sərt qış küləkləri güclü əsir və bəzən çovğuna çevrilir. Dərələrdə, vadilərdə qarın dərinliyi bir neçə metrə çatır və hücumda ən ciddi maneəyə çevirilir.

Hücumda dağın soyuq və qarlı təsirli rol oynayır. Aşağı hava temperaturu qoşunları donmadan və soyuqdəymə xəstəliklərindən qorumağı tələb edir. Çoxlu qar, qoşunların onsuz da az olan yollarla hərəkətinə mane olur. Belə şəraitdə qoşunların öndən hücumu böyük çətinliklərlə müşayiət olunur.

Müvəffəqiyyətin zəruri şərti olan qəfilliyi gecə dumanda, qar yağanda və boranlı havada fəaliyyətdə əldə etmək olar.

Qış vaxtı hücumda ərazi kəşfi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əsas tapşırıqlarından əlavə, kəşfiyyət yollarında və onlardan kənarında qarın qalınlığını və onun sıxlığını öyrənməlidir. 1993-cü ildə bizim qoşunların Fərrux dağında fəaliyyətinin təsviri bu çətinliklərin əyani göstəricisidir. Onları əvvəlcədən görmək və öz fəaliyyətini elə qurmaq lazımdır ki, qoşunlar hücum üçün çıxış vəziyyətində döyüş qabiliyyətli olsunlar:

1. Çıxış vəziyyətində qalma vaxtı minimuma kimi qısaltılmalıdır.

2. Müdafiədəki düşməne yaxınlaşmaq və hücum hazırlaşma vaxtı dağların qarlı örtülməsi ilə əlaqədar yaranan çətinliklərə görə artırılmalıdır.

3. Qarda hərəkət etmək üçün şəxsi heyət xüsusi qar ayaqqabıları ilə təmin edilməlidir. Belə ayaqqabılar, xüsusilə qarlı örtülü yamaclarda hərəkət etmək üçün vacibdir.

Qar üzərində hərəkətin çətinliyini nəzərə alaraq həmlə xətti mümkün qədər düşməne yaxın seçilir.

Qar qatı texnikanın və artilleriya bölmələrinin hərəkətini çətinləşdirir. Belə şəraitdə kiçik çaplı (60 mm və 82 mm) minaatanların, həmçinin

TƏİR “Faqot”, DTQ-9-un əhəmiyyəti artır.

Tankların və PDM-in piyada ilə ümumi həmlədə iştirakı xeyli məhdudlaşır. Onlar yamaclarda və təpələrdə qar qatı az olanda, həmçinin ayrı-ayrı hədəfləri ön xətdə və yaxın dərinlikdə düzünə tuşlamaqla məhv etmək üçün istifadə oluna bilər.

Düşmən müdafiəsinin ön xəttini yaranda və aşırımları əldə edəndə tanklardan və PDM-lərdən zirehli qruplar yaradıla bilər.

Düşmənin UAN və UTAN-nını darmadağın etmək üçün tank əleyhinə idarə edilən raket qurğuları tətbiq edilir.

Qışda dağlarda hücumda briqadanın (taburun) döyüş düzülüşü daha dərin, adətən, iki eşelonlu, ümumqoşun ehtiyatı ayrılmaqla qurulur.

Briqadanın döyüş düzülüşünün tərkibinə ötüb-keçən dəstələr və taktiki hava desantı daxil edilir və reydlə də təyin oluna bilər.

Yandan ötüb-keçən dəstələr, adətən, motoatıcı dəstələr, mühəndis istehkam bölmələri minaatlarla, tank əleyhinə idarə edilən raketlərlə, bəzən kimya bölmələri ilə gücləndirilir.

Yandan ötüb-keçən dəstələr əsas qüvvələrin hücumu başlaması ilə, yaxud onların hücumundan qabaq fəaliyyətə başlayırlar. Sürətli və qətiyyətli hərəkətlərlə düşmənin döyüş düzülüşlərindəki aralıqlardan və açıq cinahlardan istifadə edərək, bu dəstələr arxadan və cinahlardan zərbələrlə birinci eşelon bölmələrinə düşməni məhv etməkdə kömək edirlər.

Dərinlikdə hücumun inkişafı gedişində birinci eşelon taborlarının əsas fəaliyyət üsulu dayaq məntəqələrini və düşmənin müdafiə qovşaqlarını dövrələmək, yandan keçmək və onların cinahlardan və arxadan ötüb-keçən reydlərlə qarşılaşmaqla fəaliyyətdir.

Çovğun başlananda və qar düşəndə əsas diqqət tutulmuş sədlərin möhkəmlənməsinə, şəxsi heyətin qızınmasının təşkilinə verilir.

Maddi vasitələrin fasiləsiz çatdırılması, yaralı və xəstələrin təxliyyəsi üçün heyvan nəqliyyatlarından istifadə edilməli, hər bölmədə xüsusi düzəldilmiş yük xizəkləri olmalıdır.

Çeçenistanda döyüşlərin aparılması təcrübəsi bizi manqalarla döyüşdə ənənəvi zəncirvari açılışla hücum etməkdən çəkinməyə çağırır. Manqa “üçlüklərə” bölünməklə daha effektiv fəaliyyət

göstərir. Belə “üçlük” pulemyotçu, baş atıcı və snayper manqanın ümumi sistemində fəaliyyət göstərən piyada taqımının əsgərləri öz yoldaşlarının döyüş meydanında hərəkətini daha effektiv təmin edə və düşməni uzaqdan məhv edə bilər.

Əfqanıstan, Dağlıq Qarabağ və Çeçenistandakı döyüş fəaliyyətləri göstərir ki, bölmələrin (tabor, bölük) taktiki qruplarla fəaliyyəti daha əlverişlidir və bunlara aşağıdakılar daxil edilməlidir:

- artilleriya batareyası;
- mühəndis-istehkam, kimya bölmələri (odsacan);
- zenit-raket batareyası;
- tank əleyhinə taqım.

QIŞDA DAĞ MARŞININ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Azərbaycanın dağlıq rayonları bəzən çox soyuq və qarlı olması ilə fərqlənir. Qar, çovğun və boranlarla müşayiət olunan, hətta temperatur çox da aşağı olmayanda belə, şiddətli və dondurucu küləklər adi şaxtalı şəraitlərdən daha tez özünü göstərir.

Qışda marşın təşkilində bölmə komandirləri şəxsi heyəti, döyüş və başqa texnikanı xüsusi diqqətlə hazırlayırlar.

Qarlı və buz bağlamış yollarla hərəkət qabiliyyətini yüksəltmək üçün zirehli transportyorlar (avtomobillər) sürüşmə əleyhinə zəncirlərlə təmin edilir. Maşınların bortunda quru qum ehtiyatı yaradılır.

Marşın gedişində şəxsi heyətin vəziyyətinə ciddi nəzarət qoyulur və dondurmanın qarşısını almaq üçün tədbirlər görülür. Dincəlmə küləkdən qorunan yerlərdə təyin olunur. Gündüzlər və gecə mülayim havada çəkmələr uzunboğaz çəkmələrlə (ayaqqabılarla) əvəz edilir və quru halda saxlanılır.

Qar örtüyünün qalınlığı bəzi yerlərdə çox olur, dağ dərələri və keçidlər qarla örtülür, boran nəticəsində qar örtüyü 1 metrə çatır. Belə şəraitdə hərəkət etmək çox çətinləşir.

Əsgərləri iri qar çarıqları ilə təmin etmək lazımdır. Keçidləri tapdayıb bərkitmək üçün taqımın yarısı və ya hər 3-4 km-dən bir dəyişdirilən bir taqım belə çarıqlarla təmin olunmalıdır. Öndə gədən bu bölmələrin yükləri yüngülləşdirilir.

Hər təhlükəli sahəni keçəndə əsgərin belinə kəndir (20-25 m uzunluğunda rəngli kəndir) bağ-

lanır. Əsgər qar uçqununa düşəndə, adətən kəndirin bir hissəsi qarın üstündə qalır. Bu, qar altında qalanı tapmağı asanlaşdırır.

Müşahidə postlarına təyin olunmuş əsgərlər (çavuşlar) hər hərbi qulluqçunun təhlükəli sahəni keçməsinə izləməli, qar uçqunu başlayanda “Uçqun” signalı verməli və uçqunu gözdən qaçırmamalı, uçquna düşənlərin və qar kütləsinin hərəkəti dayanan yerləri qeyd etməlidirlər.

Uçqun qurtarandan sonra dərhal xilasetmə işləri təşkil olunur və bunun üçün böyük (tağım) komandiri xilasetmə komandası təyin edilir.

Axtarışlar qar səthinə diqqətlə baxmaq və əl ilə yoxlamaqla aparılır. Əgər baxmaq və əl ilə yoxlamaqla zərərçəkənləri aşkar etmək mümkün olmasa, onda bir-birindən 3-5 m məsafədə köndələn tranşeylər qazılır və tranşeylərin divarları uzun şüvüllərlə yoxlanılır. Xilasetmə işləri zərərçəkənlər tapılana kimi davam etdirilir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, qar altında qalan adam 3-4 sutka yaşaya bilir.

Yoxuşda qar çarıqları ilə addımlayarkən ayağı elə qoymaq lazımdır ki, qarda daima pilləciklər əmələ gəlsin. Dik enişlərdə də eyni cür etmək lazımdır.

Külək qarşından əsəndə və boranda hər bölmədə qabaqda gedən adamları müntəzəm sürətdə dəyişmək lazımdır. Bütün dərəcədə olan komandirlər və tibb heyəti donurma ilə mübarizəyə xüsusi diqqət verməlidirlər. Adamlar isti geyimlə, heyvanlar isə çulla (bürüncəklə) təmin olunmalıdırlar.

Dincəlmələri tez-tez, lakin qısa etmək lazımdır. Hərəkət üçün hesablama məlumatları hazırlayarkən təkcə kəskin yoxuş və enişləri deyil, qalın qar örtüyü olan yerləri keçmək üçün də vaxt əlavə etmək lazımdır.

Çətin keçilən dağ cığırları ilə hərəkət edərkən, xüsusilə, qar boranları vaxtı təhlükəli yerlərdə və yamaclarda (döşlərdə) ip çəkmək lazımdır. Qışda, xüsusilə, dumanda və boranda hər bir bölmədə etibarlı bələdçilər olmalıdır. Bəzən ərazinin səciyyəsi tanınmayan dərəcədə dəyişir. Döngələrdə və təhlükəli yerlərdə mayaklar qoymaq lazımdır.

Yolun və ya cığırın təhlükəli sahələrində əvvəlcə buzu sındırmaq, yarğanın ətrafına kanat çək-

mək lazımdır. Çünki yol çətin olduqca aşağıya yıxılmaq riski də artır. Tez-tez dayanma dondurma təhlükəsini artırır.

NƏTİCƏ

İstifadə edilmiş mənbələrin təhlili göstərir ki, qış şəraitində hücumun hazırlanması və aparılması zamanı müvəffəqiyyətin qazanılması üçün ortaya çoxlu sayda ideyalar çıxarılır. Bu ideyalar qoşunların gələcək döyüş əməliyyatlarına hazırlığı prosesində reallığa çevrilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Xüsusi şəraitlərdə qoşunların döyüş fəaliyyəti. Bakı, 2005
2. KKT 194-5. Bakı, 2004

РЕЗИЮМЕ

ПОДГОТОВКА К НАСТУПЛЕНИЮ И ВЕДЕНИЕ ЕГО В ЗИМНИХ УСЛОВИЯХ Э.АЛИЕВ

Для находящиеся в постоянном развитии Вооруженные Силы Азербайджанской Республики используя боевой опыт армий передовых стран должно увеличить возможность тактики ведения наступления в зимних условиях.

SUMMARY

THE PREPARATION AND THE CARRYING OUT THE ASSAULT IN WINTER CONDITION E. ALIYEV

It is important for carrying out increases of tactical opportunities in winter condition by using modern battle experiments of the developed countries armies and the Armed Forces of the Azerbaijan Republic.

FORTİFİKASIYA QURĞULARININ TƏYİNATI VƏ NÖVLƏRİ

Mayor Mayıl SƏFTƏROV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: fortifikasiya, atəş, səngər, qurğu.

Ключевые слова: фортификация, огневой, окоп, сооружения.

Keywords: fortification, fire, trench, arrangment.

siyyətlərini, quruluşunu və onun elementlərini öyrədən elm isə **fortifikasiya adlanır**.

ÜMUMİ MÜDDƏALAR

Keçmiş müharibələrin təcrübələri göstərir ki, döyüş əməliyyatları apararkən qoşunlar ərazinin əlverişli xüsusiyyətlərindən istifadə etməyə can atırlar. Ərazinin əlverişli xüsusiyyətləri dedikdə, bu ərazidə qoşunların yerləşmə rayonunu və onların hərəkətini düşmən müşahidəsindən gizli saxlamaq, düşmən qoşunlarının yerləşmə rayonunu və onların hərəkətini biz tərəfdən asan müşahidə etmək, qoşunlarımızın asan atəş açmağı üçün və təbii maskalanmasına səmərəli şərait yaratmaq, bununla düşmən qoşunlarının səmərəli atəş açmasını çətinləşdirmək, öz qoşunlarımızın gizli manevr etməsinə yol vermək və düşmən qoşunlarının manevrini çətinləşdirmək kimi başa düşülür.

Bütün tələblərə cavab verən yerin seçilməsi döyüş əməliyyatı vaxtı və düşmənlə qarşı-qarşıya durarkən heç də özünü doğrultmur. Müasir dövrdə qoşunların atəş gücü artdıqca dəqiq silahların meydana çıxması göstərdi ki, ərazinin əlverişli xüsusiyyətləri heç də qoşunların döyüş qabiliyyətini itirməsinin qabağını ala bilməz. Ona görə də ərazinin əlverişli xüsusiyyətlərindən istifadə etməklə yanaşı mövqelərdə və yerləşmə rayonlarında fortifikasiya qurğularının hazırlanmasını daim təkmilləşdirilmək lazımdır. Mühəndis baxımından döyüş üçün ərazinin təkmilləşdirilməsinə ərazinin və ya mövqenin möhkəmləndirilməsi deyilir. Mövqenin möhkəmləndirilməsinin xüsusiyyətlərini, quruluşunu və onun elementlərini öyrədən elm isə **fortifikasiya adlanır**.

Ərazinin möhkəmləndirilməsinə düşmən hərəkətinin səmərəliliyini zəiflədən mühəndis tədbirləri daxildir. Bu tədbirlər düşmən atəşinin, kimyəvi və radiasya şüalanmasının səmərəliliyinin zəiflədilməsi və düşmənin hərəkətini ləngidən mühəndis maneələri sisteminin kompleks müdafiə tapşırıqları kimi yerinə yetirilir.

Ərazinin möhkəmləndirilməsi müxtəlif tarixi dövrlərdə bir məqsədə qulluq etmişdir – öz qoşunlarımız üçün döyüş şəraitini yaxşılaşdırmaq, düşmən qoşunları üçün isə çətinləşdirmək.

Hücumda, müdafiədə və hərəkət zamanı mövqelərin, yerləşmə rayonlarının və idarəetmə məntəqələrinin fortifikasiya qurğularının hazırlanması qoşunlarımız tərəfindən bütün növ silahlardan səmərəli istifadə etməyə, şəxsi heyətin texnika və silahların müasir zərərvermə vasitələrindən qorunmasına şərait yaradır. Bütün qüvvə və vasitədən, ərazinin müdafiə və maskalanma xüsusiyyətlərindən, yerli inşaat materiallarından, mühəndis texnikalarından, partlayıcı maddələrdən, sökülüb-yığılan qurğulardan səmərəli istifadə edərək fortifikasiya qurğuları hazırlanır.

Səhra fortifikasiya qurğuları təyinatına görə, zədələmə vasitələrindən müdafiə dərəcəsinə, hazırlanma şəraitinə və hazırlanmasında istifadə olunan materialına görə aşağıdakılara bölünürlər:

- təyinatına görə;
- zərərvermə vasitələrindən müdafiə dərəcəsinə görə;

– hazırlanma şəraitinə görə;
– hazırlanmasında istifadə olunan materialına görə.

Fortifikasiya qurğuları təyinatına görə bölünür:

– atəş açmaq üçün;
– müşahidə və atəşi idarəetmə üçün;
– şəxsi heyətin qorunması üçün;
– idarəetmə məntəqələri üçün;
– tibb məntəqələri, tibbi-sanitar taborları və çöl hospitalları üçün;
– texnika və maddi-texniki vasitələrin qorunması üçün qurğular.

Atəş açmaq üçün qurğular (atəş qurğuları) – motoatıcı, tank, raket, artilleriya və zenit-artilleriya bölmələrinin silah və döyüş texnikasının yerləşdirilməsi üçün təyin olunmuşdur. Onlar silahların effektiv tətbiqinə imkan yaradaraq, rahat atəş açmasını təmin edir, heyətləri və maddi vasitələri düşmənin məhvetmə vasitələrindən qorunmasını artırır. Döyüş səngərləri bundan əlavə, bölmələrin mövqelərində gizli manevr etmək üçün əlverişli şərait yaradır.

Müşahidə və atəşin idarə edilməsi üçün qurğular – müşahidə, idarəetmə və rabitə vasitələri ilə təchiz olunmuş müşahidəçilərin, bölmə (hissə və birlik) komandirlərinin yerləşməsi üçün təyin olunmuşdur. Bu qurğular komanda-müşahidə məntəqələrinin şəxsi heyətinin qorunmasını, döyüş şəraitində rahat, fasiləsiz müşahidəni və bölmələrin idarə edilməsini təmin edir.

Məhvetmə vasitələrindən bölmələrin şəxsi heyətinin qorunması üçün qurğular, həmçinin onları soyuqdan və pis hava şəraitindən qorunmasını, döyüş şəraitində istirahət üçün lazım olan imkanın yaradılmasını təmin edir.

İdarəetmə məntəqələri üçün qurğular, texniki və rabitə vasitələri ilə təchiz olunmuş komandirlərin və qərargah zabitlərinin yerləşməsini təmin edir və məhvetmə vasitələrinin təsiri şəraitində vəzifəli şəxslərin işləməsi və dincəlməsi üçün lazımı şərait yaradır.

Tibb məntəqələri, tibbi-sanitar taborları və çöl hospitalları üçün qurğular, funksional (cərrahi əməliyyat, şok əleyhinə, qəbul-çəşidləşdirmə və hospital palataları) bölmələrin yerləşdirilməsi üçün təyin olunub. Bu qurğular yaralı və

zərərçəkənlərin, həmçinin tibb heyətinin bütün məhvetmə vasitələrindən qorunmasını təmin edir və fəaliyyət göstərmək üçün onlara lazımı şərait yaradır.

Texnikanın və maddi vasitələrin qorunması üçün qurğular, xüsusi maşınların, aqreqlərin, avadanlığın, nəqliyyat vasitələrinin, döyüş sursatlarının, yanacaq, ərzağın, əşya əmlakının və digər maddi-texniki vasitələrin qorunması, saxlanılması və xidmət göstərilməsi üçün təyin olunur.

Fortifikasiya qurğuları konstruksiyasına görə açıq və bağlı tipli qurğulara (açıq və bağlı qurğular) bölünürlər.

Açıq qurğular – atəş açmaq üçün səngərlər, döyüş və əlaqə səngərləri, oyuqlar, texnika və maddi vasitələr üçün daldalanacaq, adətən bir və bir neçə tərəfdən tökmətorpaqlı (sipər) çala və ya xəndəkdir. Bəzi açıq qurğuların qorunmasının qoruyucu xüsusiyyətlərini artırmaq üçün (taxçalar, oyuqlar, döyüş və əlaqə səngərlərinin sahələri) tam və ya natamam örtülür. Təyinatından asılı olaraq, açıq qurğular torpağın xüsusiyyətlərindən asılı olaraq daxili və xarici yamaqları müxtəlif diklikli hazırlanır. Sipərlərin hündürlüyü 0,3 – 1,5 m hazırlanır. Ərazi şəraitindən və qrunt suların səviyyəsindən asılı olaraq, açıq qurğular dərinləşdirilmiş və ya torpaq tökülərək (təpə halında) hazırlanır.

Açıq ərazi ilə müqayisədə bağlı qurğular nüvə və silahın zərərvermə faktorundan şəxsi heyətin, silahların, texnikanın və maddi vasitələrin sıradançıxma zonasının radiusunu 1,5 – 2 dəfə azaldır. Onları, həmçinin güllə və mərmə qəlpələrindən, minalardan, aviasiya bombalarından qoruyur və bu sursatların fuqas təsirini azaldır. Açıq qurğuların üstünə 10 sm-dən çox torpaq tökülməklə örtüklərin və qəlpə əleyhinə sipərlərin inşası, bundan başqa yandırıcı vasitələrdən və maye zəhərli maddələrdən qoruyur.

Açıq qurğular ilə müqayisədə bağlı qurğular, bir qayda olaraq, bütün kontur boyu bağlı konstruksiyaya və qoruyucu girişə malikdir. Açıq qurğulara nisbətən bağlı qurğular nüvə və adi zərərvermə vasitələrindən daha çox qorunmanı təmin edir.

Şəxsi heyətin kimyəvi, bakterioloji (bioloji) silahlardan və radioaktiv tozdan qorunması qayda-

sına görə bağlı qurğular kollektiv qorunma (KQ) və fərdi qorunma (FQ) qruplarına bölünürlər. KQ qrupunun qurğularında, orada yerləşən şəxsi heyətin qorunması fərdi mühafizə vasitələri tətbiq edilmədən, FQ qrupunun qurğularında isə ancaq fərdi mühafizə vasitələri istifadə etməklə təmin olunur.

Qurulma və istismar şəraitlərinə görə bağlı qurğular çöl və uzun müddətli qurğulara bölünür. Çöl qurğuları qoşunlar tərəfindən yerli materiallardan və sənayedə hazırlanmış yığılıb-sökülən konstruksiyalardan yığılır. Onlar təkrar istifadə üçün təyin olunub və əsasən döyüş vaxtı istismar olunur. Uzunmüddətli qurğular qoşunlar tərəfindən sülh vaxtı sənayedə hazırlanmış element və konstruksiyalardan (əsasən dəmir-beton) inşa edilir və həm sülh vaxtı, həm də döyüş əməliyyatları zamanı istismar olunur.

Yer səthinə uyğun qurulması və inşa üsullarına görə bağlı qurğular yerüstü (torpaq tökməklə), xəndək tipli və yeraltı qurğulara bölünür. Ən çox yayılmış xəndək tipli qurğular sayılır.

Yerüstü qurğular, yer səthi üzərində xəndək qazmadan qurulur, sonradan isə lazım olan qoruyucu qatı yaratmaq üçün torpaqla örtülür.

Xəndək tipli qurğular, natamam və ya tam dərinləşdirilmiş ola bilər. Xəndəklər xəndəkqazan maşınlar, ekskavatorlar, buldozerlər, əllə, lazım gələrsə, partlayıcı maddə tətbiq etməklə qazılır. Qurğunun özülü bilavasitə xəndəkdə və ya onun yaxınlığında yığılır. Xəndəyin yaxınlığında yığılan özülün xəndəyə quraşdırılması avtomobil kranın köməyi ilə və ya əllə qoyulur, sonradan isə torpaqla örtülür.

Yeraltı qurğular, yer səthində qazma işləri aparmadan qurulur. Təbii şəraitdə torpaq qatı qurğunun məhvetmə vasitələrindən qorunmasını təmin edir.

Xəndəklərin döşəməsinin səviyyəsi bağlı çöl qurğuları üçün qrun sularının səviyyəsindən 20-30 sm, uzunmüddətli qurğular üçün isə 50 sm-dən hündür olmalıdır. Fortifikasiya qurğularının növü və konstruksiyalarını döyüş və ərazi şəraitinə uyğun olaraq qüvvə, vasitə və vaxtın varlığına görə seçmək lazımdır. Bağlı qurğularda məhvetmə vasitələrinin təsirindən lazım olan mühafizə dərəcəsi müvafiq mühafizə qatlarının, gövdənin

və girişlərin daşıyıcı və qoruyucu konstruksiyalarının qurulması, zərbə dalğasının keçə biləcəyi dəliklərin və aralıqların qorunması ilə nail olunur. Şəxsi heyətin kimyəvi, bakterioloji və radioaktiv məhvetmə vasitələrindən qorunması üçün qurğuların gövdələri və girişləri hermetikləşdirilir, girişlərdə dəhlizlər hazırlanır, qurğuların daxilində zəhərlənmiş havanın təmizlənməsini və lazım olan qədər artıq təzyiğin yaradılmasını təmin edən süzgəc-havalandırma qurğuları qurulur.

Mühafizə qatı nüvə partlayışının zərbə dalğasının təsirini azaltmalı, mərmilərin, minaların və aviasiya bombalarının qurğulara girməsinin qarşısını almalı və onların partlayışının təsirini azaltmalıdır.

Mərmilərin (minaların və aviasiya bombalarının) qurğulara girməsinin təsirini azaltmaq üçün bağlı qurğuların torpaq qatı arasında daşlardan, dəmir-beton məmulatlardan, şalbanlardan, polad lövhələrdən və digər bərk materiallardan ibarət möhkəm ara qatı yaradılır.

Tutumu 20 nəfərədək olan bağlı qurğularda, texnoloji şərtlərə görə ikinci giriş lazım olmadıqda, bir giriş qurulur. Tutumu 20 nəfərdən 50 nəfərədək olan qurğularda iki giriş hazırlanır: onlardan biri ehtiyat giriş hesab olunur. Tutumu 50 nəfərdən çox olan bağlı qurğularda əsas və qəza girişlərindən əlavə ehtiyat giriş də qurulur. Texnikanın qorunması üçün qurğularda, adətən iki giriş hazırlanır, bunlardan biri texnikanın çıxışı, digəri isə girişi üçün nəzərdə tutulur. Qurğuların girişləri yerli materiallardan hazırlanmış tirlərdən və lövhələrdən ibarət qapı lövhələri, qapı blokları və ya sənayedə hazırlanmış qoruyucu-hermetik qapılar və giriş blokları ilə təchiz olunur.

MOTOATICI BÖLMƏLƏRİN MÖVQELƏRİNDƏ ATƏŞ AÇMAQ ÜÇÜN QURĞULAR

Atəş açmaq üçün motoatıcı və tank bölmələrinin mövqelərində motoatıcı, PDM, zirehli transportyorlar və tanklar üçün səngərlər qurulur, həmçinin döyüş və əlaqə səngərləri qazılır. Qüvvə, vasitələrin və vaxtın varlığı imkan verirsə, motoatıcı bölmələrin mövqelərində pulemyotların, qumbaraatanların və digər atəş vasitələrinin

atəş açması üçün bağlı tipli qurğular hazırlana bilər. Qoşunların düşmən ilə bilavasitə təmas şəraitində müdafiəyə keçdiyi zaman motoatıcı bölmələrin mövqelərində bunlar edilir:

I növbədə, avtomatçılar, pulemyotçular, qumbaraatanlar, zenit atıcıları, tabeçiliyə verilmiş odsaçan üçün tək (cüt) səngərlər, tank, PDM və digər atəş vasitələri üçün səngərlər qazılır, əsas atəş mövqelərində müşahidəaparına və atəşaçma şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün ərazi təmizlənir.

II növbədə, tək səngərlər bir-biri ilə döyüş səngərləri vasitəsilə birləşdirilir və manqanın mövqeyi yaradılır. Ehtiyat atəş mövqelərində PDM (ZTR), tanklar və digər atəş vasitələri üçün səngərlər qazılır, həmçinin PDM-lərin (ZTR-lərin) atəş mövqelərinə əlaqə səngərləri hazırlanır. Şəxsi heyətin qorunması üçün hər manqaya (heyətə) üstü bağlı oyuqlar və ya blindajlar inşa edilir.

Sonradan manqa mövqeləri bir-biri ilə döyüş səngərləri vasitəsilə birləşdirilir, arxa cəbhəyə əvvəllər 0,6 m, sonra isə 1,1 m dərinliyində əlaqə səngərləri qazılır. Döyüş və əlaqə səngərlərində birləşdirilmiş və önə çıxarılmış oyuqlar və atəş açmaq üçün meydançalar, döyüş sursatları üçün taxçalar hazırlanır.

Düşmən ilə bilavasitə təmas olmadıqda və şərait imkan verən hallarda fortifikasiya qurğularının hazırlanmasına maksimum mexaniki vasitələri

cəlb olunur. Motoatıcı bölmələrin mövqelərinin hazırlanması manqaların atəş mövqelərinin taqım və bölük dayaq məntəqələrində döyüş səngərlərinin, PDM-lərin (ZTR-lərin) səngərlərinin qazılması ilə başlayır, sonradan isə onların motoatıcılar tərəfindən əllə təkmilləşdirilməsi aparılır. Yerqazan maşınlar gələndək sonradan döyüş səngərləri ilə birləşən tək atıcı səngərlər qazılır.

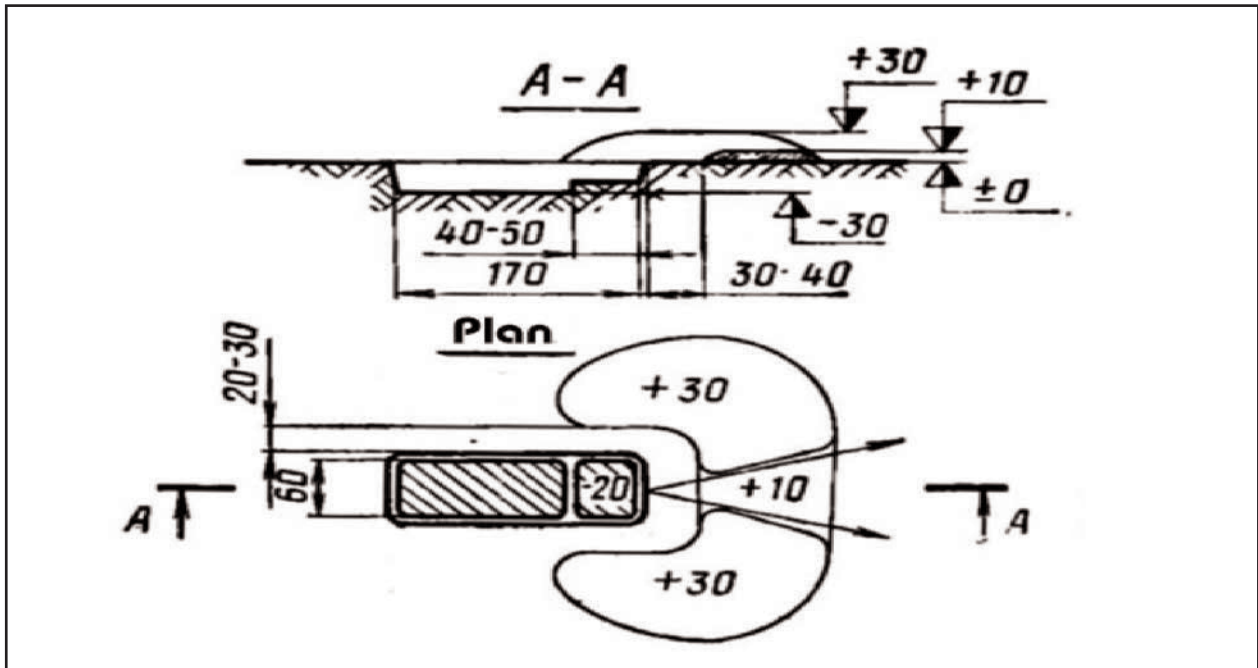
Cəbhə atəşinin aparılması üçün yüksəkliklərin ön yamaclarında, döyüş qılıcında qurğuların yerləşdirilməsi əlverişlidir. Bu zaman verilmiş sektorlar üzrə həqiqi atəş məsafəsinə ərazinin atəşə tutulması təmin olunmalıdır. Qurğuların önündə ölü zonalar minimum olmalıdır və onların qonşu qurğulardan atəşə tutulmaması təmin olunmalıdır. Bu məqsədlə manqanın mövqeyində və döyüş səngərlərində önə çıxarılmış oyuqlar və pulemyot meydançaları nəzərdə tutulmalıdır.

Cinah atəşinin aparılması üçün qurğuların topografik qılıcın yaxınlığında, yan və əks yamaclarda yerləşdirilməsi əlverişlidir. Şəxsi heyətin və atəş qurğularında olan silahların güllə və mərmilərin (minaların, aviabombaların) qəlpələrindən qorunması üçün səngərlərin sipərlərinin və bağlı qurğuların divarlarının üzərinə tökülən torpağın qalınlığı cədvəl 1-də göstərilənlərdən az olmalıdır.

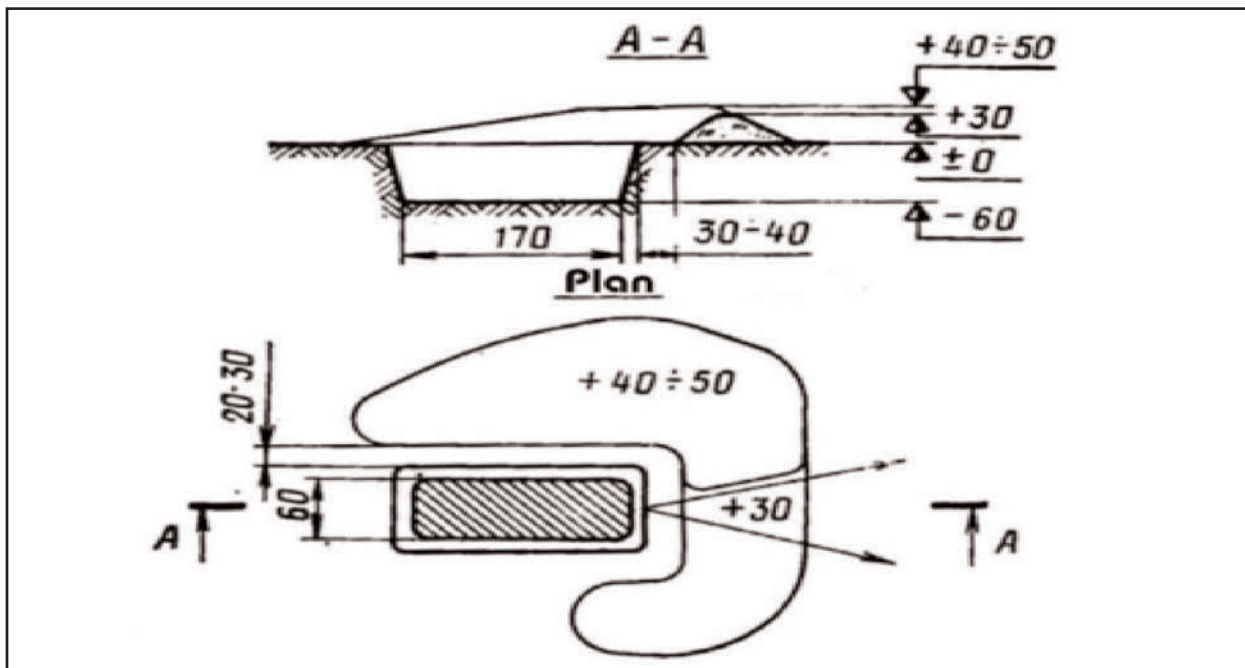
Material	Qalınlıq, m
1	2
Təbii rütubətli, gilli qrun	1,6
Bitkili, qumlu, gilli qrun	1,2
Daşlaşmış qumlu, donmuş qrun	0,9
Daşlı qrun	0,7
Qum kisələri	0,5
Orta möhkəmliyi olan ağaclar (şam, küknar, tozağacı)	
1	2
Möhkəm ağaclar	0,9
Boş qar	3,5-4
Torf	2,1
Kipləşdirilmiş qar, qar blokları	2
Buz	0,7
Gildən hazırlanmış divarlar	1,2

Dəmir-beton divarlar	0,1
Polad lövhələr	0,02
Zirehli polad	0,006

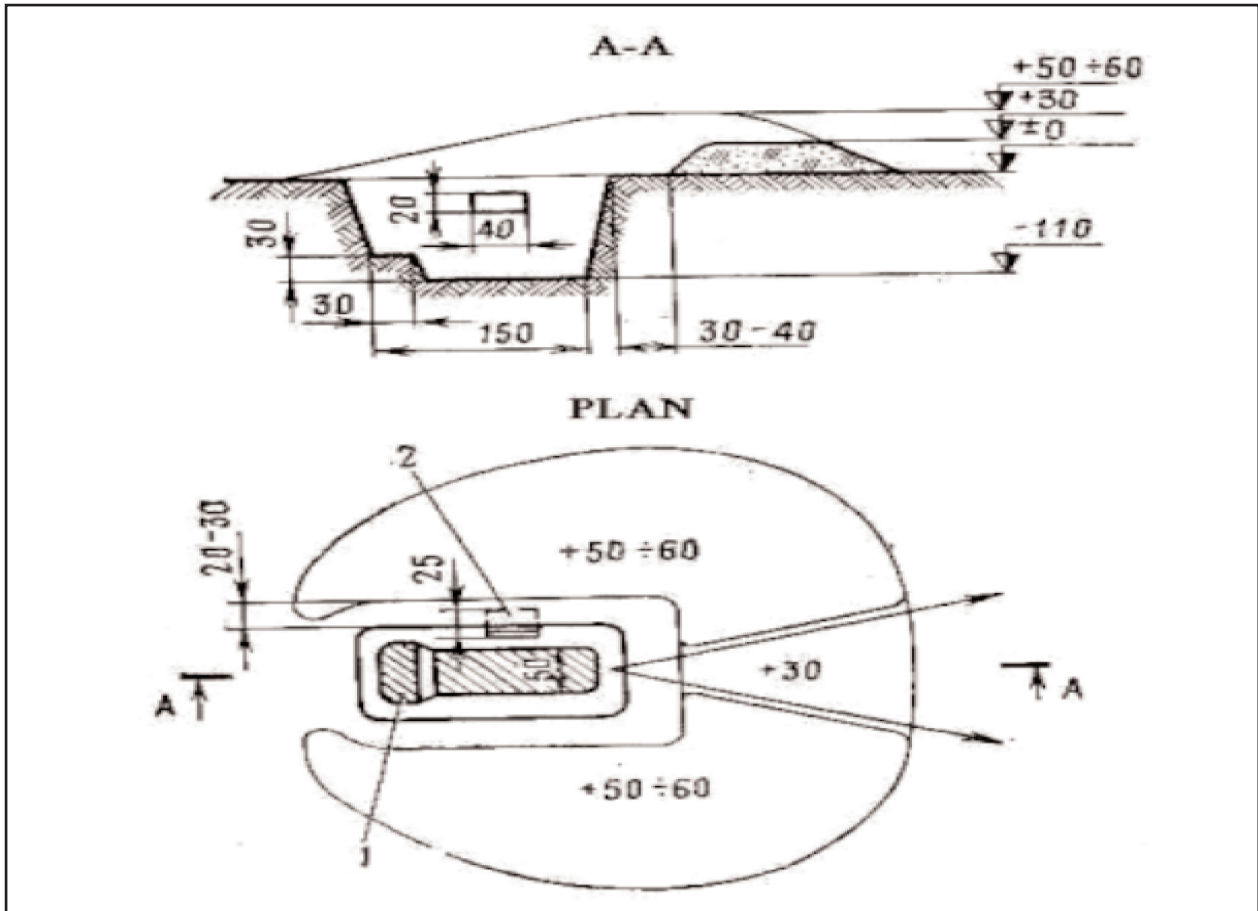
CƏDVƏL 1.

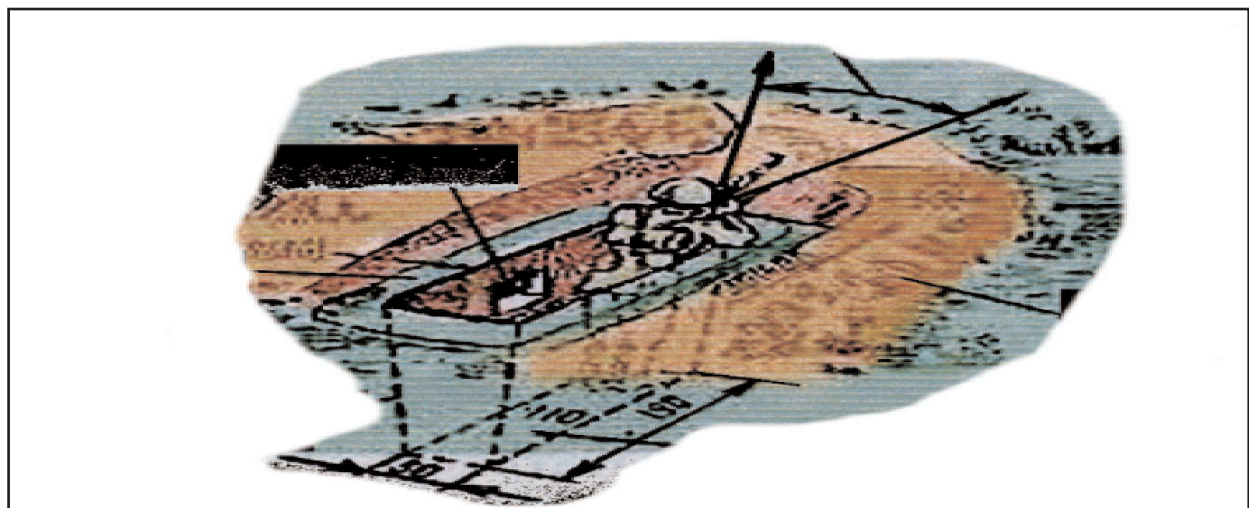
ŞƏKİL 1. UZANMIŞ VƏZİYYƏTDƏ: ÇIXARILMIŞ QRUNTUN HƏCMİ 0,3 m³. SƏNGƏRİN KİÇİK PİYADA BELİ İLƏ QURULMASINA 0,5 ADAM/SAAT TƏLƏB OLUNUR

ŞƏKİL 2. DİZÜSTƏ VƏZİYYƏTDƏ: ÇIXARILMIŞ TORPAĞIN HƏCMİ 0,8 m³; SƏNGƏRİN PİYADA BELİ İLƏ QURULMASINA 1,2 ADAM/SAAT TƏLƏB OLUNUR

ŞƏKİL 3. AYAQÜSTƏ VƏZİYYƏTDƏ: 1 – DAİRƏVİ ATƏŞİN APARILMASI ÜÇÜN PİLLƏKƏN; 2 – DÖYÜŞ SURSATI ÜÇÜN TAXÇA. ÇIXARILMIŞ TORPAĞIN HƏCMİ 1,4 m³. SƏNGƏRİN KİÇİK PİYADA BELİ İLƏ QURULMASINA 2,5 ADAM/SAAT, İSTEHKAM BELİ İLƏ İSƏ 1,5 ADAM/SAAT TƏLƏB OLUNUR

ŞƏKİL 4. AYAQÜSTƏ VƏZİYYƏTDƏ AVTOMATDAN ATƏŞ AÇMAQ ÜÇÜN SƏNGƏR

Döyüş və əlaqə səngərlərinin örtülmüş sahələrinin uzunluğu 3 m-dən az olmamalıdır. Örtülmüş sahənin döşəməsi döyüş səngərindən maili ol-

malıdır və ya örtülmüş hissənin döşəməsinə 5-10 sm hündürlükdə torpaq tökülməlidir.

MOTOATICILAR ÜÇÜN SƏNGƏRLƏR

Atəş, müşahidə aparmaq və məhvetmə vasitələrindən qorunmaq məqsədilə uzanmış, dizüstə və ayaqüstə vəziyyətlərdə səngərlər qurulur.

Uzanmış vəziyyətdə avtomatdan atəş açmaq üçün səngər uzunluğu 170 sm, eni 60 sm, dərinliyi 30 sm-dən ibarət olan çuxurdan ibarətdir. Səngər qazılarkən çıxarılmış torpağı ön tərəfə tökərək səngərin sipəri yaradılır. Sipərin hündürlüyü 30 sm, atəş sektorunda isə 10 sm olur. Cinah atəşinin aparılması üçün səngər düşmənin tərəfdən hündürlüyü 30 sm olan sipərə malik olmalıdır.

Dizüstə, sonradan isə ayaqüstə vəziyyətlərdə avtomatdan atəş açmaq üçün səngərlər uzanmış vəziyyətdə avtomatdan atəş açmaq üçün səngərin 60 sm, sonra isə 110 sm-dək qazılaraq dərinləşdirilməsindən alınır. Səngərlər qazılarkən cəbhə və cinahlardan atıcını avtomat və pulemyot atəşindən, qəlpələrdən qoruyan sipər yaratmaqla torpaq ön və yan tərəflərə tökülür. 60°-dən çox olmayaraq atəş sektoru qurulur. Səngərin yan divarında döyüş sursatları üçün taxça hazırlanır.

NƏTİCƏ

Məqalədə fortifikasiya qurğularının hazırlanması öz əksini geniş şəkildə tapmışdır. Fortifikasiya qurğuları hücumda, müdafiədə və hərəkət zamanı mövqelərdə, yerləşmə rayonlarında və idarəetmə məntəqələrində qoşunlarımız tərəfindən bütün növ silahlardan səmərəli istifadə etməyə, şəxsi heyətin, texnika və silahların müasir zərərvurma vasitələrindən qorunmasında əsas rol oynayıb.

ƏDƏBİYYAT

1. Руководство по войсковым фортификационным сооружениям. Военное издательство, Москва, 1962

2. Калибернов Е.С. Справочник офицера инженерных войск. Москва, Военное издательство, 1989

3. Калибернов Е.С., Корнев В.И., Сосков А.А. Инженерное обеспечение боя. Москва, Военное издательство, 1984

4. Военно-инженерная подготовка. Учебник.

Москва, Военное издательство, 1982

5. Наставление по обеспечению боевых действий Сухопутных Войск. Часть IV. Инженерное обеспечение. Действия частей и подразделений инженерных войск. Москва, Военное издательство, 1985

6. Наставление по военно-инженерному делу для Советской Армии. Москва, Военное издательство, 1984

7. Сборник нормативов по инженерному обеспечению боевых действий войск. Оперативно-тактические нормативы. Москва, Военное издательство, 1970

РЕЗЮМЕ**ТРАНШЕИ ДЛЯ МОТОСТРЕЛКОВ****М.САФТАРОВ**

Подготовка фортификационных сооружений дает возможность нашим войскам благополучно использовать все виды оружия, создает условия защиты и обороны от современных средств поражения, видов огня и от ударов ядерного оружия личного состава, техники и оружия.

SUMMARY**TRENCHES FOR MOTO-RIFLEMEN****M. SAFTAROV**

Preparation of the fortification maunts – increasing capability of efficient useage of all type weapons by our troops, securing environment in some level for protection and defense of our personal, materiels and equipments from the modern means of causation, all kinds of fire and the affects of the WMDs.

MADDİ VƏSAİTLƏRİN DAŞINMASI, SIRADAN ÇIXMIŞ SİLAH VƏ TEXNİKALARIN TƏXLIYYƏSİ VƏ TƏMİRİ

Polkovnik-leytenant Ceyhun İMANOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: bölmələr, fasiləsiz, birləşmə, bərpa, təşkilat, texniki təminat.

Ключевые слова: подразделения, непрерывный, соединение, восстановления, организация, техническое обеспечение.

Keywords: units, continuously, corps, organization, combat support and service.

Maddi vəsaitlərin daşınması: Hissələrin (bölmələrin) maddi təminatının əsas vəzifələrindən biri də silahların, texnikanın, sursatların, yanacaqın və başqa maddi vəsaitlərin (MV) daşınmasıdır.

Birləşmələrdə (hissələrdə) MV ehtiyatlarının yaradılması onların sərfinin və itkisinin bərpa edilməsi məqsədilə təşkil olunur. Maddi vəsaitlər bir qayda olaraq, əsas istiqamətdə döyüşən və ön dəstələrdə olan hissə və bölmələrə birinci növbədə daşınır. Döyüş zamanı daşınma elə təşkil olunmalıdır ki, hissələrdə (bölmələrdə) sutkada sərf olunan və itirilən MV-nin bərpası təmin olunsun və birləşmələrdə (briqada, alay, tabor) təyin olunmuş MV ehtiyatları saxlanılsın. Buna görə də, daşınma fasiləsiz olmalıdır. Daşınmanın fasiləsiz təşkilinə nail olunur:

- onun dəqiq planlaşdırılması ilə;
- MTT bölüyünün, sursat, doldurma, ərzaq məntəqələrindən MV ehtiyatlarının hissələrə (bölmələrə) vaxtında çatdırılması ilə;
- avtomobil texnikasının (digər texniki nəqliyyat vasitələrinin) daim saz vəziyyətdə saxlanılmasının təmin edilməsi ilə;
- avtomobil bölmələrinin və MV-nin daşınmaya qabaqcadan hazırlanması ilə;
- MV-nin hissələrə (bölmələrə) çatdırılması və saxlanılması ilə;
- təxliyyə və daşınma yollarının işlək (yararlı) vəziyyətdə saxlanılması ilə;
- texniki vasitələrin mərkəzləşdirilmiş şəkildə

istifadəsi ilə;

– daşınmada konteynerlərdən, paketlərdən (bağlamalardan) istifadə etməklə;

– yükləmə-boşaltma işlərində mexanizmlərdən istifadə etməklə;

– avtomobil kolonlarının yollarda etibarlı mühafizəsi ilə;

– daşınmanın fasiləsiz idarəedilməsi ilə.

Birləşmənin MTT üzrə zabiti komandirin qərarına əsasən hissələrin tapşırıqlarını, onların MV-yə olan tələbatını, MV ehtiyatlarının mövcudluğunu, həm də qoşun növləri və xidmət rəislərinin sifarişlərini, avtomobil bölmələrinin vəziyyətini və yerini nəzərə alaraq daşınmanı planlaşdırır və təşkil edir. Bundan başqa hərbi hissənin MTT üzrə zabiti həyata keçirir.

1. Daşınmanın həcmi, növbəsini, daşınma qaydasını və vaxtını .

2. MTTB-nin komandirlərin tapşırıqlarını.

3. Daşınmada iştirak edən xidmətlərin qarşılıqlı uzlaşdırılmasını.

Qoşun səviyyəsində adətən avtomobil bölmələrindən maddi vəsaitləri daşımaq üçün istifadə olunur:

– korpusda – (ƏMTT taborundan briqadanın) MTTB-nə, artilleriya divizionunun atəş mövqeyinə qədər.

– briqadada (alayda) MTTB-dən taborun (divizionun) təminat taqımına, həmçinin briqada artilleriyasının atəş mövqeyinə qədər,

– taborda (divizionda) taborun təminat taqımından (sursatdoldurma, ərzaq məntəqələrindən) bölmələrə, döyüş maşınlarına, atəş mövqələrinə qədər (döyüş zamanı yanacaq və sursat), bilavasitə döyüş maşınlarına gətirmək mümkün olmadıqda, avtomobillər MV ehtiyatları ilə onlara

yaxınlaşır, gizli yerlərdə saxlanılır, maskalanır və döyüş maşınlarını növbə ilə MV-lərlə təchiz edir. Bəzi hallarda MV-ni birləşmənin nəqliyyatı ilə birbaşa taborun (divizionun) təminat taqımına, briqadanın (alayın) nəqliyyatı ilə bilavasitə bölük və batareyalara daşıyırlar. Ehtiyac olduqda korpus (briqada) komandirinin qərarı ilə I eşelonun nəqliyyat vasitələri MV-ni ƏMTT taborundan (MTT B-dən) birləşmələrə (hissələrə) daşımaq üçün istifadə olunur. II eşelonda (ehtiyatda) yerləşən hissə (bölmələr), həmçinin xüsusi qoşunların hissə və bölmələri onlara lazım olan MV-ni öz avtomobilləri ilə daşıyırlar. Daşınmadan qayıdan nəqliyyat vasitələrindən birinci növbədə yaralı və xəstələri təxliyyə etmək üçün istifadə olunur. Bunlar olmayanda isə istifadə olunmayan, yararsız maddi vəsaitlər, qənimət silah, texnika və əmlak, boş qabların daşınmasında istifadə olunur.

Sıradan çıxmış silah və texnikaların təxliyyəsi və təmiri, hücumda tank-texniki təminatın təşkili

Hazırlıq dövrü və döyüşün gedişində tank-texniki təminatı üzrə aşağıdakı tədbirlər yerinə yetirilir:

- birləşmə və hissələrin zirehli tank texnikaları ilə tamamlanması;

- maşınların qarşıda duran hərəkətlərə hazırlanması və döyüşün gedişində onlara lazım olan texniki qulluğun keçirilməsi;

- təmir və təxliyyə hissələrinin (bölmələrinin) hazırlanması, əvvəlki döyüşlər vaxtı sıradan çıxmış maşınların təxliyyəsi və təmirinin başa çatdırılması;

- təmir və təxliyyə olunmamış maşınların təmir (təxliyyə) hissələrinə verilməsi, qarşıda duran əməliyyatlarda maşınların təxliyyəsi və təmirinin təşkili;

- zirehli tank əmlakı ehtiyatının tamamlanması hissə və bölmələrin onlarla fasiləsiz təminatı;

- Tankçıların texniki hazırlığı, texniki xidmət zabitlərinin xüsusi hazırlığı və əvvəlki döyüşlərdə tank-texniki təminatı təcrübəsinin öyrənilməsi.

Tank-texniki təminatı üzrə tədbirlər gizli, döyüş əməliyyatlarının xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla keçirilir.

- Hücumda maşınlarla texniki qulluq, adətən, döyüşdən qabaq və birləşmə (hissə, bölmə) komandirinin göstərdiyi rayonlarda döyüş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsində keçirilir. Qulluq üçün dalda yerlər seçilir ki, ora lazım olan maddi vəsaitlər, qulluq və təmir vasitələri hərəkət etdirilir. Döyüşün gedişində lazım gəldikdə döyüş maşınlarının yanacaq ilə tamamlanması döyüş sıralarında daldada, arxaya çıxmadan həyata keçirilir. Bu halda yanacaq və sürtgü materialları hissə komandirinin sərəncamı ilə bilavasitə döyüş sıralarına gətirilir. Daşıma üçün bəzən döyüş maşınlarından istifadə etmək olar. Briqada müdafiə olunan düşməyə hücum keçdikdə texniki qulluq və təmir hissələri (bölmələri), adətən hərəkət edir:

- taborda, öz taborunun arxasında qapanmada;

- briqadada texniki-təminat qrupunun (TTQ) tərkibində işləmək üçün ayrılmış vasitələr birinci eşelonun taborlarının ardınca;

- briqadanın təmir emalatxanaları vasitələrin bir hissəsinin qapanmaya ayrılmaqla briqadanın əsas qüvvələrinin arxasında;

- taborda TTQ-nin tərkibində öz taborunun döyüş sıralarının arxasında;

- briqadada təmir emalatxanası briqadanın ikinci eşelonunun arxasında, daldanacaqlarda və ya briqadanın ZMTM-də açılmağa hazır olmaq şərti ilə;

- briqada TTQ-nin birinci eşelon taborlarının arxasında.

Briqadaya təhkim olunmuş təmir və təxliyyə bölmələri komandirin MTT üzrə müavininin qərarı ilə sərbəst və ya ştat vasitələri ilə birlikdə yerləşir və açılır. Təmir hissələri (bölmələri) maşınların sıradan çıxdığı yerlərdə və ZMTM-də açılır. Briqadanın (birləşmənin) birinci ZMTM-i adətən hücum xətti rayonunda (döyüşə girmə xəttində), sonradan düşmənin müdafiəsinin dərinliyində, maşınların daha çox sıradan çıxma ehtimalı olan yerlərə yaxın təyin olunur. Hücumun gedişində ZMTM-nin yeri zədələnmiş maşınların döyüş meydanında yerləşməsi və şəraitdən asılı olaraq dəqiqləşdirilir. Adətən birləşmənin ZMTM-i briqadaların ZMTM-ləri əsasında təşkil edilir. Təmir hissələrinin (bölmələrinin) bir yerdə təmir işlərinin müddəti hər bir hal-

da hissə komandirinin MTT üzrə müavini tərəfindən vəziyyətdən asılı olaraq müəyyən edilir. Tabor və briqada TTQ-nin təmir vasitələrinin işinin müddəti, bir qayda olaraq, onların öz taborlarının (briqadalarının) arxasınca maşınların texniki qulluq rayonlarına (məntəqələrinə) gəlməsi 5 saatdan çox olmamalıdır. Briqadanın təmir emalatxanası, o vaxtaca ləngiyir ki, maşınların sonrakı döyüslərə hazırlanması üçün döyüş gününün sonuna briqadanın əsas qüvvələrinə emalatxanaların əsas vasitələri gəlsin. Briqadanın təmir bölməsinin iş müddəti elə olmalıdır ki, sonrakı günün döyüş əməliyyatlarının başlanmasınadək həmin döyüslərin başlanması ilə maşınların təmirini və təxliyyəsini təmin etmək üçün lazım olan daha çox sayda dərəcələr və təmir vasitələri birləşmənin döyüş sıralarına gəlsinlər. Döyüş sıralarından aralanmanı azaltmaq məqsədilə hücum zamanı birləşmənin təmir hissəsi iki eşelonda işləyə və hərəkət edə bilər. Briqadanın düşmənin müdafiəsinin əməliyyat dərinliyində fəaliyyəti zamanı təmir və təxliyyə bölmələrinin və ZMTM-in mühafizə və müdafiəsinin xüsusi əhəmiyyəti var. Lazım olduqda onların mühafizə və müdafiəsi üçün birləşmə (briqada) komandiri döyüş bölmələri ayırmaqlıdır. Sıradan çıxdıqları yerdə təmir olunmayan zədələnmiş maşınlar təxliyyə yollarına təxliyyə olunur və qruplarla cəmləşdirilir. Düşməyə yaxınlaşma zamanı briqadanın təmir vasitələrinə maşınların təmiri üzrə həvalə olunmuş tapşırıqlar vaxta görə məhdudlaşdırılmalıdır ki, təmir və xüsusilə təxliyyə vasitələrinin çox hissəsi briqadanın əsas qüvvələrinin ardınca açılma xəttinə çıxarsın. Təmir və təxliyyə vasitələri briqadanın taborlarının qapanmasına o hesabdan daxil edilir ki, üz-üzə gəlmə döyüşünün aparılması üçün briqadanın açılması ilə onlar TTQ-nin tapşırıqlarını yerinə yetirə bilsinlər. Briqadanın təmir emalatxanasının briqadanın TTQ-nin tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi üçün təyin olunmuş vasitələri taborlardan birinin arxasında hərəkət edir. Briqadanın təmir hissəsinin zirehli tank texnikalarının təmiri və təxliyyəsi üçün təyin olunmuş bölmələri daha çox sayda tankların fəaliyyət imkanları istiqamətinə çıxaran marşrut da hərəkət edən briqadalardan birinin

arxasında hərəkət edir. Briqadanın açılma xəttinə çıxması ilə təmir hissəsi (bölməsi) döyüş cərgələrinin himayəsi altında tez yerini dəyişməyə və açılmağa hazır vəziyyətdə yerləşirlər. Təmir hissəsi birləşmənin (briqadanın) əsas qüvvələrinin döyüşə girməsi ilə yaranan vəziyyətdən asılı olaraq açılır.

Hücumda artilleriya-texniki təminat

Artilleriya-texniki təminatın (ATT) və raket-texniki təminatın (RTT) məsələləri üzrə qəbul edilmiş qərarlara əsasən birlikdə (birləşmədə, hissədə) hücumu hazırlaşarkən:

- birləşmələrə və təminat orqanlarına tapşırıqlar verilir;
- onun planlaşdırılması həyata keçirilir;
- müəyyən olunmuş normalara qədər raket, döyüş sursatları və hərbi texniki əmlakın ehtiyatları doldurulur;
- silah və döyüş texnikasının döyüş tətbiqinə hazırlığı həyata keçirilir, silahların reqlament işləri, texniki xidməti və təxirəsalınmaz təmiri keçirilir;
- texniki təminat hissələrinin (bölmələrinin) qorunması, mühafizəsi və müdafiəsi, onların idarə edilməsi təşkil edilir.

Döyüş zamanı raket-artilleriya silahları (RAS) xidmətinə həvalə olunan tapşırıqların yerinə yetirilməsinə hazır olmasına nəzarət edilir, zərurət olduqda başqa tədbirlər də keçirilir. RTT və ATT qoşunların hücuməçmə üsulundan – dərinlikdən hərəkətə gətirilməklə və ya düşmənlə bilavasitə təmas vəziyyətindən asılı olaraq təşkil edilir və həyata keçirilir. Birinci halda RTT və ATT-nin əsas tədbirləri çıxış rayonlarında (cəmləşmə) başa çatdırılmalıdır. İkinci halda isə tədbirlər qoşunların hücum üçün çıxış vəziyyətini tutmalarına qədər başa çatdırılmalıdır. RTT və ATT üzrə tədbirlərin keçirilməsi həcmi və ardıcılığı şəraitin, vaxtın olmasının, birliyin (birləşmənin, hissənin) əməliyyat düzlüşündə yerinin və onun qarşısına qoyulan döyüş tapşırıqlarının şərtləri ilə təyin edilir. Bu tədbirlər vaxtın varlığından asılı olaraq tam həcmdə, habelə ixtisar edilmiş həcmdə yerinə yetirilə bilər. Bütün hallarda birinci növbədə döyüşün vaxtında başlanmasını və müvəffəqiyyətlə aparılmasını təmin edən tədbirlər yerinə yetirilir. Hücumu hazırlıq zamanı bir-

lik, birləşmə və hissələrin təmir orqanları texniki qulluq üzrə işlər aparır, həmçinin nasaz silahların təmirini başa çatdırırlar. Qoşunların gözləmə rayonunda olduqda dayanmadan hücum keçməyə hazırlıq üçün təmir orqanları yarımqıq və ya tam şəkildə açılırlar. Düşmənlə bilavasitə təmas vəziyyətindən hücum hazırlıq zamanı birinci eşelon qoşunlarının təmir orqanları bir qayda olaraq silah anbarlarının yerləşmə rayonlarında yerləşirlər. Qoşunların hücumkeçmə üsullarından asılı olmayaraq döyüş əməliyyatlarına hazırlıq dövründə RTT və ATT-nin əsas tədbirləri adətən aşağıdakılardan ibarət olur:

Artilleriya - texniki təminat üzrə:

– birliyə (birləşməyə, hissəyə) gələn döyüş sursatlarının və silahların qəbulu, onların döyüş tətbiqinə hazırlanması;

– döyüş sursatlarının birləşmələrə (birləşməyə, hissəyə) çatdırılması;

– döyüş sursatları ehtiyatlarının müəyyən olunmuş normalara qədər daşınması;

– birləşmənin (hissələrin, bölmələrin) zəruri hallarda silahlarla dəstləşdirilməsi;

– silahların texniki xidməti və təmiri, döyüşün əvvəlinə birliyin qüvvə və vasitələri ilə bərpası mümkün olmayan nasaz və ştatdan artıq silahların, həmçinin hərbi-texniki əmlakların təxliyyəsi;

– təmir bölmələrinin və artilleriya anbarlarının vaxtılı-vaxtında birləşmələrə (bölmələrə) yaxınlaşdırılması, döyüş fəaliyyəti zamanı onların öz tapşırıqlarını yerinə yetirməyə hazırlanması.

Hücumun gedişatı zamanı RTT və ATT-nin əsas tədbirləri aşağıdakılardır:

– raket və döyüş sursatlarının məsrəf və itkilərinin yerinin arasıkəsilmədən doldurulması;

– sıradan çıxmış silahların qısa müddətdə maksimal miqdarda bərpası;

– RTT və ATT qüvvə və vasitələrinin ən böyük effektivliklə istifadə olunması məqsədilə onların vaxtılı-vaxtında hücum edən birləşmələrə (bölmələrə) yaxınlaşdırılması;

– tapşırıqların və döyüşün gedişi şəraitlərinin dəyişməsi zamanı birləşmələrin (bölmələrin) təminatının tezliklə yenidən qurulması;

– RTT və ATT orqanlarının KQS-dən mühafizəsi və onlarla pozulmuş idarəetmənin tez bərpa

edilməsi,

– birləşmələrin (bölmələrin) növbəti döyüş fəaliyyətinin təminatı üzrə hazırlıq tədbirlərinin vaxtında keçirilməsi.

HÜCUM ZAMANI SİLAHLARIN TƏMİRİNİN VƏ TEXNİKİ QULLUĞUNUN TƏŞKİLİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Briqada həmləyə keçmə hüduduna çıxdıqda, həmçinin düşmənlə bilavasitə təmas vəziyyətindən hücum zamanı təmir qrupları birinci eşelonun bölmələrinin (hissələrinin, birləşmələrinin) arxasında, hissələrin təmir emalatxanaları sığınacaqlarda, ZMTM-lərdə və ya anbarlar yerləşən rayonlarda çıxışa və açılmaya hazır vəziyyətdə olmaqla hissələrin ikinci eşelonlarının (ehtiyatların) arxasında, birləşmənin təmir bölmələri-birinci eşelonun arxasında olan təmir vasitələrinin gücləndirilməsinə və ya düşmən müdafiəsinin dərinliyində döyüş zamanı açılmaya hazır vəziyyətdə olaraq birliyin ikinci eşelonunun arxasında yerləşirlər. Hücum zamanı hissələrin təmir orqanlarının iki və ya daha çox açılma rayonları təyin edilir:

– birinci döyüşə daxil etmə hüdudunda;

– sonrakı düşmən müdafiəsinin dərinliyində, silahların daha çox sıradan çıxması ehtimal olunan hüdudların yaxınlığında.

Hücum zamanı briqadanın təmir orqanları cəbhə xəttindən 10 km-ə qədər uzaqlıqda yerləşə bilərlər. Birliyin təmir orqanı ilkin vəziyyətdə, sıradan isə düşmən müdafiəsinin dərinliyində təyin edilən ZMTM-lərdə bir qayda olaraq hissə və birləşmələrin ZMTM-lərinin yerdəyişməsindən sonra onların yerləşmə xəttində işləmək üçün açılır. Silahların təmiri bölmələri artilleriya anbarı rayonunda açıla bilərlər. Gecə vaxtı hücum zamanı birlik, birləşmə və hissələrin təmir orqanları qoşunların döyüş düzülüşünün yaxınlığında yerləşdirilməlidir. Qarşılıqlı döyüş üçün açılan birlik, birləşmə və hissələrin təmir orqanları döyüş qaydalarının himayəsi altında hissənin (birləşmənin, birliyin) əsas qüvvələrini döyüşə daxil etdikdə tez çıxışa və açılmaya hazır vəziyyətdə yerləşdirilir. Qarşılıqlı döyüş zamanı təmir orqanının açılma rayonu, bir qayda olaraq, hissənin (birləşmənin, birliyin) açılma hüdudu ilə yaxın tapşırıq hüdudu arasında təyin edilir. Düşməni təqib etmə za-

manı hissələrin (birləşmələrin, birliyin) hərəkət marşrutlarında tərkibinə təmir orqanlarının vasitələri daxil edilməklə kolonların qapanması təşkil edilir. Zəruri hallarda qabaqda gedən dəstələrin təmir bölmələri birliyin təmir orqanları vasitələri ilə gücləndirilə bilər. Qapanmanın tərkibinə daxil edilməyən birlik, birləşmə və hissələrin təmir orqanları silahların təmiri üzrə başlanmış işləri başa çatdırır və öz hissələrinə (birləşmələrinə, birliklərinə) doğru hərəkət edirlər. Su maneələrinin dəf edilməsi zamanı birlik, birləşmə və hissələrin təmir orqanları qoşunların ikinci eşelonlarının (ehtiyatlarının) arxasında yerləşir və bir qayda olaraq əsas qüvvələrin arxasınca qarşıdakı sahildə təmir vasitələrinə olan tələbatdan asılı olaraq tam tərkibdə və ya ayrı-ayrı bölmələrlə su maneəsini keçirlər. Şəraitdən asılı olaraq təmir orqanları silahların təmiri üçün ilkin sahildə yerləşə bilərlər. Hücum əməliyyatları zamanı hissələrin (birləşmələrin) təmir orqanlarının qüvvəsilə silahların bir yerdə təmirinin müddəti elə təyin edilir ki, döyüş gününün sonuna silahları sonrakı əməliyyatlara hazır etmək üçün emalatxana vasitələrinin əsas qismi hissənin (birləşmənin) əsas qüvvələrinə gəlib çatması mümkün olsun. Birliyin təmir orqanlarının silah təmiri bölmələrinin iş müddəti sonrakı günün döyüş əməliyyatlarının başlanmasına kimi birliyin döyüş düzülüşü əməliyyatını təmin etmək üçün zəruri olan təmir vasitələrinin çatdırılmasını nəzərə almaqla təyin edilir. Döyüş düzülüşündən ayrı düşməmək üçün birləşmələrin təmir orqanları hücum zamanı iki eşelonla işləyə və hərəkət edə bilərlər.

Silah və texnikanın təmiri:

– cari;
– orta;
– əsaslı təmir növlərinə bölünür və adətən aşağıdakı qaydada həyata keçirilir:

– cari təmir motoatıcı briqada da silah və texnikanın istismarı ilə məşqul olan şəxsi heyət, sürücülər və təmir bölmələri tərəfindən;

– orta korpusun təmir bölmələri tərəfindən.

Təmir hissələri (bölmələri) maşınların sıradan çıxdığı yerlərdə və ZMTM- də açılır. Briqadanın birinci ZMTM-i adətən hücum xətti rayonunda (döyüşgirmə xəttində), sonradan düşmənin müdafiəsinin dərinliyində, maşınların daha çox sıradançıxma ehtimalı olan yerlərə yaxın təyin olunur. Hücumun gedişində ZMTM-in yeri zədələnmiş maşınların döyüş meydanında yerləşməsi şəraitdən asılı olaraq dəqiq-

ləşdirilir. Təmir hissələrinin (bölmələrinin) təmir işlərinin müddəti hər bir halda hissə komandirinin MTT üzrə müavini tərəfindən vəziyyətdən asılı olaraq müəyyən edilir. Briqadanın düşmənin müdafiəsinin əməliyyat dərinliyində fəaliyyəti zamanı təmir və təxliyyə hissələrinin (bölmələrinin) və ZMTM-in mühafizə və müdafiəsinin xüsusi əhəmiyyəti var. Lazım olduqda onların mühafizə və müdafiəsi üçün birləşmə (briqada) komandiri döyüş bölmələri ayırılmalıdır. Sıradan çıxdıqları yerdə təmir olunmayan zədələnmiş maşınlar təxliyyə yollarına təxliyyə olunur və qruplarla cəmləşdirilir.

ƏDƏBİYYAT

1. QQT-194-5. Tank və motoatıcı briqada döyüşü.

2. Döyüş əməliyyatlarında maddi-texniki təminatın təşkili, I kurs dinləyiciləri üçün dərs vəsaiti. Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyasının elmi şurasının 30 iyun 2008-ci il tarixli 4 sayılı iclas protokolu ilə təsdiq edilmişdir.

3. Qoşunların daşınması haqqında. Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirinin 498 sayılı əmrilə təsdiq edilmişdir.

NƏTİCƏ

Bu məqalədə hücum döyüşü zamanı bölmələrin maddi vəsaitlərlə fasiləsiz olaraq təmin olunmasından, sıradan çıxmış silah və texnikaların təxliyyəsi, (təmiri), təmir təxliyyə qruplarının hərəkəti haqqında məlumatlar qeyd olunur.

РЕЗЮМЕ

ПЕРЕВОЗКА МАТЕРИАЛНЫХ СРЕДСТВ, ЭВАКУАЦИЯ И РЕМОНТ ВЫШЕДШЕГО ИЗ СТРОЯ ВООРУЖЕНИЯ И ТЕХНИКИ Д. ИМАНОВ

В этой статье рассмотрены вопросы о непрерывном обеспечении материальными средствами подразделений, перевозка-вывоз и ремонт отказавшей техники и оружия передвижение ремонтно-вывозные групп.

SUMMARY

TRANSPORTATION OF THE MATERIAL FACILITIES, EVACUATIONS UNSERVICEABLE ARMS REPAIR AND TECHNOLOGY C. IMANOV

In this essay have been written informations about continuous providing of the units with the materials and equipments evacuation of the broken weapons and transports service repair operation of the evacuation and service groups during attacking assault.

HÜCUMDA MADDİ-TEXNİKİ TƏMİNATIN HAZIRLIĞI VƏ İDARƏ EDİLMƏSİNİN TƏŞKİLİ

Mayor Habil MUSAYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: texniki xidmət, təmir və təxliyyə qrupları, zədələnmiş maşınların toplanma məntəqəsi.

Ключевые слова: техническое обеспечение, ремонтные и эвакуационные группы, пункт приёма повреждённых машин.

Keywords: technical support, repair and evacuations groups, reception station of damaged cars.

e-mail: gabil.musaev.81@mail.ru

– bütün xidmətlər üzrə qoşun ehtiyatlarını, cari ehtiyat normalarına çatdırmaq;

– cari və qoşun ehtiyatlarının anbarlarda, texnikalarda düzgün qorunub saxlanması;

– şəxsi heyətin təminatı üçün maddi vəsaitlərin istifadəyə hazırlanması.

2. Texnikanın və silahların döyüşə hazırlanması:

– bütün avtomobil və zirehli texnikalara qulluq, təmir işlərinin aparılması, istismar qruplarının təyinatının dəqiqləşdirilməsi, məşğələlərin keçirilməsi;

– silahların döyüşə tam hazır olmasını yoxlamaq və hazırlamaq.

3. Təmir və təxliyyə vasitələrinin istifadəyə hazırlanması:

– səyyar və stasionar təmir emalatxanalarının komplektliyini yoxlamaq, istismara hazırlığını normaya çatdırmaq, təmir qruplarının heyətlərinin hazırlığı;

– təxliyyə üçün nəzərdə tutulmuş texnika və digər maddi vasitələrin sazlığının yoxlanılması.

4. MTT bölmələrinin (hissələrinin) şəxsi heyətinin hazırlanması:

– hərbi hissələrdə olan MTT bölmələrinin şəxsi heyətinin tərkibinin dəqiqləşdirilməsi, hazırlığının yoxlanılması.

5. Tibb xidmətinin döyüşə hazırlanmasını yoxlamaq:

– tibb bölmələrinin bütün növ maddi vasitələrlə komplektliyi;

– tibbi texnikanın sazlığı;

– tibbi personalın hazırlıq səviyyəsi və tərkibi;

ÜMUMİ MÜDDƏALAR

Hücum, düşməni darmadağın etmək və onun ərazisinin mühüm rayonlarını (hüdudlarını, obyektlərini) ələ keçirmək məqsədilə aparılan əsas döyüş növüdür.

Döyüşlərin səmərəli və nailiyyətlə aparılması üçün qoşunların döyüş hazırlığı ilə bərabər MTT-nin də qabaqcadan hazırlıq tədbirlərini həyata keçirməsi zəruridir. Döyüşün əhatəsi və qarışıqlığı artdıqca, döyüşdə uğur qazanmaq üçün, təminatın (arxa xidmətinin) vacibliyi də eyni şəkildə artmaqdadır. MTT-nin planlaşdırması, hazırlığı və idarə edilməsi MTT bölmə rəisi, xidmət rəisləri və MTT hissə və bölmə komandirləri ilə birlikdə təşkil edilir.

HÜCUM ƏMƏLİYYATINDA MADDİ-TEXNİKİ TƏMİNATIN (MTT) TƏŞKİLİ

1. Hücumda qoşunların maddi-texniki təminatının təşkil olunması onların hücumakeçmə üsulundan asılıdır. Bu vəziyyətlərdə MTT-nin qüvvə və vəsaitlərinin döyüşən qoşunlara (bölmələrə) vaxtında yaxınlaşdırılması, həmçinin düzgün istifadə olunması başlıca rol oynayır.

HÜCUMA HAZIRLIQ ZAMANI MTT-NİN ƏSAS TAPŞIRIQLARI

1. Hər növ MTT ehtiyatlarının yaradılması, qoşuna çatacaq səviyyəyə çatdırılması, düzgün saxlanması və istifadəyə hazırlanması:

- təxliyyə və daşınma vasitələrinin hazırlığı;
- təxliyyənin təşkili prinsipləri;
- tibb hissə və bölmələrinin döyüşün aparılmasına tam hazırlığı.

II. Hücuma keçmə zamanı MTT-nin hazırlığı.

- maddi vəsait ehtiyatlarının fasiləsiz olaraq daşınması və şəxsi heyətə çatdırılması;
- sıradan çıxmış silah və texnikaların təxliyyəsi, bərpası və sıraya qaytarılması;
- yaralı və xəstələrin təxliyyəsi və tibbi yardımın göstərilməsi;
- anbarlarda maddi-texniki təminat ehtiyatlarının sərfinin tamamlanması, doldurulması.

2. Hücüm əməliyyatında maddi-texniki təminatın təşkilinə təsir göstərən amillər.

Hücüm əməliyyatında qoşunların maddi-texniki təminatının təşkil olunması onların hücuma keçmə üsulundan asılıdır. Bu zaman MTT-nin qüvvə və vəsaitlərinin döyüşən qoşunlara vaxtında yaxınlaşdırılması, həmçinin düzgün istifadə olunması başlıca rol oynayır.

Hissələrin hücüm əməliyyatının maddi-texniki təminatına aşağıdakılar təsir göstərir:

- hissələrin (birləşmələrin) hücüm əməliyyatına keçmə üsulları;
- onların döyüş tapşırıqları, döyüş qaydasının düzülüşü;
- hissənin (birləşmənin), birləşmənin (birliyin) döyüş düzülüşündə rolu və yeri;
- düşmən tərəfindən kütləvi qırğın silahlarının tətbiqinin miqyası;
- maddi-texniki təminatın yuxarı rəis tərəfindən müəyyən olunmuş qaydası.

3. Hücuma hazırlıq zamanı maddi-texniki təminat üzrə göstərilən tədbirlər keçirilir:

- müdafiə olunan düşmənə dərinlikdən irəliləməklə hücuma keçdikdə, çıxış (gözləmə) rayonunda;
- müdafiə olunan düşmənlə bilavasitə təmasdan hücuma keçdikdə qoşunların hücum üçün yəni-dən qruplaşdığı çıxış mövqeyində.

Müdafiə olunan düşmənə dərinlikdən irəliləməklə hücuma keçdikdə maddi-texniki təminatın bütün hazırlığı çıxış (gözləmə) rayonunda məhdud vaxt ərzində həyata keçirilir və oradan çıxana kimi başa çatdırılmalıdır.

Dərinliklərdən irəliləməklə çıxış (gözləmə) rayonu tutmadan (marşdan) hücuma keçdikdə maddi vəsaitlərin ehtiyatlarının hazırlanması (xüsusi olaraq yanacaq) ilə əlaqədar olaraq maddi-texniki təminatın fəaliyyəti üçün daha mürəkkəb şərait yaranır. Marş zamanı sanitariya itkilər də çox ola bilər.

Briqada müdafiə olunan düşməne onunla bilavasitə təmas şəraitindən də hücum edə bilər. Bu şəraitdə vaxtın azlığı, briqadanın maddi vəsait ehtiyatlarının müəyyən olunmuş normalara çatdırılmasına, daşıma və təxliyyə yollarının hazırlanmasına, maddi-texniki təminatın mühafizəsi, müdafiəsi və qorunması üzrə tədbirlərin tam həcmdə yerinə yetirilməsinə, həmçinin bütün təminat növləri və xidmətlər üzrə əvvəlki döyüşlərdə qarşıya çıxmış problemlərin tez bir zamanda aradan qaldırılmasına təsir göstərir.

Bundan əlavə, maddi-texniki təminatın təşkilinə briqadanın döyüş qaydasının düzülüşü və tapşırıq birbaşa təsir göstərir. Briqadanın hücumunun yüksək tempi, maddi-texniki təminat bölmələrinin tez-tez yerdəyişməsinə tələb edir və onların bir yerdə fəaliyyətlərinin müddətinin azalmasına və funksional imkanlarının aşağı düşməsinə gətirib çıxarır. Briqadanın döyüş düzülüşünü nəzərə alaraq maddi-texniki təminatın əsas qüvvələri artilleriyanın, ön dəstələri və birinci eşelon bölmələrinin təminatı məqsədlə cəmləşdirilir.

Briqada korpusun (birliyin) birinci və ya ikinci eşelonunda hücum edə bilər və ya onun ümumqoşun ehtiyatında qala bilər. Korpus birinci eşelon və əsas zərbə istiqamətində hücum edərkən, briqada ikinci dərəcəli istiqamətdə (ehtiyatda) fəaliyyət göstərən hissələrdən daha çox maddi vəsait (xüsusilə döyüş sursatı) sərf edəcək.

Briqada korpusun ikinci eşelonunda olduqda o, düşmən müdafiəsinin dərinliklərində döyüşə daxil edilir. Buna görə də, maddi-texniki təminat bölmələri adətən qısa fasilələr zamanı fəaliyyət göstərir və hücum edən bölmələrin arxasınca hərəkət edirlər. Bu zaman maddi vəsaitlərin və şəxsi heyətin itkilərinin sayı briqada döyüşə daxil olan zaman nəzərə çarpacaq dərəcədə artır.

Düşmən kütləvi-qırğın silahları tətbiq etdiyi zaman şəxsi heyətin sanitariya itkiləri, texnikanın, maddi vəsaitlərin itkisi artacaq. Bu da müvafiq

olaraq maddi-texniki təminat xidmətləri üzrə bölmələrin maddi və texniki vəsaitlərə olan tələbatını və tapşırıqları artıracaq. Belə halda maddi-texniki təminat bölmələri hissənin (bölmənin) döyüş qabiliyyətinin bərpa olunmasına cəlb olunurlar, kütləvi-qırğın silahlarının tətbiqinin nəticələrinin aradan qaldırılmasında da istifadə edirlər.

Hücumda yalnız adi silahlardan istifadə edildikdə, artilleriya atımlarının və minaların sərfi çoxalır, sanitariya itkilərin strukturu dəyişir, maddi-texniki təminat xidmətlərinin, texnikaların sıradan çıxma faizi bir qədər azalır. Bununla yanaşı, MTT-nin tapşırıqları bir yerdə daha uzun müddət yerinə yetirilə bilər, bu da MTT bölmələrinin istehsalat imkanlarını artırır.

4. Qoşunların hücum hazırlığı zamanı nəzərə alınan amillər.

- MTT hissələrinin (bölmələrinin) döyüş tapşırığına uyğun eşelonlaşdırılması;
- maddi vəsait ehtiyatlarının doldurulması (ilk növbədə yanacaq və sursatlar), həmçinin hücum vaxtı maddi vəsaitlərin fasiləsiz daşınması üçün şəraitin yaradılması;
- daşınma və təxliyyə yollarının hazırlanması;
- döyüş və digər texnikanın texniki qulluğunun və təmirinin təşkili;
- hücum əməliyyatına qədər təmiri mümkün olmayan texnikanın təxliyyəsi və artıq əmlakların təhvil verilməsi;
- texniki təminatın qüvvə vasitələrinin döyüşlərdə sıradan çıxacaq silah və texnikaların qısa müddət ərzində bərpası üçün hazırlanması;
- xəstə və yaralıların hücum başlanana qədər təxliyyəsi və tibbi hissələrin (bölmələrin) işə hazırlanması;
- MTT hissələrinin (bölmələrinin) müdafiəsinin, mühafizəsinin və qorunmasının etibarlı təşkili;
- hücumda MTT-nin fasiləsiz idarə olunmasının təşkili.

III. Hücumda maddi-texniki təminatın idarə edilməsi.

MTT bölmələrinin idarə olunması qoşunların idarə olunmasının tərkib hissəsidir və qoşunların istənilən şəraitdə tam, fasiləsiz təminatını təşkil etmək məqsədilə həyata keçirilir. Hücum əməliyyatı

zamanı briqadanın MTT bölmə rəisi komandır, qərargah və tabelikdə olan hissələrin arxa komandanlıq məntəqələri ilə (tabor komandirləri ilə) daim əlaqə saxlayır, MTT hissə və bölmələrinin hücum keçmiş qoşunların arxasınca yerdəyişmələrini, onların açılma rayonlarını və daşınma yollarının arxa cəbhə kəşfiyyatını təşkil edir, döyüş şəraitini, qoşunların təminatını daim nəzarətdə saxlayır, maddi vəsaitlərin daşınması və təxliyyəsi üzrə yeni tapşırıqlar verir. Hücumun gedişi zamanı MTT-nin idarə olunması üçün bütün rabitə vasitələrindən və hər şeydən əvvəl radiatorabidən istifadə edilir. Arxa komandanlıq məntəqəsi hücum zamanı, adətən MTT-nin ikinci eşelonu ilə birlikdə yerləşir və komandanlıq məntəqəsinin hərəkət istiqamətində hərəkət edir.

Arxa komandanlıq məntəqəsinin yerdəyişməsi zamanı MTT-nin rəhbərliyi üzrə idarəetmə (əlaqə), komandirlə, qərargahla, həmçinin birləşmənin (birliyin) arxa komandanlıq məntəqəsilə heç vaxt kəsilməməlidir. Arxa komandanlıq məntəqəsinin yerdəyişməsi barədə birləşmə (birlik) komandirinə və yuxarı arxa komandanlıq məntəqəsinə və MTT komandanlığına məruzə olunur.

1. MTT-nin idarə edilməsinə daxildir:

- qoşunların hərtərəfli və fasiləsiz təminatını təşkil etmək üçün MTT bölmələrinin və şəxsi heyətin daim yüksək döyüş və mənəvi hazırlıqlı olması;
- qərarların vaxtında qəbul edilməsi və tabeçilikdə olanlara çatdırılması;
- MTT bölmələrinin qarşıda duran döyüş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi üçün hazırlığı və onların hərtərəfli təminatı;
- MTT bölmələrinin işinin təşkili və qarşılıqlı əlaqənin yaradılması;
- verilən tapşırıqların yerinə yetirilməsinə daimi nəzarət və tabeçilikdə olanlara lazım olan köməkliyin göstərilməsi.

2. MTT bölmələrinin fasiləsiz idarə olunmasına nail olunur:

- MTT bölmələrinin idarə olunmasında dayanıqlı rabitəni təşkil etməklə;
- tapşırıqları bilmək və düzgün başa düşməklə, həmçinin vəziyyət dəyişərkən lazımı tədbirləri tez bir zamanda həyata keçirmək və tapşırıqları vaxtında dəqiqləşdirməklə;

Döyüşün gedişində texniki təminatın təşkili və həyata keçirilməsi birləşmə (hissə) tərəfindən yerinə yetirilən tapşırıqdan, vəziyyətin şərtlərindən, maşınların sayı və texniki vəziyyətindən təmir hissələri və bölmələrin sayı və vəziyyətindən, zirehli tank əmlakı ilə komplektləşmənin səviyyəsindən maşınların ekipajlarının (sürücülərin), təmir hissə və

– arxa komanda məntəqəsini düzgün yerləşdirməklə və döyüş zamanı onun vaxtında yerdəyişməsi ilə;

– vəzifəli şəxslərin bir-biri ilə daim qarşılıqlı informasiya mübadiləsi aparması ilə;

– təminat üzrə qoyulmuş tapşırıqların dəqiq yerinə yetirilməsi ilə;

– qoşunların təmin olunması barədə məlumatların vaxtında toplanılması və yuxarı komandanlığa ötürülməsi ilə.

Döyüş əməliyyatlarının başlanmasına kimi MTT-nin idarə edilməsi daha çox hallarda naqilli və səyyar rabitə vasitələrindən istifadə etməklə həyata keçirilir. Briqadanın MTT bölməsinin rəisi idarəetmənin daha səmərəli təşkili üçün MTT xidmətləri rəisləri, tabelikdə olan MTT bölmələrinin komandirləri ilə şəxsən görüşərək, qarşılıqlı informasiya mübadiləsi aparılmasına üstünlük verir. Arxa komandanlıq məntəqəsi, adətən, MTT bölmələrinin rayonlarında yerləşdirilir. Arxa komandanlıq məntəqəsi döyüş zamanı yerini dəyişdikdə onun yerləşməsi üçün əvvəlcədən yer hazırlanır. MABr komandiri tabeliyində olan bölmələrin maddi-texniki təminatına tam cavabdehlik daşıyır. O, MTT-nin idarə olunmasına qarargah rəisi vasitəsilə rəhbərlik edir.

MTT-nin idarə edilməsi üçün arxa KM təşkil olunur.

IV. Hücumda texniki təminatın təşkili.

bölmələrinin döyüş hazırlığından asılıdır.

a) Hazırlıq dövrü və döyüşün gedişində texniki təminat üzrə aşağıdakı tədbirlər yerinə yetirilir:

– birləşmə və hissələrin zirehli texnikalar ilə tamamlanması;

– maşınların qarşıda duran tapşırıqları yerinə yetirməyə hazırlanması və döyüşün gedişində onlara lazım olan texniki qulluğun tətbiqi;

– təmir və təxliyyə hissələrinin hazırlanması, əvvəlki döyüşlər vaxtı sıradan çıxmış maşınların təxliyyəsi, təmirin başa çatdırılması, təmir və təxliyyə olunmuş maşınların yuxarı təmir orqanlarına verilməsi, qarşıda duran əməliyyatlarda maşınların təxliyyəsi və təmirinin təşkili;

– əmlak ehtiyatının tamamlanması, hissə və bölmələrin fasiləsiz təminatı;

– şəxsi heyətin texniki hazırlığı, texniki xidmət zabitlərinin xüsusi hazırlığı və əvvəlki döyüşlərdəki texniki təminat təcrübəsinin öyrənilməsi;

– texniki təminat üzrə tədbirlər gizli olaraq döyüş əməliyyatlarının xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla keçirilir.

Birləşmə (hissə, bölmə) komandiri öz qoşunlarının vəziyyətini öyrənmək və şəraiti qiymətləndirdikdə maşınların sayı, döyüş keyfiyyətlərinin və texniki vəziyyətin, onların texniki qulluğa və təmirə olan tələbatını, sürücü heyətinin

hazırlığını təmir (bölməsinin) vəziyyəti və imkanlarını nəzərə almalıdır. O, eləcə də, ilin fəslinin, havanın və ərazi şərtlərinin maşınların istifadə edilməsinə təsirini də nəzərə almalıdır.

b) Birləşmənin (hissə, bölmə) MTT bölmə rəisi öz qərarında texniki təminatın təşkilində digər tapşırıqlarla yanaşı göstərir:

- maşınların döyüşə (marşa) hazırlıq müddətini;
- maşınlara texniki qulluq keçirilməsinin vaxtını, rayonları və qaydalarını;
- təmir hissəsinin (bölməsinin) yerləşmə rayonunu və yerdəyişmə yollarını;
- zədələnmiş maşınların təxliyyə yollarını;
- texniki müşahidə məntəqəsinin təşkili və təmir hissəsinə (bölməsinə) kömək göstərilməsi üçün ayrılan güc və vəsaitləri.

Birləşmənin (hissə, bölmə) MTT bölmə rəisi, bilavasitə texniki təminatı təşkil edir, alınmış tapşırıq, komandirin qərarı və xidmət üzrə yuxarı rəisin göstərişlərinə uyğun onun həyata keçirilməsinə rəhbərlik edir.

Birləşmə (hissə, bölmə) komandiri və xidmət üzrə yuxarı rəisin texniki təminatın təşkili üzrə göstəriş vermək imkanları olmadığı hallarda birləşmənin MTT bölmə rəisi ilk imkan düşən kimi görülən və nəzərdə tutulan tədbirlər haqqında komandirə və xidmət üzrə yuxarı rəisə məruzə etməklə onu sərbəst təşkil etməli və həyata keçirməlidir.

Alınmış tapşırıq və xidmət üzrə yuxarı rəisin göstərişləri ilə tanış olduqdan sonra hissənin MTT bölmə rəisi tapşırığı aydınlaşdırmalı, qiymətləndirməli, texniki vəziyyəti təminatın təşkili üçün qərar qəbul etməli ilkin sərəncam verməli və öz təklifini komandirə məruzə etməyə hazır olmalı, texniki təminat planını işləməli və texniki təminat üzrə tapşırıqları hissələrə (bölmələrə) çatdırmalı, texniki hissənin şəxsi heyətinin işini təşkil etməli və nəzərdə tutulmuş tədbirlərin yerinə yetirilməsinə nəzarət etməlidir.

Hissənin MTT bölmə rəisi tapşırığı aydınlaşdırdıqdan sonra vaxtın hesabatını aparır və birinci növbədə keçirilməsi tələb olunan tədbirləri müəyyən edir. Texniki təminat üzrə tədbirlərin vaxtında həyata keçirilməsi məqsədilə o,

ilkin sərəncam verir.

Maddi-texniki təminatı idarə etmək üçün birləşmədə (hissədə) maddi-texniki təminatın rəbitəsi təşkil olunur ki, bu da əsasən radio, eləcə də səyyar və naqilli rəbitə vasitələri ilə həyata keçirilir.

Maddi-texniki təminatın radio şəbəkəsi aşağıdakı qaydada yaradılır:

- **birləşmədə** birləşmə komandirinin müavirlərinin və MTT üzrə hərbi hissələrin, təmir və təxliyyə hissələrinin komandirləri və zədələnmiş maşınların toplanma məntəqəsinin radio-stansiyaları tərkibində;
- **hissədə** hissə komandirinin müavinin, zədələnmiş maşınları toplanma məntəqəsinin, təmir-təxliyyə qruplarının, texniki müşahidə məntəqəsinin və zədələnmiş maşınların radio-stansiyaları birləşmə və hərbi hissənin MTT bölmə rəisləri arasında naqilli rəbitəsi birləşmə və tabeçilikdə olan hissələrin rəbitə qovşaqları vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Texniki təminatın idarə olunması üzrə rəbitəyə hissənin MTT bölmə rəisi cavab verir. Ehtibarlı və fasiləsiz rəbitənin təminatına bilavasitə cavabdehliyi hissənin rəbitə rəisi daşıyır.

Texniki təminatın əsas məqsədi silahların, zirehli, avtomobil və digər texnikaların texniki cəhətdən saz, daim döyüş hazırlığı vəziyyətində saxlanması, zədələnmiş maşınların tez bir zamanda sıraya qaytarılmasıdır.

Silah və texnikaların texniki təminatına da aiddir:

- silah və texnikaların texniki cəhətdən düzgün istifadəsinin və istismarının təşkili;
- silah və texnikalara texniki qulluq və saxlanması təşkili;
- təmirinin və təxliyyəsinin təşkili;
- qoşunların texniki (zirehli tank, avtomobil, RAS) ehtiyat hissələri, əmlak və ləvazimatları ilə təminatı.

Silahlara və texnikaya göstərilən texniki qulluğa aiddir:

- aqreqatların, mexanizmlərin sazlığının yoxlanılması, onların nizamlanması, təmizlənməsi və yığılması;
- ölçü cihazlarının düzgün göstərməsinin yoxlanılması;

- kiçik nasazlıqların aradan qaldırılması, bərkitmə işləri;
- maşınların su, xüsusi maye və sıxılmış hava ilə doldurulması;
- akkumulyatorların, yanğınsöndürmə vasitələrinin doldurulması;
- texnikanın ehtiyat alət və ləvazimatlarla tam dəstləşdirilməsinin yoxlanılması (tabelə uyğun);
- avtomobillərin, şəxsi heyətin və digər maddi vəsaitlərin daşınması üçün hazırlığın yoxlanılması.

Silah və texnikaların istifadəsi dövründə aşağıdakı qulluq növləri keçirilir:

– **nəzarət baxışı** – maşın parkdan çıxdıqda, döyüşdən qabaq və maşınların sazlığını yoxlamaq və lazım gəldikdə istismar materialları ilə doldurmaq üçün hərəkət zamanı;

– **gündəlik texniki qulluq** – hər gün maşınlar istismardan qayıtdıqdan sonra, ancaq 200-250 km-dən tez olmayaraq;

– 1 sayılı texniki qulluq;

– 2 sayılı texniki qulluq.

1 və 2 sayılı texniki qulluq hər maşın üçün təyin edilmiş müəyyən gedişindən sonra keçirilir. Maşınları döyüş fəaliyyətinə hazırladıqda, saxlanmaya qoyulduqda və onların yaz və yay dövrlərində istismara hazırlanmasında 1 və 2 sayılı texniki qulluqlar maşının əvvəlki gedişi nəzərə alınmadan keçirilir.

Hücumda maşınlarla texniki qulluq, adətən döyüşdən qabaq və döyüş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi zamanı yaranan fasilələrdə birləşmə (hissə, bölmə) komandirinin göstərdiyi rayonlarda keçirilir. Texniki qulluq göstərilməsi, üçün yerində və yaxın daldalanacaqda cari təmirin olunması məqsədilə uyğun təxliyyə (daldalanacaq) yerləri seçilir və ora lazım olan maddi vəsaitlər, qulluq və təmir vasitələri gətirilir.

Briqada hərəkətdən birbaşa müdafiə olunan düşməyə hücum üçün irəlilədikdə texniki qulluq və təmir hissələri (bölmələri), adətən aşağıdakı qaydada hərəkət edir:

– taborda, öz taborunun arxasında texniki qapanmada;

– briqadada – təmir-təxliyyə qrupları (TTQ) tərkibində işləmək üçün ayrılmış vasitələrlə birinci eşelonun taborlarının ardınca;

– **briqadanın təmir bölmələri** – vasitələrin bir hissəsinin texniki qapanmaya ayrılmaqla briqadanın əsas qüvvələrinin arxasında.

Briqadanın hücum xəttinə çıxması ilə eləcə də müdafiə olunan düşməyə onunla bilavasitə təmas vəziyyətindən hücum vaxtı təmir hissələri (bölmələri), bir qayda olaraq aşağıdakı qaydada yerləşdirilir:

– **taborda** – TTQ-nin tərkibində öz taborunun döyüş sıralarının arxasında;

– **briqadada** – təmir bölmələri briqadanın ikinci eşelonunun (ehtiyatın) arxasında, daldalanacaqda və ya briqadanın zədələnmiş maşınların toplanma məntəqəsində açılmağa hazır olmaq şərti ilə;

– briqada da TTQ -nin birinci eşelonun taborlarının arxasında;

– briqadaya təhkim olunmuş təmir və təxliyyə bölmələri MTT bölmə rəisinin qərarı ilə sərbəst və ya ştat vasitələri ilə birlikdə yerləşir və açılır.

Silah və texnikanın təmirinin növləri:

– **cari;**

– **orta;**

– **əsaslı** təmir növlərinə bölünür və adətən aşağıdakı qaydada həyata keçirilir:

– **cari** heyət, sürücülər və təmir bölmələri tərəfindən;

– **orta** OK təmir bölmələri tərəfindən yerinə yetirilir.

Təmir hissələri (bölmələri) maşınların sıradan çıxdığı yerlərdə və zədələnmiş maşınların toplanma məntəqəsində (ZMTM) açılır.

Briqadanın ZMTM-i adətən hücum xətti rayonunda (döyüşəgirmə xəttində), sonradan düşmənin müdafiəsinin dərinliyində, maşınların daha çox sıradançıxma ehtimalı olan yerlərə yaxın təyin olunur. Hücumun gedişində ZMTM-nin yeri zədələnmiş maşınların döyüş meydanında yerləşmə şəraitdən asılı olaraq dəqiqləşdirilir. Təmir bölmələrinin bir yerdə təmir işlərinin müddəti hər bir halda hissə komandirinin MTT üzrə müavini tərəfindən vəziyyətdən asılı olaraq müəyyən edilir.

Tabor və briqada TTQ-nin təmir vasitələrinin işinin müddəti, bir qayda olaraq onların öz taborlarının arxasınca, maşınların texniki qulluq rayonlarına (məntəqələrinə) gəlməsi 5 saatdan çox

olmamalıdır. Briqadanın təmir bölmələri, bir qayda olaraq, o vaxta qədər ləngiyir ki, maşınların sonrakı döyüşlərə hazırlanması üçün döyüş gününün sonuna briqadanın əsas qüvvələrinə bölmələrin əsas vasitələri gəlsin.

Briqadanın düşmən müdafiəsinin əməliyyat dərinliyində fəaliyyəti zamanı təmir və təxliyyə hissələrinin (bölmələrinin) və ZMTM-nin mühafizə və müdafiəsinin xüsusi əhəmiyyəti var. Lazım olduqda onların mühafizə və müdafiəsi üçün birləşmə (briqada) komandiri döyüş bölmələri ayırmalıdır. Sıradan çıxdıqları yerdə təmir olunmayan zədələnmiş maşınlar təxliyyə yollarına təxliyyə olunur və qruplarla cəmləşdirilir.

NƏTİCƏ

Müasir hücum əməliyyatlarının planlaşdırılması, hazırlığı və keçirilməsi zamanı maddi- texniki təminatın müvəffəqiyyətlə təşkil olunması, gələcək hücum əməliyyatlarında MTT bölmələrinin fəaliyyətlərinin əsas xüsusiyyətlərindən biri olacaqdır. Hücumun maddi- texniki təminatının yüksək səviyyədə təşkil edilməsi, bilavasitə şəxsi heyətin yüksək peşəkarlığa malik olmasından, təminatın bacarıqla, müstəqil şəkildə planlaşdırılmasından və praktiki cəhətdən məharətlə icra edilməsindən asılıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Tank və Motoatıcı Briqada döyüşü. QQT 194-5 dərs vəsaiti. Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyasının elmi şurasının 2 fevral 2005-ci il tarixli, 35 sayılı iclas protokolu ilə təsdiq edilmişdir.

2. Ordu və Korpus əməliyyatı. QQT 100-15 dərs vəsaiti. Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyasının elmi şurasının 2 fevral 2005-ci il tarixli, 35 sayılı iclas protokolu ilə təsdiq edilmişdir.

3. Motoatıcı Briqadanın maddi- texniki təminatın təşkili. Dərs vəsaiti, Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyasının elmi şurasının 24 dekabr 2009-cu il tarixli 1 sayılı iclas protokolu ilə təsdiq edilmişdir.

4. Maddi- texniki təminatın əsasları. Dərs vəsaiti. Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyasının elmi şurasının 30 iyun 2008-ci il tarixli, 1 sayılı iclas protokolu ilə təsdiq edilmişdir.

РЕЗЮМЕ

ОРГАНИЗАЦИЯ МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В НАСТУПАТЕЛЬНОМ БОЮ

Г. МУСАЕВ

В статье нашли своё отражение сведения об организации материально-техническое обеспечение, проведении технического обеспечения вооружение и техники, сути пункта приёма поврежденных машин, деятельности ремонтно-эвакуационной в наступательной операции. При оформлении статьи полагаются используемые источники можно сказать, что для успешного проведения наступательной операции важно постоянное развитие материально-технического обеспечения.

SUMMARY

THE ORGANIZATION OF MATERIALLY-TECHNICAL SUPPORT IN ASSAULT FIGHT

H. MUSAYEV

In the article, it has been emphasized information about the organization of combat service and support, maintenance, role of the reception station essence of damaged cars, the activity of repair and evacuation group it can be mentioned that the sources used in writing article, to conduct further offensive operations successfully, it is always very important to develop combat service and support.

MOTOATICI (TANK) HİSSƏ VƏ BÖLMƏLƏRİN DAĞLARDA DÖYÜŞÜ ZAMANI MADDİ VƏ TİBBİ TƏMİNATIN TƏŞKİLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Kapitan Əfqan QASIMOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: maddi təminat, tibb təminatı, daşıma, ərzaq, yanacaq, qidalanma.

Ключевые слова: материальное обеспечение, медицинское обеспечение, перевозка, продовольствие, горючее, питание.

Keywords: material support, medical support, delivery, food, fuel, feeding.

e-mail: Afqan072@gmail.com

– qidanın hazırlanmasına təsir edən aşağı atmosfer təzyiqi;

– yerin əlverişli sanitariya vəziyyəti, mühafizəsi və maskalanması.

Qeyd olunan amillər dağlıq ərazilərdə xidmət

Qoşunların maddi-texniki təminatı onların daima döyüş hazırlığı səviyyəsində saxlanması və uğurla döyüş aparmaq məqsədilə təşkil olunur. Maddi-texniki təminatın müdafiə əməliyyatında əsas vəzifələri şəxsi heyətin vaxtında fasiləsiz maddi-texniki təminat vasitələri ilə təmin edilməsi, məsrəf edilmiş maddi vəsaitlərin yerinin tamamlanması, sıradan çıxmış silah və texnikaların təxliyyəsi və tez bir zamanda bərpa olunaraq sıraya qaytarılmasıdır.

DAĞLIQ ƏRAZİDƏ ŞƏXSİ HEYƏTİN QİDALANMASININ TƏŞKİLİ

Yüksək dağ şəraitində şəxsi heyətin qidalanmasının təşkilində nəzərə alınır:

– ərzaqların daşınmasında çətinliklər olduğu halda, ehtiyatların artırılması və yaradılmasının zəruriliyi;

– ərzaqların uzun müddət saxlanmasında konservləşdirilmiş ərzaqlardan və quru tərəvəzlərdən istifadə edilməsi;

– su və yanacaq fasiləsiz təmin edən etibarlı vasitələrin olması;

– yolların olmaması və iqlim şəraitindən asılı olaraq ərzağın daşınmasında çətinliklər;

– temperaturun kəskin dəyişmələri və nisbi rütubət;

– güclü küləklər və havanın qəfildən dəyişməsi;

keçən hərbi qulluqçulara öz təsirini göstərir və bu onların əlavə enerji itirməsinə gətirib çıxarır. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikası Müdafiə nazirinin 108 sayılı 14 mart 2014-cü il tarixli əmrinin 1 №-li ümumqoşun ərzaq payı normasındakı qeydin 2.2-ci bəndinə əsasən 1000 m yüksəklikdə yerləşən hərbi hissələrdə (bölmələrdə) həqiqi hərbi xidmət keçən hərbi qulluqçulara 20 qr. şəkər, 1 qr. çay, 100 qr. I növ çörək, 15 qr. kərə yağı və 1500 m yüksəklikdə yerləşən hərbi hissələrdə (bölmələrdə) həqiqi hərbi xidmət keçən hərbi qulluqçulara - 20 qr. şəkər, 1 qr. çay, 100 qr. I növ çörək, 15 qr. kərə yağı, 20 qr. qatılaşdırılmış şəkərli süd əlavə ərzaq olaraq verilir.

Atmosfer təzyiqinin və temperaturun aşağı düşməsi nəticəsində suyun gec qaynaması ilə əlaqədar yeməklərin hazırlanmasında əsaslı çətinliklər ortaya çıxır, yəni ərzaqların istilik emalı vaxtı artır. Böyük tikələrlə doğranmış ət, arpa, düyü, yarmalar, noxud və çuğundur kimi ərzaqların istilik emalı (bişirilməsi) xüsusilə çox vaxt tələb edir. Orta hesabla ət, yarma və tərəvəz məhsullarının istilik emalı vaxtı adi hallara nisbətən aşağıda göstərilən kimi artır:

– 1000 metr hündürlükdə - 10-15 %;

– 2000 metr hündürlükdə -20-30 %;

– 4000 metr hündürlükdə -50-80 %.

İstilik emalına sərf olunan vaxtın azaldılması məqsədilə tez bişən yarmalardan və konservləş-

dirilmiş ərzaqlardan istifadə olunur. Həmçinin, yeməklərin bişirilməsi texnologiyasından istifadə etməklə vaxt qısaldıla bilər. Məsələn, ət tikələrinin adı şəraitdə olduğu kimi 1,5-2 kq yox, 0,4-0,5 kq tikələrə doğramaqla, yarmaları əvvəlcədən islağa qoymaqla, tərəvəzləri daha xırda doğramaqla. Ərzaqların az miqdarda suda bişirilməsini tətbiq etməklə istilik emalının vaxtını azaltmaq daha məqsədəuyğundur.

Döyüş fəaliyyətləri zamanı qidalanmanı təşkil edərkən şəxsi heyətə sutkada 3 dəfə hazır yemək və isti çay verilir. Döyüşün gedişatı zamanı isti xörək hazırlamaq mümkün olmadığı hallarda şəxsi heyətə quru ərzaq payı dəsti verilir. Bu halda, quru ərzaq payı 3 gündən artıq verilməməlidir. Su ştatda nəzərdə tutulmuş nəqliyyatda və yaxud 100-200 litr həcmdə qoşquya quraşdırılmış çəlləklərdə saxlanılır.

Kifayət qədər avtomobil və at-araba nəqliyyatı yolları olmayan və uzun müddət keçilməz olan yüksək dağ rayonlarında ərzaq ehtiyatları, onların çatdırılması imkanlarından asılı olaraq bir neçə aylıq tədarük edilir.

MTT bölmələrinin əspaz heyəti ilə dağlıq ərazidə qidanın hazırlanması və paylanması sanitariyaya qaydalarına riayət edilməsi mövzularında praktiki məşğələlər keçirilməlidir.

DAĞLIQ ƏRAZİDƏ ŞƏXSİ HEYƏTİN ƏŞYA ƏMLAKI İLƏ TƏMİNATI, HAMAM-CAMAŞIRXANA XİDMƏTLƏRİNİN TƏŞKİLİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Əşya əmlakı ilə təminat konkret döyüş şəraitində və yerinə yetirilən tapşırıqlara görə icra olunur. Yüksək dağlıq şəraitində (ərazilərdə) aparılan döyüşlərdə şəxsi heyət xüsusi ləvazimatla, isti səhra geyimi, isti alt paltarları, yarıyun corab və əlcək, qızdırıcı vasitələrlə, uzunboğaz çəkmə əvəzinə istiləşdirilmiş uzunboğaz çəkmə və işıqdan (şüadan) mühafizə eynəkləri ilə təminat olunmalıdır.

Əşya əmlakı ehtiyatlarının briqadada eşelonlaşdırılması düzənlik ərazidə olduğu kimidir.

Şəxsi heyətin çimizdirilməsi, alt paltarlarının, üz dəsmallarının, corabların dəyişdirilməsi döyüş əməliyyatları başlanmadan əvvəl (hazırlıq mərhələsində), döyüşlər arasında olan fasilə və

bölmələr ehtiyata (tərtiblənməyə) çıxarıldığı zaman həyata keçirilir.

DAĞLIQ ƏRAZİDƏ YANACAQ-SÜRTGÜ MATERİALLARI İLƏ TƏMİNATIN TƏŞKİLİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Dağlıq ərazinin mürəkkəb fiziki-coğrafi şəraiti, dağ uçunlarının olması, yolların az olması və hərəkətin mürəkkəbliyi yanacağın daşınmasını, yanacaq ehtiyatlarının yaradılmasını əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşdirir. Yolsuzluq şəraitində döyüş, eləcə də MTT bölmələrinin hərəkətinin çətinliyi yanacağın normadan artıq sərfiyyatına səbəb olur.

Dağlıq ərazilərdə yanacaq təminatını etibarlı və fasiləsiz təşkilini təmin etmək üçün əlavə yanacaq ehtiyatları yaradılır. Belə ehtiyatlar həm ştatda nəzərdə tutulmuş, həm də ştatdan kənar (əlavə) saxlanma vasitələrində yerləşdirilir. Yanacaq hərbi hissədə olan texnikaların siyahı üzrə sayına görə, yağ və sürtgü materialları isə yanacaq sərfinin 6%-i miqdarında hesablanır. Həmçinin, payız-qış istismar mövsümü zamanı havanın sıfır dərəcədə aşağı temperaturlarında dağlıq rayonlarda (dəniz səviyyəsindən 1000-metrdən artıq yüksəklikdə) müəyyənləşdirilmiş yanacaq sərfi normalarına 5 faiz əlavə olunur.

Dağlıq ərazilərdə, dəniz səviyyəsindən göstərilən yüksəkliklərdə istismar edilən texnikalar üçün yanacağın sərfi normalarına aşağıdakı əlavələr edilir:

s.s	Dəniz səviyyəsində yüksəkliyi, (m)	Yanacaq sərfi normalarına əlavələr (faiz)
1.	1000-1500	5
2.	1501-2000	10
3.	2001-3000	15
4.	3000 və yuxarı	20

Dağlıq ərazidə zirehli tank texnikalarının istismarı zamanı yanacağın sərfinin əsas normasına tırtıllı maşınların bütün modifikasiyaları üçün 20 faiz, təkərli maşınların bütün modifikasiyaları üçün 30 faiz əlavə olunur. Zədələnmiş maşınların yedəyə alınması və batmış, ilişib qalmış maşınların təxliyyəsi üçün tırtıllı və təkərli maşınların

bütün modifikasiyası üçün əsas normaya 30 faiz əlavə olunur. Qeyd olunanlar **“Hərbi hissələrin yanacaq təminatı”** 1999-cu il kitabının zirehli tank texnikalarının xüsusi şəraitlərdə (yolsuzluq şəraiti və çoxlu dərə, təpə və dağ yerləri) istismarı zamanı yanacağın sərfinin əsas normasına əlavələrin 2 sayılı normasında öz əksini tapmışdır.

Maşınların baklarında saxlanılan yanacaq ehtiyatının 0,2 doldurma vahidi toxunulmaz ehtiyat hesab olunur. Bu ehtiyat, bir qayda olaraq, briqada komandirinin qərarı ilə sərf olunur.

Sərf olunmuş yanacağın tamamlanması döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirəndən sonra adətən, döyüş gününün sonunda təşkil olunur. Dağlıq ərazidə müdafiə zamanı maşınların yanacaq doldurulması adi şəraitdə olduğu kimi döyüşün aparılma şəraitindən, maşınların sayından və doldurma vasitələrinin mövcudluğundan asılıdır.

Şəraitdən asılı olaraq bölmələrin yanacaq təminatı döyüş mövqeyində (düşmən tərəfindən müşahidə olunmayan) yanacaq doldurma vasitələrinin döyüş maşınlarına yaxınlaşması ilə, bu mümkün olmadıqda döyüş maşınlarının növbə ilə ərazidə maskalanmış texniki vasitələrin yanına gəlməsi ilə həyata keçirilir. Doldurmadan sonra onlar döyüş düzülüşündə öz yerlərini tutur və verilən tapşırıqları yerinə yetirirlər. Müdafiə döyüşlərində briqada geri çəkilərkən və ya radioaktiv zəhərlənmə zonasından çıxarılarkən yanacaq xidməti rəisi yanacaq ehtiyatlarının yerini yeni rayonlara köçürür.

DAĞLIQ ƏRAZİLƏRDƏ MÜDAFİƏDƏ MADDİ VƏSAİTLƏRİN EHTİMAL OLUNAN SƏRFİ

Hərbi hissələrin (bölmələrin) maddi vasitələrə olan tələbatını təyin edən faktorlardan biri də onların sərfidir. Bu, qarşıda qoyulmuş döyüş tapşırığından və dağlıq ərazinin xüsusiyyətlərindən birbaşa asılıdır.

Lokal xarakterli döyüşlərin və keçirilmiş təlimlərin təhlilində müəyyən edilmişdir ki, dağlıq ərazidə müdafiə döyüşündə döyüş sursatının bir döyüş gününə sərfi ola bilər:

- artilleriya, minaatanlar və reaktiv artilleriya 1,5 d.d qədər;
- tank əleyhinə artilleriya, tank silahlarına 0,8 d.d qədər;

- **“Strela”** tipli raket qurğusuna - 0,3-0,4 d.d;
- atıcı silahlara - 0,6-0,8 d.d.

Yanacaq və sürtgü materiallarının sərfinə, nəzərə çarpacaq dərəcədə ərazinin, yolların mürəkkəb şəraiti, dağlıq ərazilərdə bütün texnika üçün hərəkətin çətinliyi təsir göstərir. Bu halda yanacağın sərfi ortadalğalı ərazidəki yanacaq sərfindən 1,5-2 dəfə artıq olmaqla, bir döyüş günü üçün benzin – 0,4 dol. qədər, dizel yanacağı – 0,5 dol. qədər təşkil edə bilər.

Briqadanın (taborun) ayrı-ayrı təcrid olunmuş istiqamətlərdə və korpusun əsas qüvvələrindən aralıda olaraq bir neçə sutka ərzində döyüş fəaliyyətini aparmaq ehtimalını nəzərə alsaq, bölmələrdə əlavə maddi vəsait (ərzaq, dərman, su) ehtiyatlarının yaradılması zərurəti yaranır. Əlavə maddi vəsait ehtiyatları şəxsi heyətdə, silahın yanında, maşınlarda, briqadanın (taborun) nəqliyyat vasitələrində saxlanılır. Əlavə ehtiyatların və qoşun ehtiyatlarının miqdarı verilmiş döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsini təmin etməlidir.

DAĞLIQ ƏRAZİLƏRDƏ MADDİ VƏSAİTLƏRİN DAŞINMASININ TƏŞKİLİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Dağlıq ərazilərdə maddi vəsaitlərin daşınması, xəstə və yaralıların təxliyyəsi üçün yollar seçərkən çoxlu miqdarda dağ çaylarının, mühəndis qurğularının, yeraltı keçidlərin (tunellərin), körpülərin olması nəzərə alınmalıdır. Bir qayda olaraq belə yollarda hərəkətin sürəti 10-15 km/saatdan çox olmamalıdır. Maddi-texniki vəsaitlərin daşınmasında və şəxsi heyətə çatdırılmasında tırtıllı texnikalardan, traktorlardan, at-araba nəqliyyatından, kanatlı yollardan, bölmələrdə isə maddi vəsaitləri daşımaq üçün şəxsi heyətdən də istifadə edilir. Avtomobil qoşqularından istifadə məhdud və yaxud tam istisna olunmalıdır.

Daşınma və təxliyyə yollarının eniş-yoxuşlarında bir qayda olaraq növbətçi darcılar, blok qurğuları, bucurqatlardan (özünü çıxartma mexanizmlərindən) geniş istifadə olunmalıdır. Müdafiə əməliyyatına hazırlıq mərhələsində, MTT-ni təşkil edərkən hissə və bölmələrdə sursatın, yanacaq və sürtgü materiallarının, ərzağın, içməli suyun və digər maddi vəsaitlərin normadan artıq əlavə ehtiyatları yaradıla bilər.

Daşınma və təxliyyə üçün mövcud dağ yollarının

dan istifadə olunur. Bu yollarda yol hərəkətini tənzimləyən işarələr və tənzimləmə postları qoyulmalıdır. İşarələr sürücüləri avtomobil texnikasının dayanma meydançaları məlumatlandırılmalı, o cümlədən ərazidə asan seçilən olmalıdırlar. Daşınma və təxliyyə yollarında daş və qar uçqunlarının baş verməsi halları daim nəzarətdə saxlanılmalı, daş və qar uçqunlarının maneələrini dəf etmək üçün əlavə yollar yaradılmalı, daş uçqunları nəticəsində əmələ gəlmiş maneələri təmizləmək üçün hərbi hissə komandirinin sərəncamı ilə əlavə qüvvə və vəsaitlər ayrılmalıdır. Təxliyyə və daşıma yollarında yanacaq doldurma, tibb, baytarlıq, istirahət və şəxsi heyətin isinməsi məntəqələri açıla bilər. Hərbi hissə komandirinin MTT üzrə müavini briqadanın müdafiə zolağında istismara yararlı yolların istismarını, daşınma və təxliyyə məqsədləri üçün istifadə edilməsi qaydalarını müəyyən edir.

Avtomobillərin dağlarda keçmə qabiliyyətini yüksəltmək üçün onları sürüşməyə qarşı zəncirlər, dağ əyləcləri ilə təmin edirlər. Bundan əlavə qış mövsümündə onlar qum ilə doldurulmuş qutular ilə də təmin edilməlidirlər. Dağlıq şəraitdə avtomobillər dik enişli və yoxuşlu yolları qət etməmişdən əvvəl onların əyləc sistemlərinin sazlığı və avtomobillərə yüklənən maddi vəsaitlərin bərkitmə işləri diqqətlə yoxlanılmalıdır. Daşınma yollarında avtomobillərin görüşmə məntəqələrində yükləmə-boşaltma işlərinin yerinə yetirilməsi məqsədilə müvafiq qüvvə və vəsaitlər ayrıla bilər.

Maddi vəsaitlərin bölüklərə birbaşa çatdırılması üçün piyada daşıyıcı bölüklər də ayrıla bilər. Bəzi yüksək dağlıq ərazilərdə maddi vəsaitlərin çatdırılması, yalnız yük götürən heyvanlardan (at, uzunqulaq, qatır) istifadə etməklə mümkün ola bilər.

DAĞLIQ ƏRAZİLƏRDƏ MÜDAFİƏDƏ TİBBİ TƏMİNATIN TƏŞKİLİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Dağlıq ərazidə briqadanın bölmələri bir neçə istiqaməti müdafiə etdiyindən, tibb xidmətinin qüvvə və vasitələri müxtəlif sahələrə bölüşdürüldüyünə görə əksər hallarda onlar bir-birindən təcrid olunmuş vəziyyətdə olurlar.

Dağlıq ərazilərin xüsusiyyətləri sanitariya itkilərin

strukturuna öz təsirini göstərir. Dağlıq ərazidəki döyüşlər zamanı sanitariya itkilər adi şəraitdə aparılan döyüşlərə nisbətən az olur. Bu onunla izah olunur ki, dağlıq şəraitdə ağır silahlardan istifadə etmə imkanları məhduddur və eləcə də atıcı silahlardan qorunmaq üçün şəxsi heyət təbii maneələr arxasında gizlənmək imkanına malikdir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, sanitariya itkilərin əksəriyyəti xarakter etibarilə qaya və daş qəlpələri, çoxlu miqdarda donma, xəstələnmə hesabına yaranır.

Dağ massivləri arasında məsafə uzaqlığı xəstə və yaralıların axtarışının təxliyyəsinə çətinləşdirir. Bu da, əlavə qüvvələrin cəlb edilməsi tələbatını artırır. Uzun müddət yüksək dağlıq ərazidə müdafiədə olan şəxsi heyət arasında dağ xəstəliyi, qar korluğu, soyuqdəymə halları çoxalır. Dağlıq ərazidə sanitariya-nəqliyyat postlarını ön xətt bölmələrinə yaxın yerləşdirmək olar. Lakin, çox hallarda yüksəkliklər və ərazinin keçilməzliyi buna maneçilik yarada bilər.

Dağlarda ərazinin qapalı olması tibbi təxliyyə mərhələlərinin yaxın məsafədə açılmasına şərait yaradır. Xəstə və yaralıların təxliyyəsi çox vaxt apardığı üçün ara mərhələlərdə əlavə tibbi yardım məntəqələrinin yaradılmasına ehtiyac yaranır. Burada xəstə və yaralılar soyuqdan qorunurlar və onların qida qəbulu üçün əlverişli şərait yaradılır.

Hərbi hissələrin tibb məntəqələri və bölmələri əlahiddə istiqamətdə müstəqil fəaliyyət göstərirərsə, onlar yuxarı komandanlığın tibb xidmətinin qüvvə və vəsaitləri ilə gücləndirilir, dağlıq şəraitdə xəstə və yaralıları təxliyyəsi üçün xüsusi ləvazimatlar ilə təmin olunurlar və ya onlar özləri bu ləvazimatları tədarük edirlər (buz sındıran balta, yaralıları təxliyyə etmək üçün ağacın budaqlarında düzəlmiş xərəklər, qırmaqlar və.s.). Şəxsi heyəti dağ xəstəliyindən mühafizə etmək üçün xüsusi profilaktik tədbirlər keçirilir, şəxsi heyət günəş şüasından və qar korluğundan xüsusi eynəklər ilə mühafizə edilir, qış mövsümündə donmalardan qorunma tədbirləri görülür.

Yaralı və xəstələrin qış mövsümündə vaxtında təxliyyə edilməsi donma hallarının qarşısının alınması üçün tibb bölmələrində isti əşya əmlakı,

yataq kisələri və yataq ləvazimatlarından ehtiyatları yaradılmalıdır.

NƏTİCƏ

Motoatıcı (tank) hissə və bölmələrinin dağlarda apardıqları döyüşlərdə maddi, tibb təminatının və maddi vəsaitlərin daşınmasının düzgün planlaşdırılması və təşkil olunması, onların döyüş tapşırıqlarını müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmələrinin əsas şərtlərindən biridir.

Dağlıq ərazilərdə döyüşün maddi və tibb təminatının yüksək səviyyədə təşkil edilməsi, bilavasitə olaraq MTT və tibb bölmələrinin şəxsi heyətinin yüksək peşəkarlığa malik olmasından, təminatın bacarıqla və müstəqil şəkildə planlaşdırılması və praktiki cəhətdən məharətlə icra edilməsindən asılıdır. Bütün hallarda maddi və tibb təminatının müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsinə, yalnız MTT və tibb bölmələrinin şəxsi heyətinin deyil, həm də bütün qoşun növlərinin şəxsi heyətinin gərgin əməyi nəticəsində nail olunur.

Gələcəkdə dağlarda aparılacaq döyüş əməliyyatlarında maddi vəsaitlərlə və tibb təminatı ilə vaxtlı-vaxtında təmin edilməsində əsas rolunu yüksək maneəvəziyyətə və peşəkarlığa malik olan mobil MTT və tibb bölmələri oynayacaqdır. Bundan əlavə, döyüş əməliyyatları aparılan zaman maddi-texniki təminat və tibb bölmələri ilə digər bölmələr arasında etibarlı qarşılıqlı əlaqənin mövcud olması da xüsusi əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. Bu mənada, hissə və bölmələrin dağlıq şəraitlərdə döyüşləri müvəffəqiyyətlə aparma bacarıqları, həmçinin, müxtəlif növ maddi vəsaitlərin daşınması, tibb və MTT xidmətinin təşkil edilməsi üzrə tapşırıqların istənilən şəraitlərdə uğurla yerinə yetirilməsi öz əhəmiyyətini itirməyəcək, əksinə, daha da aktual olacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Лавор Н. Н. Шпак П. А. Лерке О. А. Михайлик Ф. Н. Материальное обеспечение танковых (мотострелковых) подразделений в различных видах боя и на марше. Учебное пособие, Омск, 2002

2. İnternet mənbəyi: <http://textedu.ru/docs/259-/index-91115.html?page=3>

РЕЗЮМЕ

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ МАТЕРИАЛЬНОГО И МЕДИЦИНСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ МОТОСТРЕЛКОВЫХ (ТАНКОВЫХ) ЧАСТЕЙ И ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ПРИ ВЕДЕНИИ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ В ГОРАХ

А. КАСУМОВ

В статье отражены организации работы подразделений материальный и медицинский обеспечения, их характера подвоза, в том числе размещения их на местности, во время подготовке и в ходе в бою мотострелковый (танковый) подразделение в горах. Основываясь на первоисточники, использованные при составлении данной статьи, можно сказать что, в целях успешного ведения боевых действий в горах в будущем, очень важно усовершенствовать оснащённость подразделений материальный и медицинский обеспечения современными материально-техническими средствами, а также организацию их деятельности в ходе боевых действий.

SUMMARY

FEATURES OF MATERIAL AND MEDICAL SUPPORT OF THE MECHANIZED INFANTRY (TANK) UNITS DURING COMBAT OPERATIONS IN THE MOUNTAINS

A. GASIMOV

In the article it has been reflected the preparation of mechanized infantry tank and units, and the logistics, medical features and material delivery, during combat operations in the mountains. According to the sources used in the article we can say that, in order to combat successfully it is important to develop the organization of modern material and medical resources of units and work activities during the battles.

AĞILLI TEKNOLOGİYALARIN HƏRBİDƏ TƏTBİQİ

YENİ HƏDƏFAŞKARLAMA SİSTEMİ

4 ildən artıq üzərində çalışıldıqdan sonra Pentaqonun perspektivli tədqiqatlar proqramı idarəsi – DARPA yeni təhdidləri, hədəf və düşməni aşkarlama sistemi üzərində işi başa vurmuşdur. CT2WS 120 Mp imkana malik kameralar simbiozi (iki orqanizmin bir-birindən istifadə edərək müştərək yaşaması), sistemdə ən vacib funksiyaları yerinə yetirən, heç bir kompyuterin bacarmadığı – potensial hədəfləri, düşmənin texnikası və ehtimal edilən digər təhdidləri dərhal əsgərin gözləri önünə gətirən, görünən informasiyanı və əsgərin beynində adaptiv işlətmə alqoritmlərinin hərəkətini təmin edən yüksək-sürətli kompyuterlər sistemidir.

CT2WS iki hissədən – döyüş meydanına yönəldilən və uçayaq üzərində qurulan 120 Mp imkanlı kamera və kameralardan daxil olan informasi-

yanı qəbul edərək üzərində işləyən kompyuter sistemidir ki, qarşısında operator əsgər oturur. Kompyuter sistemi avtomatik rejimdə daxil olan məlumatlar üzərində işləyir və mümkün hədəfləri – düşmən əsgərləri, texnikası, snayper “yuvası”, pulemyot mövqeləri, partlayıcı qurğular və s. aşkarlayır. Ancaq alqoritm nə qədər təkmil olsa da, uçan quşu və kölgəsini və s. düşmən kimi göstərə və səhv edə bilər.

Buna görə də hədəfin təyin edilməsində əsas nöqtəni insan qoyur. Əslində bu nöqtəni qoyan insan yox, düşüncənin iştirakı olmadan onun beynidir desək daha düz olar. Əsgər-operatorun qarşısında monitor var ki, orada proqram tərəfindən üzərində işlənilərək aşkarlanan obyektlərin şəkli əks etdirilir. Əsgərin başına onun beyninin elektroensefaloqrammasını çıxaran vericilər birləşdirilmişdir. Sistemin işində ən vacib an elektroensefaloqrammada P300 adlı reaksiyanın aşkarlanmasıdır. Bu, beynin şüuraltı səviyyədə hər hansı vacib bir şeyi aşkarlaması və tanımasıdır.

Bu vacib şey tanış adamın siması olduğu qədər snayper tüfəngindən açılan atəşin iştiratı da ola bilər. İstənilən halda P300 reaksiyası şüuraltı səviyyədə yaranır və ondan istifadə yaxşı nəticələr verir.

CT2WS sistemi insan beyninin düşünmədən

şüuraltı səviyyədə obyektləri tanıması imkanlarından istifadə edir. Sınaqlarda kompyuter görüntüləri və obyektlərin tanınması alqoritmi videokameradan qəbul edilən informasiyalar üzərində çalışaraq 1 saat ərzində 810-a qədər yanlışlıq etmişdisə, CT2WS sisteminin operatoru – insan beyni eyni məlumatlarla işləyərək cəmi 5 dəfə səhv etmişdi.

İndi CT2WS sisteminin ekranlarında şəkillər saniyədə 10 şəkil tezliyilə dəyişir. Əgər insan özü gördüyünü anlamasa da onun

beyni bu vəzifənin öhdəsindən şüuraltı səviyyədə çox asanlıqla gələrək potensial təhdidləri 91% dəqiqliklə təyin edir. Göstərilən dəqiqlik CT2WS sisteminin təcürbi versiyası üzərində tamamlama işləri başa çatdıqdan sonra daha da artırılacaqdır.

“AĞILLI” TUFƏNG TRACKING POINT TTX

Sivil dünyada yaşayan insanlar üçün uzaq məsafələrə dəqiq atəş açmaq məharəti uzun müddətdir ki, bir zərurət olmaqdan çıxmışdır. Atış sənəti idmançıların, ovçular və həvəskarların, həmçinin hərbcilərin maraq dairəsində olan bir idman növünə çevrilmişdir. Lakin həyada hər şey ola bilər, atəş açmaq və silahla davranışın olmaması ucubatından kiminsə həyatı təhlükə altında qala bilər. Belə olan halda insanların yardımına dəqiq atəşin incəliklərini olduğu kimi yerinə yetirən ağıllı silah sistemləri gələ bilər. Müasir texnologiyaların inkişafının yüksək səviyyəsi sayəsində belə sistemlər əslində uzun müddətdir ki, mövcud idi. Lakin

son vaxtlara qədər bu sistemlər yalnız hərbcilərin sərəncamında idi.

Ancaq “ağıllı” silah təcürben də olsa mülki həyata qədəm qoyur. Xeyli müddət əvvəl **Traching**

Point (PGF) şirkətinin istehsal etdiyi və **İntelligent Digital Tracking Scope** intellektual sistemlə təchiz olunmuş **PGF** tüfəngi haqqında cəmiyyətdə geniş müzakirələr getmişdi. İndi isə şirkətin mütəxəssisləri tərəfindən **Tag Track Xast (TTX)** sistemi hazırlanmışdır ki, ondan istifadə bu silahı daha intellektual, daha dəqiq və daha ölümcül edir.

PGF tüfənginə quraşdırılan əvvəlki sistem qısa və orta məsafələrdə effektiv atışı təmin edirdi. Ən qabaqcıl texnologiyalardan istifadə etməklə hazırlanan **TTX** sistemindən istifadə isə hədəf tutma məsafəsini çoxaltmağa, hədəfi izləməyə və 1100 m məsafədə effektiv atış aparmağa, sistemin tezətmə qabiliyyətini isə 3 dəfə artırmağa imkan verdi. Dəqiq atışı təmin etmək üçün **TTX** sistemi hədəfə qədər məsafəni, küləyin gücü və istiqamətini, temperaturu, atmosfer təzyiqini və güllənin ballistik hərəkət trayektoriyasına təsir edən bir çox faktorları nəzərə alır. **TTX** sisteminin əsas nüvəsi xüsusi proqramdan və ballistik hesablayıcıdan istifadə edən inteqrə edilmiş İstiqamət göstərmə Sahə Şəbəkəsi (**Integrated Networked Tracking Scope**) adlı kompyuter bloku. Bu blok elektron kompasdan, mikrofonlardan, lazer məsafəölçənindən, zəif və ya parlaq işıqda effektiv atışa imkan verən xüsusi işıq filtri dəstləri olan kameralardan daxil olan məlumatları toplayır. **TTX** sisteminə simsiz rabitə şəbəkəsindən – Wi-Fi qoşulmaqla smartfon və planşet-kompyuterlərlə daxil olmaq olar. Bu, lazım gəl-

lən halda atışın dəqiqlik və sürətini artırmaq üçün ballistik hesablamaları yerinə yetirməklə öz resursları ilə sistemə kömək edəcəkdir.

Əvvəlki sistem kimi, **TTX** sistemi də üç mərhələdə işləyir – hədəfin tutulması (hədəfəgötürmə), hədəfin izlənməsi və atış. Birinci mərhələdə, atıcı hədəfi nişangah çərçivəsinə götürdükdən sonra **Tag** düyməsini basır və sistem seçilmiş hədəfi xüsusi işarə ilə qeyd edir. Bununla da hədəf kəskin yerdəyişmə və nişangahın görüntü bölgəsindən çıxsa belə yenə nəzarət altında qalmış olur. Hədəf effektiv məhvetmə bölgəsində olanda atıcı silahın nişangahını atış nöqtəsinə yönəldir, nişangah toru bu zaman qırmızı rəngə boyanır və bununla da sistem atıcıya atışa hazır olduğunu bildirir. Atıcıya yalnız nişangah torunu hədəfdə saxlamaq və tətbiyi basıb saxlamaq qalır. Tüfəng hədəfin məhv edilməsinə zamanət verən nöqtəyə tuşlandıqda özü atış açır. Bundan əlavə, Android və İOS əməliyyat sistemlərində işləyən, proqramlarının tərkibində **ShotView** əlavəsi olan mobil telefon və planşet-kompyuterlərə real zaman kəsimində tüfəngdən alınan məlumatları videonun şəklində Wi-Fi vasitəsilə ötürmək də mümkündür. Onu da demək yerinə düşər ki, **ShotView** əlavəsi uğurlu atışı uzun müddət yadda saxlamaq üçün yeganə vasitədir. Çünki **TTX** sisteminin yaddaşında qalan məlumatlar tüfəng saxlanca qoyulduqda uzun müddət istifadəsiz qalacağı nəzərdə tutularaq təhlükəsizlik məqsədilə silinir.

O da təəccüblüdür ki, belə yüksək texnologiyalı və intellektual silaha tələbat da böyükdür. Yeni sistem – **TTX** quraşdırılmış **Traching Point (PGF)** tüfənglərinin birinci partiyası 6 ay ərzində əvvəlcədən sifariş etmiş alıcılara satılmışdır. Tüfəngin ilkin satış qiymətinin 25 min dollar olduğunu desək bu çox yaxşı göstəricidir.

İnternet materialları əsasında hazırladı:
Vüqar ÖMƏROĞLU

ELMI MƏQALƏNİN TƏRTİBATI ÜÇÜN İRƏLİ SÜRÜLƏN TƏLƏBLƏR

Elmi məqalə MS Word mətn redaktorunda (2007, 2010, 2013) Azərbaycan dilində, Times New Roman şrifti ilə yığılmalıdır. Məqaləyə cədvəllər, qrafiklər, diaqramlar, fotolar daxil edilə bilər. Mətn şriftinin ölçüsü 12, sətirarası məsafə 1,5 olmalıdır. Səhifə, cədvəl, diaqram, şəkil və qrafiklər nömrələnməli, istinad mənbələri göstərilməlidir.

Məqalə 6-8 səhifədən az olmamalı, axırda yazıldığı dildən başqa 40-50 sözdən ibarət rus və ingilis dillərində xülasə (резюме, summary) yazılmalıdır. Məqalənin əvvəlində müəllifin işlədiyi müəssisə, onun ünvanı, e-mail ünvanı, 4-5 sözdən ibarət açar sözlər, axırda istifadə edilən ədəbiyyat siyahısı olmalıdır. Elmi mənbələrə edilən istinadlar məqalənin içində, sitat gətirilən cümlənin sonunda, nömrəsi və səhifəsi dördkünc mötərizənin içərisində verilməlidir: [1] və ya [1.119]. Məqalənin başqa bir yerində təkrar istinad olarsa, həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir.

Elmi məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq, müəllifin gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. aydın şəkildə verilməlidir. Məqalənin sonunda yazılan ədəbiyyat sırasında kitabın müəllifi, adı, çap edildiyi şəhər və nəşriyyat, çap tarixi göstərilməlidir. İstifadə edilən ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ildə çap olunmuş elmi məqalə, monoqrafiya və yeni elmi-texniki mənbələrə üstünlük verilməlidir.

Müəlliflərin sayı üçdən çox olan hallarda birinci üç müəllifin adı göstərməli və mötərizə içində kollektiv müəlliflər qrupunun olması öz əksini tapmalıdır. Rus, ingilis və ya digər dillərdə olan ədəbiyyat elə həmin dildə göstərilməlidir. Elmi məqalə müəllifləri kafedra və ya təşkilatın iclas protokolundan çıxarış, məqalənin elmiliyi və dövrün tələblərinə cavab verməsi, toxunulan məsələnin aktuallığı ilə bağlı iki rəy təqdim etməlidirlər.

NÜMUNƏ:

1. Петухов С.И., Степанов А.Н. Эффективность ракетных стрельб. Москва, 1976

2. Sadıqova S. Azərbaycan dilində terminologiyanın təşəkkülü və inkişafı. Bakı, 2005

Səhifənin ölçüləri: vərəqin formatı – A4, sağ tərəfdən məsafə – 20 mm, sol tərəfdən məsafə – 30 mm, yuxarıdan və aşağıdan məsafə – 20 mm. Səhifələrin nömrəsi aşağıda və sağ tərəfdə qoyulmalıdır.

MƏQALƏNİN ƏVVƏLİNDƏ AŞAĞIDAKILAR GÖSTƏRİLMƏLİDİR:

- məqalənin sərlövhəsi (qara şrift, ölçüsü – 14);
- müəllifin adı, rütbəsi, vəzifəsi, elmi dərəcəsi (şrift – 14);
- təşkilatın adı, şəhər, ölkə, e – mail (şrift – 14);
- açar sözlər (üç dildə).

Şəkil, foto, qrafik və diaqramlar ağ-qara rəngli olmalı, mətnin daxilində yerləşdirilməlidir. Qrafik, cədvəl və şəkillər*.jpg formatında verilməli, mətnin çap variantı ilə birlikdə elektron variantı diskdə təqdim edilməlidir. Məqalənin sonunda məqalə müəllifi əlaqə saxlamaq üçün işlədiyi yeri, telefon və e-mail ünvanını göstərməlidir.

«AZİMUT»

«HƏRBİ BİLİK»
JURNALININ BÜLLETENİ

Redaksiyanın ünvanı:
370069 Bakı ş.,
«Qızıl Şərq»
hərbi şöhrətiyi, 13,
tel: 440-99-71

Lisenzia: № 002559
Yığılmağa verilməmişdir:
10.03.2015
Çapa imzalanmışdır:
10.04.2015
Fiziki çap vərəqi: 10
Kağız formatı: 60x84 1/8
İndeks: 0317
Tirajı: 100
Sifariş: 325

Bülleten Azərbaycan
Respublikası Müdafiə
Nazirliyinin «Hərbi
Nəşriyyat»-nda offset
üsulu ilə çap edilib.
Lisenzia: № 022042
Verilmə tarixi:
04.06.1999

NÖMRƏNİN MƏSUL
NÖVBƏTÇISI:
Səfir MAHMUDZADƏ

KORREKTOR:
Nəzrin ƏSƏDZADƏ

SƏHİFƏLƏYİCİ:
Nəzərin BABAYEVA

Nömrədə verilmiş
materiallardan istifadə
zamamı «AZİMUT»
bülleteninə istinad
edilməlidir.

İndeks 0317

UÇAN HƏRBİ AVTOMOBİL

Pentaqonun DARPA perspektivli araşdırmalar idarəsi “Transformer” (TX) proqramı çərçivəsində 2015-ci ilin sonuna qədər hərbiçilərin istifadəsi üçün uçan avtomobil hazırlamalıdır. DARPA nümayəndələrinin bu yaxınlarda verdikləri məlumatlara görə, “AAI” və “Lokxid Martin” şirkətləri proqramın ilk mərhələsini sona çatdırmışlar. “Uçan Hammer”in yalnız yollarla hərəkət edən təyyarə olmayacağı barədə əvvəlcədən məlumat verilmişdi.

“Transformer” (TX) proqramının tələbləri xeyli genişdir. Belə ki, bu aparat, yolsuzluq şəraitində uçan və silahlandırılmış uçan avtomobil olmalı, quraşdırılmış silahlardan hərəkətdə atəş açmalıdır. Uçan avtomobilin idarəetməsi o qədər sadə olmalıdır ki, sürücülük vəsiqəsi olan istənilən piyada onu kompyuterləşdirilmiş sistem vasitəsilə yerdə və göydə asanlıqla idarə edə bilsin. Sadalanan tələblər bəzilərində tamamilə mümkün görünmə bilər. Əsas tələblərdən biri də aparatın şaquli qalxıb-enməsi üçün onun çox yüngül olmasıdır. Digər tərəfdən də avtomobilin həm özünü, həm də bütün silahları və təchizatıyla 4 nəfər heyət üzvünü havaya qaldıra bilən çox güclü mühərriki olmalıdır. Deyilənlərə baxmayaraq, DARPA mütəxəssisləri tələblərinin heç də sadə olmadığını, lakin həll ediləcək, reallaşacaq olduğunu hesab edirlər. “AAI” və “Lokxid Martin” şirkətinin mütəxəssisləri də layihənin tezliklə həll ediləcəyini söyləyirlər.

YENİ HELİKOPTER

Sənaye dizaynerləri və ya digər təşkilatların ("NASA Puffin") havada hərəkət edən şəxsi nəqliyyat vasitələri ilə bağlı bütün ideyaları həyat keçsə, ehtimal olunur ki, yerdə olduğu kimi, hava məkanında da tıxaclar olsun. Digər tərəfdən də bunun hipotetik bir fikir olduğunu düşünmək olar. Ancaq müasir dövrdə xammal sahəsi və energetikanın güclü inkişafı ilk baxımdan fantastik görünən layihələrin həyata keçirilməsinə imkan verir. Həddən yüngül şəxsi elektrik helikopteri "Cikaric Draqa"nı məhz belə xammal və avadanlıqlar sayəsində ərsəyə gətirmək mümkün olmuşdur.

"Cikaric Draqa" ilk növbədə hərbiçilərin və xüsusi təyinatlı bölmələrin qulluqçularının istifadəsi üçün təyin edilmişdir. Bu, peşə yönümü baxımından onlara çətinkeçimli əraziləri, meşə, dərə və vadiləri keçməyə, hətta mağaraların daxilində səssiz və gizli hərəkət etməyə imkan verəcək. "Cikaric Draqa"nın elektrikle işləməsi, aşağı səviyyəli səs və istilik izinin də cüziliyi konstruksiyası karbonlu birləşmələrdən hazırlanan aparatın vizual cəhətdən azgörünən və texniki aşkarlama sistemləri üçün praktiki olaraq görünməz edir.

Helikopterin pərləri karbonlu nanoborular əsasında hazırlanan yüngül ultrakondensatorda saxlanan enerji hesabına elektrik mühərrikləri ilə hərəkətə gətirilir. Pilot helikopteri siqnalların bort kompyuterinə daxil olan coystik vasitəsilə idarə edir. Bort kompyuterinə akselometr, rəqəmsal hiroskop və digər vericilərdən də məlumatlar daxil olur. Helikopterin vəziyyəti və pilotun komandalarından istifadə edən bort kompyuteri avtomatik rejimdə dörd mühərriki də idarə edərək aparatın idarəetməsini asan bir işə çevirir. Məsələn, aparatın uçuş və enişinin tam avtomatik rejimdə həyata keçirilməsi üçün pilotdan yalnız bir düyməni basması tələb olunur.

VƏTƏN DÖYÜŞƏ SƏSLƏYİR!

“HƏRBİ BİLİK” JURNALININ BÜLLETENİ “AZİMUT”

Ünvanımız: “Qızıl Şərq” hərbi şəhərçiyi 13, tel: 440-99-71

HAVASIZ TƏKƏRLƏR

“Resilient Technologies” şirkəti 2 il ərzində ordu mütəxəssisləri ilə birlikdə yeni növ - hava doldurulmayan təkər hazırlamışdır. 37 duym (93,98 sm) diametrlili təkərlərin ilk təcürbi nümunələri Hammer avtomobilinə quraşdırılmışdır. İlk sınaqlar göstərmişdir ki, bu təkərlərin deşik-deşik olan strukturunun hətta 30%-i mina partlayışı və ya atıcı silahların atəşilə zədələnsə belə avtomobil hərəkətini davam etdirə bilər. Bu təkərlər tərkibini “Resilient” şirkətinin gizli saxladığı xüsusi elastik plastikdən hazırlanmışdır. Təkərlərin daxili altıüzlü strukturunu arı şanıını xatırladır. Elastikliyindən başqa, təkərin belə strukturunu aramsız hərəkət şəraitində onların tez soyumasına imkan yaradır ki, bu da onun hazırlandığı xammalın uzunömürlülüüyünə yaxşı təsir edir. “Resilient” şirkəti tərəfindən keçirilən sınaqlar zamanı belə təkərin 1750 kq yüklənməyə tab gətirdiyi məlum olmuşdur. Yeni təkərin yeyilməyə davamlılığı daxili strukturun elastikliyi sayəsində hava doldurulan növlərdən xeyli üstündür. Bir ədəd təkərlə yolsuzluq şəraitində 25 min km-ə qədər yol qət etmək mümkündür.